

UDVARHELYVÁRMEGYE

FÖLDRAJZA.

VEZÉRKÖNYV

ELEMI ISKOLAI TANITÓK SZÁMÁRA.

AZ UJ MINISZTERI VANTERVHEZ ALKALMAZKODVA.
SAJÁT RAJZAIVAL ELÁTTA ES

IRTA:

SZASZ FERENC,

ALL. ISK. EL-TANÍTÓ

7101

Minden jog fenntartva!

1909.

SZÉKELYUDVARHELY.

BIBLIOTHECA MUSEUM
DIN ODORHEIU SECUIESE
SZÉKELYUDVARHELYI
MUSEUM KÖNYVTÁRA

Török Ákos ajánlása.
1908. IV. 15.

UDVARHELYVÁRMEGYE

FÖLDRAJZA.

VEZÉRKÖNYV

ELEMI ISKOLAI TANITÓK SZÁMÁRA.

AZ ÚJ MINISZTERI TANTERVHEZ ALKALMAZKODVA,
SAJÁT RAJZAIVAL ELLÁTTA ÉS

IRTA:
SZÁSZ FERENC,
ÁLL. ISK. IG.-TANÍTÓ.

Minden jog fenntartva!

1909.

SZÉKELYUDVARHELY.

MUSEUM ETHNOGRAPHIC SECURUS
SZÉKELYUDVARHELYI
ODORHEI - SZÉKELYUDVARHELY

No. 7101. szám 1972. 02. 18.

Múzeum Racional Odorhei
Székelyudvarhelyi Rajoni Múzeum
Fond documentar
Documentație anyag

ELŐSZÓ.

Kedves Kartársaim !

Midőn e mű megírására szántam el magamat, nem a feltűnési vágy, vagy személyes ambíció kielégítése volt az indító ok, hanem úgy a saját tapasztalataim után, valamint Kartársaim részéről gyakran hangoztatott ; érzett *szükség* parancs-szava.

Vármegyénk tanítósağa feltűnően érezte egy — úgy módszertani, mint didaktikai szempontból — lehetőleg megfelelő vármegyei Földrajz hiányát, mely a valóságnak megfelelő adatok alapján biztos alapul szolgáljon a III-ik osztály földrajzi anyagának megismertetésére.

Idősebb tanítók — helyi ismeretükre támaszkodva — még valamennyire megközelíthették a célt, de a népélet folytonos változásait ők sem voltak képesek mindig figyelemmel kísérni : tanításuk, sok tekintetben, hiányos maradt.

Elképzelhető akkor az a labirint, melyben az ifjabb nemzedék bolyongott.

Nos, e tarthatatlan állapot megszüntetését célozza e mű.

Nem tagadhatom, hogy bizonyos aggodalommal fogtam megírásához.

Számtalan tekintetek figyelembe vétele vált szükségessé, mely megköti az író kezét. A tanítás anyagának mennyisége, módszertani kerestől vitele, az adatok pontossága, a tantervben kijelölt cél elérése, stb. mind olyan fontos irányelvek, melyek még

gyakorlottabb író tapintatosságát is próbára teszik; nem minden alapnélküli volt kételyem, valyon a kívánalmaknak megfelelő munkát sikerül-e előállítanom?! Legjobb akaratom, ismeretem szerint igyekeztem eljárni, Kartársaimnak is kiméletes bírálatára számítok.

Írányelvem az volt, hogy — lehetőleg egyszerű, világos mondatszerkezettel foglalkozzam az anyaggal s ennek megjelölésénél nem csak a jelenlegi tényleges állapotot tartsam szem előtt, hanem a rideg földrajzi tudást egészítsem ki e szűk vármegyének majdnem minden rögéhez hozzá fűződött múltnak kimagasló emlékeivel, melyek — míg egyfelől a kapcsolatos történelmi múltnak ismeretéhez juttatnak, másfelől a gyermeki lélek lebilincseléséhez vezetnek; fölkeltek e földhöz való ragaszkodás szent érzetét, látván őseink hosszas küzdését és szenvedését a hon és szabadság megvédelmezésében.

Adataimat nagyobb részben saját ismeretemből merítettem, de a — múlt eseményeire — nézve Br. Orbán B. »Székelyföld leírása« volt legfőképpen irányadó, melynek valódiságában kételkednünk merészség volna.

Az adatok gyűjtésében azonban igen nagy segítségemre voltak Kartársaim is — sajnos, kevesen, — kiknek e helyen hálás köszönetet mondok.

Mos tehát átadom e művet a közhasználatnak, s igen nagy szolgálatot tennének Kartársaim az *ügynek*, ha tapasztalt hiányokról, — esetleg hibákról értesítenek, hogy — ha netalán szükségessé válna egy újabb kiadás — pótolható, javítható lenne.

Hű kartársatok:

a Szerző.

I. Lakóhely.

1. Tájékozás a szabadban.

Sorba álltok!... Kimegyünk az udvarra... Figyeljétek ide!... Mutass *A.* azon irányba, merről a nap *felkel*!... Mutassatok mind!... *Azt az irányt, vagy tájat, merre a napot felkelni látjuk, kelet-nek nevezzük.* — Mit mondtam *A.*, *B.*? — Mind?

Menj *A.* kelet felé!... Állj! Merre ment *A.*? — Tőlünk *A.* mely irányban van?

Mutassatok azon irányba, merre a napot *lenyűgödni* láttátok!... *Azt az irányt, vagy tájat, merre a napot lenyűgödni látjuk nyugat-nak mondjuk.* — Mondjad *B.*, *C.*!... Mind! — Menj *B.* nyugat felé!... Állj!... Merre ment *B.*? — Tőlünk mely irányban van *B.*?... Hát *A.*?... Mutassatok kelet felé!... Mutassatok nyugat felé!

Álljunk mind úgy, hogy *A.* jobb kezünk felé, *B.* balkezünk felé legyen!... Nézzünk egyenesen előre!... *Ha úgy állunk, hogy jobb kezünk felé van kelet, balkezünk felé van nyugat, akkor előttünk van észak, hátunk mögött dél.* Mondjad *C.*, *D.* stb.! Mondjuk mind!... Menj *C.* észak felé!... Állj! Merre ment *C.*?... Tőlünk *C.* mely irányban van?... Mutassatok mind észak felé!... Merre mutattok most?... Menjen *D.* dél felé!... Állj!... Merre ment *D.*? *D.* tőlünk mely irányban van?... Mutassatok mind dél felé!... Merre mutattok most?... Merre van tőlünk *A.*, *B.*, *C.*, *D.* fű? Menjen *E.* kelet felé!... Állj. Merre ment *E.*?... Jöjj vissza!... Merre jött vissza *E.*? (Nyugat felé.) Menjen *F.* nyugat felé! Jöjj vissza!... Merre felé jött vissza *F.*? (Kelet

felé.) Menjen *G.* észak felé! Vissza!... Menjen *H.* dél felé!... Vissza! Merre felé ment *G.* *H.*? Merre felé jött vissza *G.* *H.*?... Ez az épület, fa, állat, ember, torony stb. melyik irányban van tőlünk?... Merre lakik innen nézve *J.*, *K.* stb... Soroljátok fel s ugyanakkor mutassátok is azon *tájakat*, melyeket tanultunk!...

Észak, kelet, dél, nyugat fő világtájak. Mondjad te, te!... Mind!

A., B., C., D. fiúk mit jeleznek? (Fővilágtájakat.)

Menjen *a.* leány, álljon *A.* és *C.* fiu közé úgy, hogy mindkettőtől egyenlő távolságban legyen!... *a.* hol áll most? (*A. C.* között.) *A.* melyik tájat jelzi? És *C.*?... Azt az irányt, merre *a.* van, nevezzük *északnyugat*-nak... Minek?... Mutassatok *északnyugat* felé!... Melyik két táj között van?... *Észak és kelet között van északkelet.* Mondjad te! Mind!

Menjen *b.* leány, álljon *A.* és *D.* fiu közé úgy, hogy mindkettőtől egyenlő távolságban legyen!... Hol áll most *b.*?... Melyik tájat jelzi *A.*, *D.*?... Melyik két táj között áll *b.*?... *Dél és kelet között van délkelet.* Mondjad te! Mind!... Merre van *b.* tőlünk?

Álljon *c.* leány *C.* és *B.* fiu közé, *d.* leány *B.* és *D.* fiu közé! *C.* és *B.* mely irányokat jelzik?... *c.* leány melyik két táj között van?... *Észak és nyugat között van északnyugat.* Mondjad te! Mind!... Azt az irányt, merre *c.* leány van, minek nevezzük? *d.* leány melyik két táj között van?... *Dél és nyugat között van délnyugat.* Merre van tőlünk *d.* leány?... Mutassatok mind *északnyugat* felé! Mutassatok mind *délnyugat* felé! Mely irányban van *a.*, *b.*, *c.*, *d.* leány? Menj te *északkelet* felé! Jöjj vissza! Merre jött vissza?... Menj te *délkelet* felé! Jöjj vissza!... Merre jött vissza?... Menj te *északnyugat* felé, te *délnyugat* felé!... Vissza!... Merre jött vissza?

Mutassatok rendre mind a négy lány felé s nevezzétek meg az irányt!

Merre van tőlünk ez a ház, épület, fa, állat, ember, torony, hegy, erdő stb.? *Északkelet, délkelet, északnyugat, délnyugat melékvilágtájak.*

Sorold fel a fővilágtájakat! Sorold fel a mellékvilágtájakat!
Bemegyünk a tanterembe.

(Írjátok le tábláitokra külön a négy fő világtájat, külön a négy mellékvilágtájat!)

2. Tájékozás a tanteremben és fali táblán.

FigyeljeteK ide! Mutass innen a tanteremből *kelet* felé! A tanteremnek melyik falára mutattál?... *Ez a tanteremnek keleti fala.* Mondjad te! Mind! Mit látsz a tanterem keleti falán? (Ablakokat, térképet stb.)

Mutass innen a tanteremből *nyugat* felé! A tanterem melyik falára mutattál?... *Ez a tanterem nyugati fala.* Mondjad te! Mind! — Mit látsz a tanterem nyugati falán? (Térképeket, term. rajz. ábrákat stb.) Mi van a nyugati fal mellett? (Fűtő.)

Mutass innen a tanteremből *észak* felé! A tanterem melyik falára mutattál?... *Ez a tanterem északi fala.* Mondjad te! Mind! — Mit látsz a tanterem északi falán? (Fogas, Magyarország címere stb.) Mutassátok a tanterem *északi* falát!

Mutass innen a tanteremből *dél* felé! A tanterem melyik falára mutattál?... *Ez a tanterem déli fala.* Mondjad te! Mind! Mutassátok a tanterem déli falát! — A déli fal mellett mit látsz? (Szekrény, tanítói asztal állvánnyal stb.)

Melyik a tanterem *keleti, nyugati, déli, északi* fala? — Mutassátok mind és mondjátok!

Mutass innen a tanteremből *északkelet* felé! — A tanterem melyik részébe mutattál? (Szögletébe.) — *Ez a tanterem északkeleti szöglete.* Mondjad te! Mind! — Mutassátok a tanterem *északkeleti* szögletét!

Mutass innen a tanteremből *délkelet* felé! — A tanterem melyik részébe mutattál?... *Ez a tanterem délkeleti szöglete.* — Mondjad te! Mind! — Mutassátok a tanterem *délkeleti* szögletét!

Mutass innen a tanteremből *északnyugat* felé! A tanterem melyik szögletébe mutatnál? — *Ez a tanterem északnyugati szöglete.* Mondjad te! Mind! — Mutassátok a tanterem *északnyugati* szögletét!

Mutass innen a tanteremből *délnyugat* felé! — A tanterem melyik részébe mutatnál?... *Ez a tanterem délnyugati szöglete.* Mondjad te! Mind! — Mutassátok a tanterem *délnyugati* szögletét!

Sorold fel a tanterem szögleteit és mondd meg a nevét! — Mutassátok és mondjátok a tanterem szögleteit! — Az ajtó a tanterem melyik részébe van vágva? Melyik gyermek ül a tanterem északkeleti, északnyugati stb. irányában?

Mutassátok és mondjátok a terem falait, szögleteit!

Leveszem helyéről a fali táblát, ide helyezem a padok tetejére. — Melyik lesz ezen táblának *keleti* széle? — Középen megjelzem *K*-val. — Melyik lesz a tábla nyugati, északi, déli széle? — Középen jelzem *Ny.*, *É.*, *D*-vel. Mutassuk a táblának keleti, nyugati, északi, déli szélét!

Melyik a táblának az *északkeleti* szöglete? — Jelzem *Ék*-val. — Jelöljük meg a táblának többi szögleteit is!

Mutassátok a táblának szögleteit és nevezzétek meg!

A táblát visszateszem helyére.

Nézzétek, a táblán merre van észak? (Felfelé.) A tábla közepére egy kört rajzolok. Ezen körből — ha észak felé akarok vonalat húzni — mely irányban húzzam? (Felfelé.) — *A táblán felfelé van észak.* Mondjad te! Mind! — Emeljétek kezeiteket észak felé! A táblán hol látjuk a *D*. jelzést? (Alul.) A körből — ha vonalat akarok húzni dél felé — merre húzzam? (Lefelé.) — *A táblán lefelé van dél.* Jobb kezet előre nyújtani! — Bocsássátok jobb kezeiteket dél felé! — Emeljétek észak felé!

A táblának melyik részén látjátok a *K*. jelzést? Melyik kezünk felé esik — ha a táblával szemben állunk? (Jobbra.) — A körből ezen vonalat merre húzzam, — ha kelet felé akarom húzni? (Jobbra.) *A táblán jobbra van kelet.* Mondjad te! Mind! — Jobb kezeiket előre! — Vigyétek jobb kezeiteket kelet felé!

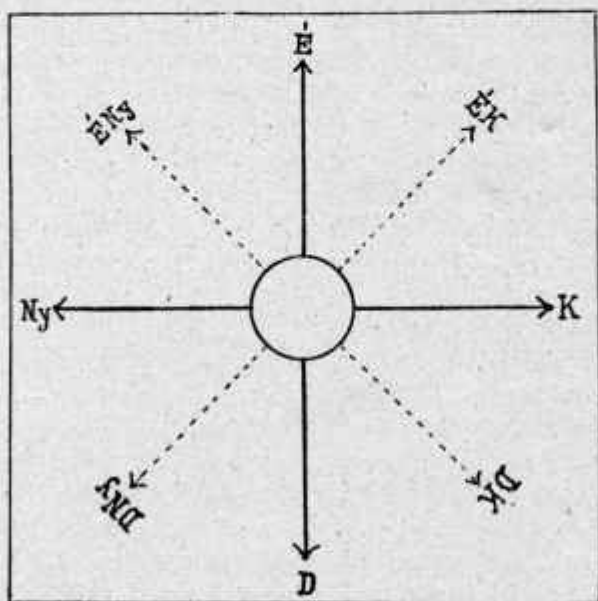
Keressük meg a *Ny.* jelzést! Melyik részén van a táblának? (Bal.) A körből húzok egy vonalat *Ny.* felé, merre húzzam? (Balra.) — *A táblán balra van nyugat.* Mondjad te! Mind! Jobb

kezeket előre! — Vigyétek kezeiteket nyugat felé! — Vigyétek észak, kelet, dél, nyugat felé. — Begyakorlás egyenkint és összesen. —

A táblán hol látjátok az *Ék.* jelzést? A körből húzok *Ék.* felé egy szaggatott egyenes vonalat. Merre húzzam? (Felfelé jobbra.) — *A táblán felfelé jobbra van északkelet.* Mondjad te! Mind! — Vigyétek kezeiteket *északkelet* felé! —

Merre van a táblán a *Dk.* jelzés? (Alul jobbra.) A körből húzok egy szaggatott egyenes vonalat *Dk.* felé. Merre húzzam? (Lefelé jobbra.) — *A táblán lefelé jobbra van délkelet.* — Mondjad te! Mind! Kezeiteket vigyétek *délkelet* felé!

Hol van a táblán az *Ény.* jelzés? (Felső bal szögleten.) A körből egy szaggatott egyenes vonalat húzok *Ény.* felé. Merre húzzam? (Felfelé balra.) — *A táblán felfelé balra van északnyugat.* Mondjad te! Mind! — Kezeiteket vigyétek *északnyugat* felé!

Hol van a táblán *Dny.* jelzés? (Alul bal szögleten.) — A körből egy szaggatott egyenes vonalat húzok *Dny.* felé. Merre

húzzam? (Lefelé balra.) — *A táblán lefelé balra van délnyugat.*
— Mondjad te! Mind! — Vigyétek kezeiteket *délnyugat* felé!

— Begyakorlás egyenkint és összesen. — A táblán a folyékony vonalak mit jeleznek? (Fővilágtájakat.) — A szaggatott vonalak? (Mellékvilágtájakat.) — *A táblán lévő rajzol, mely a fő- és mellékvilágtájak irányát mutatja, szélrózsának is szokták nevezni.*

Jöjj ki a táblához! — Húzz egy vonalat kelet, nyugat, észak, dél felé! Húzz vonalat északkelet, délkelet, északnyugat, délnyugat felé!

Előveszitek palatábláitokat! Mutassátok tábláitok északi, keleti, déli, nyugati részét! — Jelezzétek meg *É., K., D., Ny.* betűkkel! — Mutassátok palatábláitok északkeleti, délkeleti, északnyugati, délnyugati szögletét! Jelöljétek meg *Ék., Dk., Eny., Dny.* betűkkel! Húzzatok a táblán vonalat észak, kelet, dél, nyugat, északkelet, délkelet, északnyugat, délnyugat felé!

Ismétlés.

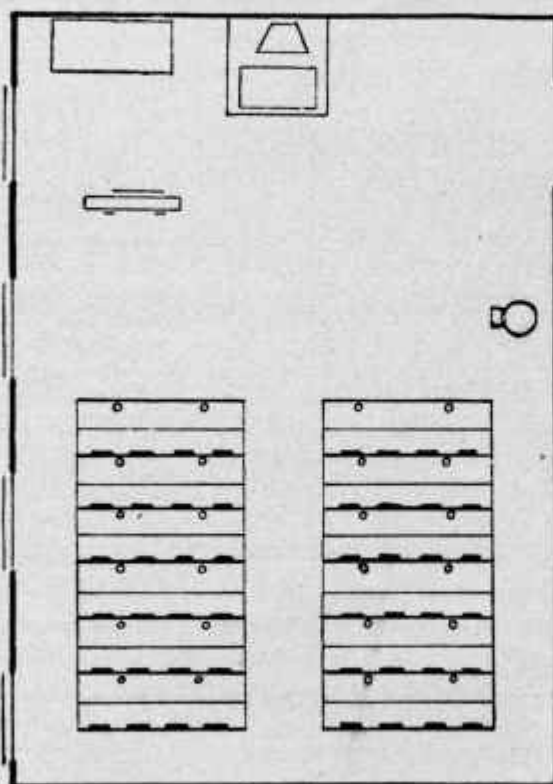
Tábláitokra rajzoljátok le a *szélrózsát*!

3. Tanterem lerajzolása.

Figyeljétek! Most le fogjuk rajzolni a tantermet, s a benne lévő butorokat. — Palatáblát elő! En a fali táblára, ti palatábláitokra rajzoltok egyszerre. — Mindnyájan úgy képzeljük, mintha fenn volnánk a padláson s onnan néznénk le a tanterembe. Melyik a tanterem keleti fala? Ha felülről nézzük, látjuk az egész falat? (Csak a tetejét hosszan.) Ezt tehát egy vastag vonallal rajzoljuk. — Táblánk melyik felére? (Jobb oldali.) Ez a fal merről merre húzódik? (Északról délre.) — Tehát ezen vonalat merről merre húzzuk? (Felülről lefelé.) Rajzoljuk! Melyik falat rajzoltuk? (Keleti.) A keleti falba mik vannak beleépítve? (Ablakok.) Hány? (4.) Az ablakok milyen távolságban vannak egymástól? (Egyenlő.)

— Jelöljük meg tehát ezen vonalon az ablakok helyeit s ott a vonalat töröljük ki. Jól vigyázni, hogy egyenlő nagyságúak legyenek!

Most rajzoljuk le az *északi falat*. A táblának melyik részére fogjuk rajzolni? (Felső felére.) Az északi fal akkora-e, mint a keleti? (Rövidebb.) Tehát rövidebb vonallal fogjuk rajzolni. Érintkezik-e a keleti fallal? — Merre húzódik? (Nyugat felé.) — A vonal felső végétől merre húzzuk? (Balra.) Rajzoljuk! Melyik falat rajzoltuk le? (Északi falat.) Ezen van-e ablak? (Nincs.)

Most lerajzoljuk a *nyugati falat*. A tábla melyik részére rajzoljuk? (Baloldali.) — Milyen hosszú? (Mint a keleti.) — Merről merre húzódik? (Északról délre.) — Érintkezik-e az északi fallal? — A vonal végétől merre húzzuk? (Felülről lefelé.) Mérjük meg

hogy akkora legyen, mint a keleti fal. — Van e ezen falba valami bele építve? (Ajtó.) — Melyik végéhez van közelebb? (Déli végéhez.) — Jelöljük meg az ajtó helyét s ott a vonalat töröljük ki. — Melyik falat rajzoltuk meg?

Most lerajzoljuk a *déli falat*. Hogy tudjuk könnyen rajzolni? (A két vonal végét összekötjük.)

Lerajzoltuk tehát a terem falait. A nyugati fal mellett mi van? (Kályha.) Ha felülről nézzük, melyik részét látjuk? (Tetejét.) — Milyen a tetejének alakja? (Kör.) — A kályhát tehát egy körrel rajzoljuk le. — Mi van a déli fal mellett? (Szekrény.) — Milyen alakú a teteje? (Hosszukás négyszög.) — Rajzoljuk! — Melyik falhoz van közelebb? (A keletihez.) A déli vonal melyik végéhez rajzoljuk? (Jobb végéhez.) — Mi van a déli fal előtt közepén? (Tanítói asztal, szék állványon.) Milyen alakú az állvány? (Mindenik oldala egyenlő hosszú.) — Az állványon az asztal akkora-e, mint az állvány? (Kisebb.) Mindenik oldala egyenlő? (Két-két éle egyenlő.) A szék akkora-e, mint az asztal? (Kisebb.) A szék ülő lapja milyen alakú? (Mint az asztal.) — Rajzoljuk!

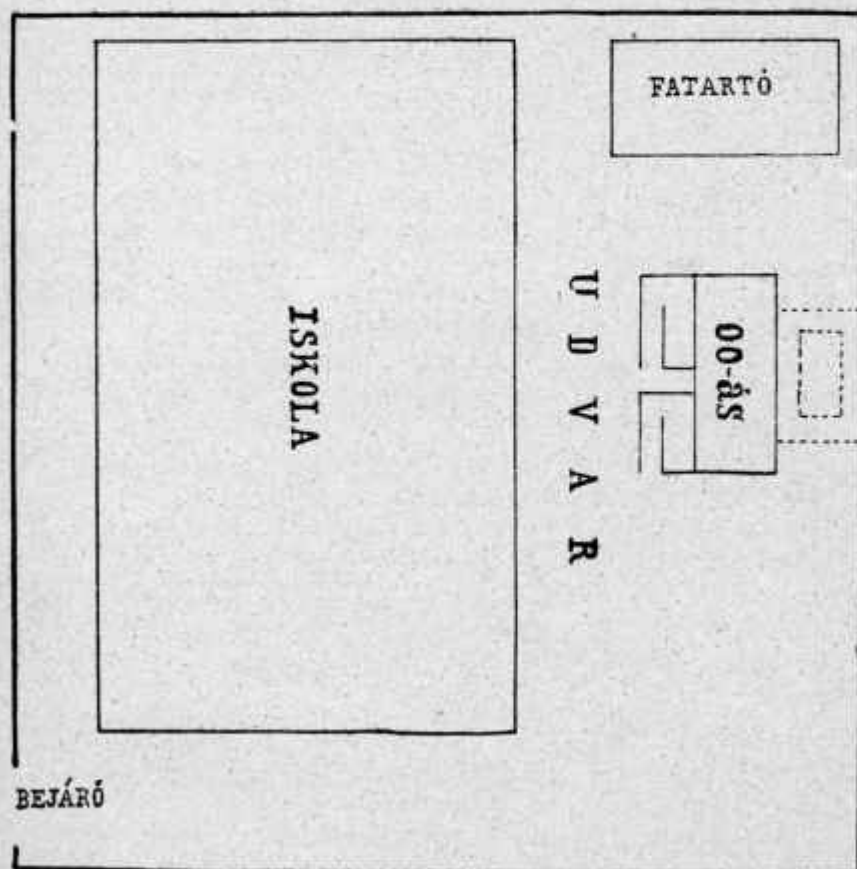
Hány padsor van? (Kettő.) — Mindenik padsorban hány darab pad van? (Hat.) A padok egyenlő hosszúak és szélesek-e? (Igen.) — A leányok és fiuk padjai összeérnek-e? (Nem, köz van közöttük.) A bejáró a terem melyik részén van? (Közepén.) — A padsorok közötti tért jelöljük meg két északról délre jövő vékony vonallal, hogy azon a padok szélességeit megjegyezhessek. — A padsorok melyik falnál kezdődnek? (Északi.) — Merre nyúlnak? (A lányoké nyugatról keletre, a fiuké keletről nyugatra.) — Osszuk fel tehát a vékony vonalakat 6—6 egyenlő részre. — A keleti és nyugati falakat érik-e a padok? (Nem, a falak mellett is bejáró köz van.) — A padoknak hány lapja van? (Kettő. Asztallap, ülőlap.) — A padszélességet is tehát két részre osztjuk, hogy ez által az asztallap és ülőlap megkülömböztethető legyen. — Az asztallapon helyet foglal minden padon két tintatartó, melyeket két kis körrel rajzolunk meg.

Lerajzoltuk tehát a tanteremnek alapját. — E rajzot nevezzük a *tanterem alaprajzának*.

A következő alkalomra odahaza megpróbáljátok lakószobátoknak alaprajzát elkészíteni s itt az iskolában bemutatni.

4 Az iskola udvara. Az iskolatelek lerajzolása.

Sorba állni!... Hozzátok magatokkal palatábláitokat, kimentünk az udvarra. Nézzük meg kerekén ezen iskola teleknek alakját. — Milyen alakja van? (Négyszögű.) — Az oldalak majdnem egyformák. — Rajzoljátok le tehát a telket. — Ezen a telken épületek vannak, azokat is le fogjuk rajzolni. Az iskola épülete a te-

leknek melyik részét foglalja el? (Nyugati.) — Merre nyúlik? (Északról délre.) — Felülről nézve az iskolának mely részét látjuk? (Fedelét.) — A fedél széleit tekintve, milyen alakja lesz a fedélnek? (Négyszögű.) — Rajzoljunk! — Jól vigyázzunk a rajz nagyságára! — A teleknek — átlag — hányad részét foglalja le az iskola? (Negyedrészt.) — A nyugati oldalon annyira nyúlik délfelé, hogy a telekből csak kapubejáró hely marad. — Az udvar mely részén van a fatartó? (Északi részén, közelebb a keleti szélhez.) — Ennek is milyen lesz az alakja? (Négyszögű.) — Akkora-e, mint az iskolaépület? (Sokkal kisebb.) — Mérjük meg lépéssel a hosszát, szélességét. — Azt találjuk, hogy kétszer olyan hosszú, mint széles. — Rajzoljuk hát eszerint. Merre nyúlik az épület? (Kelet-nyugat irányban.) — A másik épület a telek melyik részén van? (Keleti rész közepén.) — Ennek is milyen alakja van? (Négyszögű.) — Nagyobb-e a fatartónál? (Nagyobb, de nem sokkal.) — Mérjük meg hosszát, szélességét lépéssel. — Kétszerénél is hosszabb, mint széles. — Merre nyúlik? (Észak-déli irányban.) — Rajzoljunk! — Most az előtte lévő kerítés alakját nézzük! — A kerítés két részből áll, mindkettő az épülettől indul ki s egy-egy helyen megtörik. — Vigyázzunk ennek lerajzolására!...

Most tehát lerajzoltuk, elkészítettük az iskola *udvarának alaprajzát*.

Mindenki odahaza lerajzolja udvaruknak *alaprajzát* s itt az iskolában bemutattjátok.

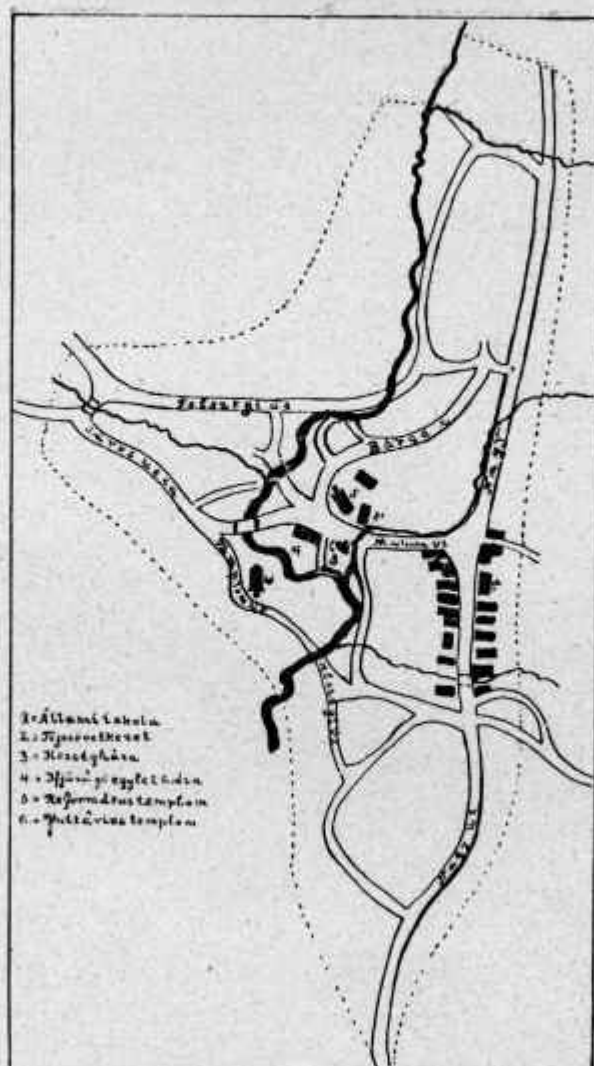
5. Kírándulás a község közé.

Sorba álltok! — Kimegyünk az utcára! Melyik úton vagyuk most? (Nagyút.) — Nézzetek az út mellett végig, mit láttok? (Házakat.) — A házak az út mellett hogy vannak építve? (Sorjába.) — Az út mindkét szélén lévő házakat *házsoroknak* mondjuk. — A házak egymás mellé vannak-e építve? (Nem, a házak között kerteket is látunk.) — Nézzünk be egy *kerítésbe*. — Mit lát-

tok? (Egyik részében virágokat, másik részében konyhakerti növényeket.) — Az olyan kertet, melyben virágokat termesztenek, *virágoskert*-nek mondjuk. — Az olyan kertnek pedig, melyben káposztát, hagymát, petrezselymet, murkot stb. termesztenek, *konyhakert* a neve. — Nézzük, ezen ház mögött is kert terül el, mit láttok benne? (Gyümölcsfákat.) — Azt a kertet — melyben gyümölcsfák vannak ültetve, *gyümölcsös*-nek, röviden — *gyümölcsösnek* szokták nevezni. — Tekintsünk be az udvarra! — Minő épületek vannak ottan? (Ház, istálló, sertés ól, kút stb.) — Lakik ezen házban valaki? (Igen.) — Az olyan házat, melyben emberek laknak, *lakóház*-nak mondjuk. A többi épületekben lakik-e valaki? (Ember nem, hanem állatok laknak.) — Az állatok lakását *istálló*-nak, *ól*-nak nevezik. — Miféle istállókat ismertek? (Szarvasmarha-, ló-, juh-istálló.) — Minő ólak vannak? (Sertés-, tyúk-, lúd ólak.) — Ezen a telken láttunk lakóházat, istállókat, virágos-, konyha-, gyümölcsös kertet. Közös néven *belsőség* a neve. — Menjünk tovább!

A Nagyútból befordulunk egy más utcába. Tudjátok ennek a nevét? *Malom-utca*. — Végig haladunk s egy kis térre érünk. — Itt álljunk meg! — Hogy hívják ezt a teret? — *Kövecs*. — Ismeritek ezen épületet? — Község háza. — Lakik itt valaki? (Nem, csak az emberek gyűlésbe szoktak ide járni.) Ki-e ezen épület? — Közös. — Az olyan épületet, mely nem egyes emberé, hanem közös, közcélra használják fel — *középület*-nek nevezzük. — Olvassuk le, mi van a község háza egyik falára egy táblán felírva. — *Községi hitelszövetkezet*. — Tudjátok-e, mi ez? — Több ember összeállott egy társaságba s egy pénztárt állítottak fel, melybe az emberek megtakarított pénzeiket beteszik, hogy ott szaporodjék; mások — kiknek pénzre van szükségük — kölcsönt vesznek fel ügyes-bajos dolgaik igazítására. — Igen hasznos intézmény, mert kiknek fölösleges pénzük van, kamatot kapnak utána, kik kölcsön vesznek fel pénzt, olcsó kamattal hozza jutnak. — A tér másik részén miféle épület van? — *Tejszövetkezet*. — Ez is egy olyan forma társaság, mint a hitelszövetkezet. — Itt az emberek avvégre csoportosultak, hogy a gazdaságukban termelt fölösleges tejet összehordják, s ezen épületben eszközök segítségével vaját, sajtot készítenek belőle. — Némelyik gazda

szép jövedelmet kap innen havonként a tejéből. Menjünk tovább!
 — Itt van egy hosszú épület, egyik felén ezen feliratot látjuk:
„Ifjúsági egyesület Olthona“ — Mikor az iskolából kiszabadultok s
 legények lesztek, ti is téli estéken ide fogtok járni sok hasznos

dolgot tanulni, mint a mostani ifjuság. — Ennek nagy termében tartja az ifjuság táncmulatságait. — Az épület másik felében van elhelyezve: „Fogyasztási és értékesítő szövetkezet” boltja. — Ez szintén egy társaságé, kik azért állítottak boltot, hogy abban a szükséges árucikkeket — lehetőleg — olcsón megkaphassák. — Ez is milyen épület? (Középület.) — Hát ez miféle épület? — Református templom. — Ide járnak a református emberek imádkozni. — Van-e még más templom itt? — Az unitárius templom, hová az unitárius vallásúak mennek imádkozni. — A református templom mellett egy utca nyílik e térségre, ennek *Bárgác*-utca a neve. — Menjünk tovább!

Alljunk! — Hol vagyunk most? (Fedeles hidon.) — Ez a híd miféle van építve? — Hogy hívják ezt a folyót? — *Fehérnyikó*. — Ez a folyó a község között foly keresztül. — A folyón innen is, túl is épületek vannak, másképp azt mondjuk, hogy a mi községünk a Fehérnyikó két partján terül el. — Itt a hídon mindenki álljon úgy, hogy arccal a víz folyása irányában legyen. — Nyujtsátok ki jobb kezeteiket! — Nézzétek azt a partot, mely jobb kezetek felől esik. — Ez a Fehérnyikónak *jobb partja*. — Nyujtsátok ki bal kezeteiket! — Nézzétek a másik partot! — Az a Fehérnyikónak a *balpartja*. — Hogy tudjuk megállapítani, melyik a folyónak jobb és balpartja? — *Úgy képzeljük, mintha a folyó közepén állanánk, arccal a víz folyása felé: akkor jobb kezünk felől van a jobb part, balkezünk felől a balpart*. — Menjünk tovább! — Melyik utcába jutottunk? — *Sáros-utcába*. — Ebből az unitárius templom felé vezet a *Templom-utca*, fennebb kinyílik a *Felszege-utca* és a *Szentmiklósi-út*. — Alszeg között vezet végig az *Alszege-út*. — Egyik utcából átléphet-e menni a másikba? — A *fő utcákat mellék utcák* kötik egymással össze. — Itt látunk egy patakot, ennek neve *Alba pataka*. — Ennek a vize hová foly bele? (A Fehérnyikóba) — A Fehérnyikó melyik partján ömlik bele? (Jobb.) Menjünk vissza az iskolába! — A református templomnál álljunk meg! Itt van a »Kiss« féle belsőség. — Ez régebben egy nagy úr é volt — *Székhely Mózes* erdélyi fejedelemé, ki itt is született. — A fejedelmi paloták alap romjai egy ásó nyomni mélységben most is feltalálhatók. — Sorba visszamegyünk az iskolába.

Figyeljete! — Lerajzoljuk azon főbb utcákat, hol jártunk, a »Kövecse« terület és mellette lévő középületeket.

Rajzolás.

6. Siménfalva.

Az utcák és a mellette lévő házsorok, belsőségek együtt alkotják a mi községünket, melynek neve: *Siménfalva*.

Siménfalva a Fehérnyikó két partján elterülő térségen fekszik. Épületei szétszórtnak vannak építve, részint a Fehérnyikó, részint a hegyi patakok szabályozatlansága miatt, melyek vizáradások alkalmával gyakran veszélyeztetnék az épületeket. — Lakó-sai törzsgyökeres *székelyek*, kik legnagyobb részben földművelésből és állatok tartásából tartják fenn magukat. Az újabb időben rohamosan szaporítják, ültetik a gyümölcsfákat, mely igen szép jövőelmi forrása lesz a lakosságnak. Most is évenként almából és szilvából sok pénzt szereznek be. — Többen vannak, kik télen át fafaragással, szekér és más gazdasági eszközök készítésével foglalatoskodnak; a szegényebb osztály igen jó fűzfa és venyige kosarat köt; az asszonyok szorgalmasan fonnak, szőnek.

Felvilágosult lakó-sai tanulni vágyó emberek, kik a hasznos könyvek olvasásával sok ismeretet szereznek maguknak.

Felvilágosultságokról tesz tanúságot a községben létesült és virágzó többféle közintézmény, mint: hitel-, fogyasztási-, tej-, állatbiztosító szövetkezet; ifjúsági egylete már 1837. évben fenn állott, s ma saját »Otthon«-ában tartja tanulási estélyeit.

Vallásra nézve unitáriusok és reformátusok.

Van *állami elemi iskolája*, mely édes magyar hazánk ezer éves fennállásának emlékére 1896. évben szerveztetett.

Olyan iskolát nevezünk állami iskolának, melynek fenntartásáról az állam gondoskodik.

Vannak olyan elemi iskolák is, melyeket a község tart fenn, ezeket *községi elemi iskoláknak*; — vannak olyanok, melyeket valamely vallásfelekezet tart fenn, ezeket *felekezeti elemi iskolák*—

nak, s vannak olyanok, melyeket magános ember, vagy vállalat tart fenn, — ezeket *magán elemi iskoláknak* mondjuk.

A községben a földmives embereken kívül van két lelkész, két tanító; itt lakik a körjegyző, ki négy község ügyes-bajos dolgait rendezi; van postaügynökség, hol levelet, pénzt, csomagot vesznek fel és szállítják tovább; vannak iparosok: asztalos, cipész, géplakatosok, kik közül munkájából tisztességesen élnek, van egy *vegyes kereskedés* is, hol az emberek szükségleteiket beszerezhetik.

A községben a rendre felügyel s felsőbb hatóságok rendelkezéseit végrehajtja a *községi előljáróság*, mely áll a *községi bíróból*, *másodbíróból* és egy vagy két *esküdtriből*, kiket a nép választ a maga kebeléből.

Nevezetessége a községnek, hogy itt született Székely Mózes erdélyi fejedelem.

II. A község határa.

1. Kirándulás a község határára.

Sorba álltok! — Melyik úton jöttünk végig? (Nagy út.) Itt látunk egy embert kis piros zászlóval, mellén sárga pléh jelvény-nyel — dolgozni. Ki az? — *Útkaparó*. — Ez ügyel fel az útra, hol valamely kisebb hibát lát kijavítja, hidakat, sáncot vizsgálja, s hol nagyobb hiányt lát, jelenti felsőbb hatóságának, hogy a kijavításáról gondoskodás történjék. — Ezt az utat szülőkavicsozza-e? (Nem.) — Ennek a jókarban tartásáról a *tármegye* gondoskodik, ő fizeti az útkaparót is. — Az ilyen utat *megyei út*-nak nevezzük.

A község között lévő utakat szülőkavicsozza, gondoza, azokat *községi utak*-nak mondjuk. — Van olyan út is, melyiket az *ország* tart fenn, annak *országút* a neve. — Ezeken az utakon szekerek, kocsik közlekedhetnek. — Van olyan út is, melyen szekerek nem járhatnak, csak gőzkocsik az úton lefektetett *síneken*: ennek *vasút* a neve. — Most jobbra kitérünk ezen keskeny úton. — Ez nincsen olyan jól kavicsozva, gondoza, mint a többi utak, legfennebb két szekér fér el egymás mellett: ennek *dűlő út* vagy *határ út* a neve. Ezen az úton szállítják haza az emberek terményeiket a határról. — Eltérünk ezen a még keskenyebb úton, csak egyenkint, egymás után jöjjetek. — Ezt *gyalogút*-nak vagy *ösvény*-nek nevezzük. — Sorold fel, minő utak vannak te, te!...

Mind! — Álljunk meg e helyen! Ez az ösvény mik között vezetett keresztül? (Tengeri között.) — Magától termett ez a tengeri? (Nem.) — Az emberek felszántották a földet, tengerivel bevetették, kapálták, gondozták, úgy termett. — Az olyan földet, melyet az emberek szántják, *szántóföldnek* nevezzük. — A szántóföldeken még mit termelnek az emberek? (Buzát, zabot, árpát, burgonyát, répát, paszulyt, borsót stb.) — Vegyen mindenki egy marok földet a kezébe s közelről vizsgálja meg, mit lát benne? (Homokot) apró kavics darabokat stb.) — Ebben sok homok van, azért ezt a *talajt homokos talaj*-nak nevezzük. — Itt mutatok nektek egy más földet, vegyetek belőle és nézzétek meg! — Ebben már kevés homok van s ha ujjaink között dörzsöljük, zsiros tapintatu, összenyomható, egymáshoz tapad. — Ez *agyagos talaj*. — Van olyan is, melyben sok a kavics, annak *köves talaj*, melyben sok mész van: *meszes talaj*, melyben sok só van: *sós talaj* a neve. — Ezeket jól megjegyezzétek, mert ez után többször lesz szó ilyesmiről. — Menjünk tovább! — Útunk egy kaszálón vezet át. — Mi termett ezen földön? (Fű.) — Az emberek vetették ezt is ide? (Nem.) — Ez a fű magától termik évről-évre. A növények nagyobb részének gyökere télen át sem pusztul el hanem tavasszal új *sarjakat* hajt, melyből növény lesz; kevésnél nyáron át a fű magja lepereg a talajba s tavasszal ott kicsirázva, új növény fejlődik belőle. — Mit csinálnak az emberek a fűvel? — Lekszállják, fűszáritják, s állataikkal feléltetik. — Az olyan földet, melyen fű terem s az emberek minden évben kaszálják, *kaszáló*-nak mondjuk. Szülőiteknek hol termik a legdúsabb szénájuk? (Az Alba pataka és a Nyikó folyó mellett.) — Mindkét víz mellett szép térség terül el, melyen nagymennyiségű széna, *sarju* terem. — Az ilyen kaszálót *rét*-nek nevezzük. — Menjünk tovább! — Ni itt marhák legelnek egy *pásztor* őrizete mellett. — Ezen a helyen is mi terem? (Fű) Kaszálják-e az emberek? (Nem.) — Állatokkal legeltetik le. — Az olyan helyet, mely fűvet terem ugyan, de azt az állatokkal legeltetik le, *legelő*-nek mondjuk.

Itt van egy *forrás*, ide letelepedünk pihenni. — Tudom, hogy szomjasok vagytok, de nem szabad senkinek — míg meg nem engedem — inni, mert a ki kifáradva, kimelegedve azonnal iszik, olyan betegséget kap, hogy könnyen bele is halhat.

Ha jól megpihentetek, szabad inni és egy keveset játszani, azonban e helyről eltávozni senkinek sem szabad.

Jöjjetek mind ide! — Honnan jön ez a víz? (A föld belsejéből.) — Az eső víz leszivárog a föld rétegei között s egy ilyen alkalmas helyen a föld felületére jut. — Ezt *forrásnak* nevezzük. — Menjünk és kísérjük a forrásból jövő víznek további folyását. — Vékony kis ér alakjában csörgedez tovább. — Hová jutott bele? (Egy árokba.) — Ebben is víz foly, mely szintén valamely más forrásból indult. — A forrásból jövő vizet *csermely*-nek mondjuk. — Több csermely összefolyván, *patak*ká alakul. — Ezt a patakot *Bethlen* patakának hívják. — E patak mellett folytatjuk útunkat. A »Bethlen« patakának vize hová ömlött bele? (A Fehérnyikóba.) — Melyik partján ömlött bele? (Bal.) — Miután a Bethlen pataka balról a Fehérnyikóba ömlik bele, azt mondjuk, hogy a Bethlen pataka a Fehérnyikónak baloldali *mellékpatakja*. — Ezen kívül még a Fehérnyikóba bele ömlik balról az *Almaréte* pataka, *Köves* patak, *Felső-Szencs* pataka, *Alsó-Szencs* pataka. — Melyek a Fehérnyikónak baloldali mellékpatakjai? — A község között a multkor láttunk még egy patakot a Fehérnyikóba ömleni, melyik volt az? (Alba pataka.) — Ez melyik mellékpatakja? (Jobb oldali.)

Visszamegyünk az iskolába! — Rajzoljuk le a Fehérnyikót és mellékpatakjait. — A Fehérnyikó mely irányból, merre foly? (Északról délre.) Egyenes a folyása? (Nem, kanyargós.) — Egy kanyargós vonallal fogjuk hát rajzolni, de a vonalat egy kissé vastagítjuk, mivel széles medre van.

Rajzoljuk most le az Albá-t. — Melyik oldalon ömlik bele? (Jobb oldalon.) — Az Alba a Fehérnyikótól távolabb foly szintén északról délre, de egy kanyarulatával kelet felé fordul s úgy ömlik a Fehérnyikóba. Rajzoljuk! — Olyan vastag vonallal rajzoljuk-e, mint a Nyikót? — Rajzoljuk most a baloldali folyókat. — Ezek mind keletről nyugatnak folynak. Legfelül van az Almaréte pataka, alább Bethlen pataka, Köves patak, Alsó- és Felső-Szencs pataka. — Mindeniket vékony kanyargós vonallal rajzoljuk.

(Lásd a 6 ik rajzot!)

A kiránduláson tanultak rendszerbe foglalandók.

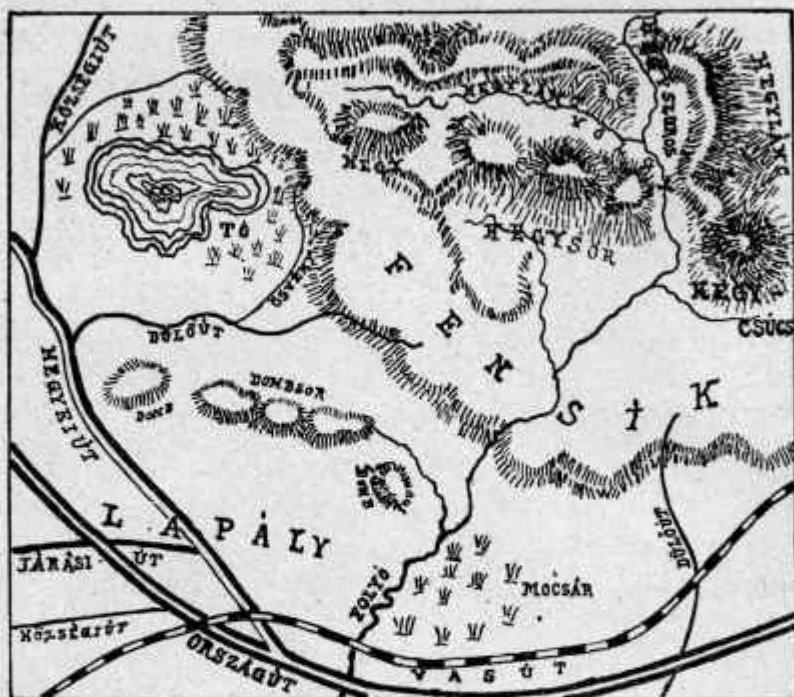
2. Kirándulás az erdőre.

Sorba álltok! Kimegyünk az erdőre! Milyen úton jövünk most? (Megyei út.) Eltérünk ezen úton, milyen út ez? (Dülő út.) Jobbra haladunk ezen szűk ösvényen, egyenkint jöjjetek, a terményekre ne lépjeteek. — Minő helyre jutottunk most? (Kaszálóra.) — Lehet szedni itt virágot. Ezeket láttátok odahaza virágos kertjeitekben? — Ezek itt a mezőn teremnek és virágoznak, *mezei virágoknak* mondjuk. Vizsgáljátok meg, találtok-e olyat ezek között, melyeket a tavasszal és nyáron is láttátok? (Igen.) Vannak olyan mezei virágok, melyek az egész tenyész időszak alatt virítanak, de legnagyobbbrésze olyan, mely csak ősszel hoz virágot.

Felmegyünk e kis magaslatra. — Elfáradtatok? (Nem nagyon.) — A hol virágot szedtetek, milyen terület volt? (Sík.) — Most is ilyen síkon állunk? — A térségből felemelkedő kisebb magaslatot *domb*-nak mondjuk. — A domb oldalán is kaszálnak az emberek. — Még láttok-e több ilyen dombot? — Amott egymás után négy domb is sorakozik. Ezeket közös néven *dombsornak* mondjuk. — Fellehet azokra könnyen menni? (Igen.) — A domb oldala *lejtős*. — Megyünk tovább! — Mind magasabbra-magasabbra emelkedünk. Itt vagyunk a *tetőn*. — Nézzetek szét, milyen hely terül el előttetek? (Sík.) Olyan síkság ez, mint az alatt elterülő? (Nem, ez fennebb van.) — A magaslaton elterülő síkságot *fensík*-nak nevezzük. — Pihenés után tovább haladunk. — Álljatok! — Miféle víz van itt? — Folyik ez tovább? (Nem, állóviz.) — Ezen álló vizet *tó*-nak nevezik. — Próbáljuk óvatosan megközelíteni. Tovább nem mehetünk, mert már a lábunk vízbe merül. — A tó körül elterülő vizes területet *mocsár*-nak mondjuk. — Itt is terem növény: káka, sás, nád, melyek között vízi madarak fészkelnek. — A tóban látunk-e állatot? (Igen békát s sok más állatot.) — Ezekkel táplálkoznak leginkább a vízi madarak: gólyák, vadkacsák, vadlúdak stb. azért tanyáznak a tó körül.

Tovább megyünk! — Itt emelkedik fel előttetek egy nagyobb magaslat: a *hegy*. Feltudnánk-e erre menni oly könnyen, mint a

dombra? (Nem.) — Láttok-e még több ilyen hegyet? — Amott is emelkedik fel egy. — Több egymás sorjában emelkedő hegyet *hegység*-nak mondják. — E két hegy között itt egy patak foly, mely mellett mindkét parton egy kis síkság terül el, ezt *völgynek* nevezzük. — E hegynek milyen az oldala? (Meredek.) — Annak? (Lejtős.)

Mutassatok még hegyet! — Amott hosszan nyúlik el egy *hegység*, mely több hegynek láncolatából alakult, miért *hegylánc* nevet visel. — Mutassátok, keressétek azon hegység legmagasabb részét. A hegységből kiemelkedő magas résznek *hegycsúcs* a neve. — Itt két hegy annyira közel fekszik egymáshoz, hogy közöttük csupán szoros hely látható. Két hegy közötti szűk területet *hegyszoros*-nak mondjuk. — Amott láttok hegyet, melyik — mintha két felé szakadt volna — egy keskeny szorost mutat: az ilyen *hegyszakadéknak* nevezzük,

Ezeket a hegyeket mind mik borítják? (Fák.) — Nézzétek ezen hegyoldalt! Van fa az oldalán? (Nincs.) — Ez egy *hegy-szakadék*. — Nézzük csak milyen rétegekből áll ezen hegy!? — A hegy tetején lévő fáknak a gyökerei is láthatók, mennyire nyúlnak le egy talajrétegbe, melyből táplálkoznak, az a *termőtalaj*. — Alább már tömöttebb réteg látható, melyben egy-egy nagyobb kő van bele ékelve. Még alább rétegesen foglal helyet kékes szürke anyag, a *pala*, mely a vizet vagy általán nem, vagy nehezen bocsátja át. — Alatta ismét egy más réteget látunk apró homok és kavicsból. — Az ilyen földréteg között könnyen halad a föld belsejébe leszivárgott víz, mely alkalmas helyen a völgyben a föld felszínére jut, mit — tudjátok már — *forrás*-nak nevezünk. Van olyan hegyek is, melyek legnagyobb részben összefüggő kőtömegből állanak; ezeken nem igen terem semmi, *kopár*-ok, ridegek.

Bemegyünk az erdő közé. Útunk bokrok között vezérel. Itt van egy *bokor*, mely már a földszínen szét ágazik, sok piros bogó van rajta: *galagonya*-nak hívják. — Mellette egy kisebb tövises bokor, előbbinél nagyobb piros gyümöccsel díszlik: a *vadrózsa*. Ennek gyümölcséből lekvárt főznek. Tovább széles levelű, egyenes hajtásokkal, ágakkal bíró bokor van, melynek vékony ághegyein a kopáncsokban ülő termés tűnik ki: a mogyoró. — Ez *mogyorófa bokor*.

Az olyan fás növényeket, melyek tövüknél szétágaznak: *cserjéknek* mondjuk.

Ezek a többiek tövüknél ágaznak-e szét? (Nem.) *Éáknak* mondjuk. A tövétől az elágazásig a fa *törzse*, fennebb az ágak lombokkal a fa *koronája*.

Nézzük meg miféle fákat találunk? — Ezen cserepedezett kéreggel, nagy koronával bíró fa: *tölgyfa*; ez meg magas sima törzsű, vékonyabb ágakkal: *bükkfa*. Tovább a bükkfához hasonló levelű, de nem oly magas, dús koronával, rugalmas ágakkal, tekervényes felületű törzsszel: az a *gyertyánfa*. — Ezeket *kemény* fáknak mondják, igen alkalmasak eszközök készítésére és tüzelésre.

Azokat az erdőket, melyek tölgy-, vagy bükkfából állanak — *tölgyeseknek*, *bükkösöknek* nevezzük.

Vannak oly erdők is, melyeket fenyűfák alkotják: ezeket *fenyveseknek* mondjuk.

Az alacsonyabb hegyeket nagyobbára *tölgyesek*, a magasabakat *bükkösök*, fennebb *fenyvesek* borítják. — Ha még magasabbra emelkednek a hegyek, a fenyvesek is elmaradnak, csak kisebb *cserjék* és *mohák*, *zúzmók* borítják a sziklákat, melyeken felül a tenyészet megszűnik s a sziklák kopasz ormai láthatók, hol gyakran még nyáron át is találunk havat.

Szedhettek az erdő között is virágot. Ezeket *erdei virágoknak* mondjuk.

Haza megyünk!

* * *

A tanteremben lerajzoljuk a tanult földrajzi előfogalmakat. (Lásd az 5-ik rajzot.)

3. Kirándulás egy magaslatra.

(Honnan a község határa legjobban belátható.)

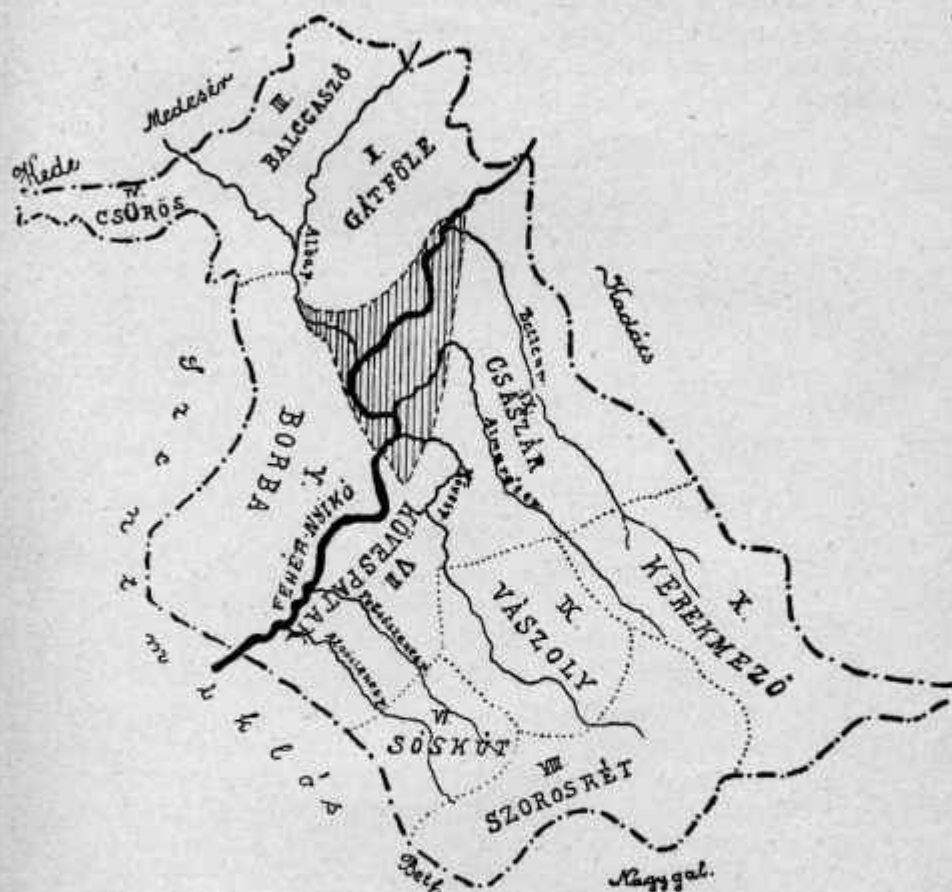
Sorba álltok! Kimegyünk a határra! — Az embereknek hol van a birtokuk? (A határon.) — Itt vagyunk már a határon. Ki tudja, kié ez a föld a hol állunk? (Egy gyermek: miénk!) — Van ennek a helynek neve? (Igen: »Császárs.«) — Itt közel még kinek van birtoka? — Azt is hogy hívják? (»Császárs.«) — Ez a terület határunknak egy része — mit más szóval *dülő* nek mondunk — „*Császárs*“ *dülő* a neve. Egy *dülő*ben több embernek van birtoka. Ezen *dülő*n mely patakok folynak át? (Bethlen pataka, Almaréte pataka.) — Fenn vagyunk egy magaslaton. Innen meg látjuk községünknek egész határát majdnem, figyeljete a mire mutatok.

Azon *dülő*, mely innen délre terül el, oldalos rész, hol leginkább kaszálók láthatók, a belső felében szántók: „*Vászoly*“ a neve. Északkeletre erdőségek és legelők láthatók, többi része szántó: az „*Kerekmező*“ *dülő*.

Vászoly és Kerekmezőtől délre egy fennsík terül el, melyen születek sok szénát kaszálnak, azt „Szorosrét”-nek nevezik.

Szorosréttől nyugatra azon oldalt »Sóskút»-nak hívjuk, melyen Felső- és Alsó-Szencs pataka forrás vidéke van.

A községen alul a Fehérnyikó balpartján elterülő dűlőt — melyeken a fentti két patak foly át — »Kövespatak» dűlőnek hívják. — Közületek, melyik szülőjének van ott birtoka?

Tekintsünk most a községtől északra fekvő határrészre! — Ott látjátok az »Alba» patakát. Ez két dűlő közötti határvonalat

képezi, a község felőli rész: »*Gátfőle*«, a másik: »*Balgaszó*«. Ennek szélén foly Medesér felől egy patak, mely elválasztja »*Csűrös*« nevű dűlőtől. — Kinek van ott birtoka?

A községtől nyugatra, a Fehérnyikó jobb partján elterülő határrésznek »*Borba*« a neve.

E szerint Siménfalva községének határa 11 dűlőre van felosztva — a belsőségeket egy dűlőnek tekintve. — Minden embernek a birtoka ezen dűlőnevek szerint van bevezetve egy könyvbe, melyben a birtok nagysága is feltalálható. — Ezt a könyvet *telekkönyv*-nek hívják.

Az emberek birtokainak a széle meg van-e valamivel jelölve, a min tul nem szabad nekik menniök? (Igen, barázdával, vagy határkövel.)

A községek határszélét is megjelölik, melyen tul más község határa következik. Itt most mindjárt látni fogunk egy jelzést. — Ez egy domb, mit az emberek földből raktak össze. Ezt *határdomb*-nak hívják, vagy *halom*-nak. — Az egész határunk szélén tehát ilyen határhalmok vannak, melyeken tul nem szabad legeltetni, vagy más célból hasznót keresni.

Ez a halom — ki tudja? — mely község határától választ el? (Kadácstól.) — Siménfalva tehát mely községekkel határos? — Északról *Medesérrel*, keletről *Kadácscsal*, délről *Nagygalambfalva*, *Rugonfalva* és *Belfalvával*, nyugatról *Székelyszentmiklóssal* és *Kedével*.

Láttátok mindezeket a községeket? Ezekről majd külön fogunk tanulni.

Nézzétek most mind a Fehérnyikó folyását. Mellette több község terül el. Ezt a vidéket a »*Fehérnyikó*« völgyének nevezzük.

Haza megyünk.

* * *

A dűlők, helység, folyó, patakok a tanteremben lerajzolandók. (Lásd a 6-ik rajzot!)

4. Térkép olvasás és rajzolás.

Figyeltek!... Mi ez, a mit most elöttetek felmutatok? — Ez egy térkép, melyen lerajzolva látunk hegyeket, folyókat, patakokat, utakat, helységeket stb. a mikről ti már tanultatok.

A folyókat hogyan rajzoltuk volt? (Kanyargós vastagított vonallal.) Keress ezen térképen folyót! — Te is! — A patakokat hogyan rajzoltuk? (Vékony kanyargós vonallal.) — Keressetek a térképen patakot! — A patakok hová ömlenek bele? (A folyóba.) — Melyik oldalról? (Jobb és bal oldalról.) — Hogy tudjuk meg, hogy valamely folyónak melyik a jobb és melyik a balpartja? Hogy ismerjük fel a térképen a folyó, patak folyása irányát? — Ezen patakok a folyónak *jobb és balparti patakjai*. — Mutass jobb parti patakot, balparti patakot! — Palatáblát és palavesszőt vesztek elő. Rajzoljunk egy folyót patakjaival együtt!

Itt a térkép ezen részén csupán a fehér papír látszik minden rajz nélkül, ez *lapályt, síkságot* jelent. — Mutassatok a térképen lapályt! — Hol látunk leginkább lapályos területet? (A folyók mentén.) — Itt egy kis terület egymás mellé húzott rövid, vékony vonalakkal körül van véve, mit ábrázol ez? (Dombot.) — Keressetek a térképen *dombot*! — Keressetek *dombsort*! — Ugyanilyen vonalakkal látunk e térképen rajzot, de nem keríti körül a területet, melyen semmi rajz nem látható, mint a síkságon. — Mi ez? (Fennsik.) — Milyen színűre van festve a fennsik? (Világos barna.) — Rajzoljatok domb, dombsort, fennsiket tábláitokra!

Nézzétek ezen rajzot, mely rövid, vastag egymás mellé állított, különböző irányu vonalakkal van rajzolva. Mit jelent ez? (Hegyet.) — Mutassatok itt a térképen *hegyet*, hegysort, hegyláncot! — Milyen színre van festve? (Sötét barna.) — A hegylánc némely részein dombhoz hasonló sötét rajzolást látunk, mi az? (Hegycsúcs.) — Mutassatok *hegycsúcsot*, *hegyszorost*! — A hegységek ágakat bocsanának különböző irányban, mellyel nagy területet borítanak be s közöttük elterülő *völgyben* patakok, folyók sietnek gyors folyással tovább, míg síkságra jutva meglassudnak

s kanyargós mederben haladnak tovább. — *Folyók, patakok folyása a hegyek között sebess, síkságon lassu és kanyargós.*

Rajzolatok hegyet, hegyláncot, hegycsúcsot stb.!

Látunk a térképen a folyóhoz hasonló vonalat, de nem kanyargós, csak némely részeiben görbült s mindenütt egyenlő vastagságú: mi az? (Út.) — A melyik egy vastag vonallal van jelezve, milyen út? (Község vagy járási út.) Műtassatok *községi, járási* útát! — Olyan festékekkel van rajzolva, mint a folyó? (Nem, fekete festékekkel.)

A folyókat kék, az útakat fekete festékekkel rajzolják.

Párhuzamos vonallal rajzolják a *megyei út*at, de az egyik vonal vékonyabb a másiknál. Ha pedig egyenlő vastagságú párhuzamos vonalat látunk, az *ország út*at vagyis *állami út*at jelent.

Műtassatok *községi, megyei út*at stb. ! Rajzolatok *községi, megyei út*at!

Látunk e térképen két vékony párhuzamos vonalat, melyeknek köze felváltva feketére festve, világosan hagyva van rajzolva: mi az? (Vasút.) — Műtassatok *vasút*at! — Rajzoljunk vasútat!

A festés szélén látunk pont és vonallal váltakozó szakgatott vonalat. Ezt *határvonalnak* nevezzük. — Műtassatok a *határvonal*at! — Rajzoljunk *határvonal*at!

Vannak szabálytalanul körülkerített részek is, melyek a térképen pirosra vannak festve. Ezek helységeket jelentenek. *A helységet legtöbb térképen kis körrel jelzik, a várost kettős körrel.*

Műtassatok helységeket! *A helységek nagyobbára folyók mentén, völgyekben találhatók fel.*

Rajzoljunk helységet úgy, mint a térképen látható; rajzoljunk kis körrel; rajzoljunk várost körökkel!

Ismétlés!

III. Vármegye.

A) Székelykeresztúri járás.

1. Siménfalva szomszéd községei. Jegyzői kör.

Figyeljete! Palatáblát és palavesszőt elő!

Most megfogjuk tanulni Siménfalva szomszéd községeit. — Le is fogjuk rajzolni, kísérjete! figyelemmel az én rajzolásomat, ti is az szerint utánnam rajzolja!atok.

Hol fekszik Siménfalva? (A Fehér-Nyikó két partján.) A Fehér-Nyikó mely irányból, merre foly? (Északról délre.) A folyót milyen vonallal rajzoljuk? (Kanyargós, hova-tovább vastagabb vonallal.) Rajzoljuk! Községünk alakja szabálytalan háromszög alakú. A körül kerített alakot párhuzamos vonalakkal behúzkáljuk, hogy annál jobban kitűnjék. Siménfalva keleti szélén halad a Fehér-Nyikóval párhuzamosan a »Nagyút«, vagyis megyei út. Milyen vonallal rajzoljuk? (Kettős vonal, egyik vékonyabb.)

Útunk elvezet *Kiskadács* községbe, melyen áthaladva *Nagykadács*-ba érünk. Most e két községet közös néven **Kadácsnak** hívják. Mindkettő a Fehér-Nyikó két partján terül el; kisközségek. Lakóai székely, földmivelő emberek, unitárius vallásúak.

A két község egy egyházi és politikai községet képez. Községi iskolája van. A megyei útból kitér a »Hadak útja« nevű dűlő út, mely a »Szered« nevű mély völgy katlanba vezet, — a hagyományok szerint — a tatárjárás idejében a hadvezérek éjjeli táborozási helyétül szolgált. Ennek keleti oldalát »Véresmart«-nak,

* Valószínűleg »Véresmart«-ból származott.

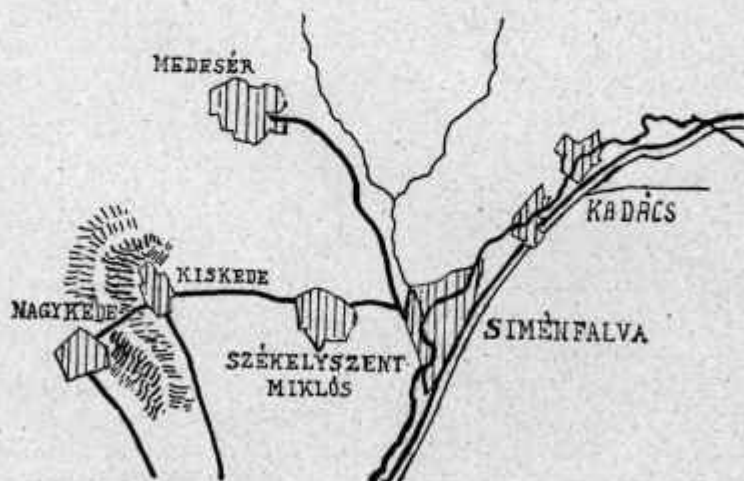

a fölötté emelkedő — mintegy 12 kholdnyi fensíkról *»Bekebérc«-nek hívják az emberek.

Siménfalva és Kadács keleti határszélén Kadicsa vára állott, mit a nép most is *Várhegynek* hív. Vár alatt egy olyan magas, erős kőfallal bekerített helyet értünk, melybe — régebben, mikor gyakran ellenség támadta meg a helységet — az emberek ide menekültek s védelmezték magukat. E célból a vár előfalán *lőrésket* hagytak, ezen át lőttek az ellenségre. Ez a *rabonbánok* idejéből való, de most már a romjai sem láthatók.

Várhegyben a múlt század elején szokásosan minden év május havában, úgynevezett »csengettyű vásár«-t tartottak, a mi most megfelel a »majális«-nak s erre a vidék lányai és legényei szülőkkel együtt megjelentek, táncoltak, mulatoztak, mi igen sok esetben az ifjak házasságával végződött; innen nevezték »leány-vásár«-nak. — Mond el, a mit elbeszéltem!

Siménfalvától nyugatra vezet egy községi út **Székely-szentmiklós**-ra, mely alig áll néhány házból. Szorgalmas, székely földmivelő lakosai felvilágosult, tanulni vágyó emberek. *Vízvezetéke* van. Mit mondtam?

Székelyszentmiklóstól nyugatra találjuk **Kis- és Nagykede** községet. A kettőt egy domb válassza el egymástól, melynek ke-

* »Béke bérce«.

leti oldalában a *községi iskolát*, tetején az *unitárius templomot* találjuk. Lakószai sok szép szarvas marhát tartanak. Mondd el!

Siménfalvától északnyugatra vezető községi úton **Medesér**-re jutunk. A sok gyümölcsfától alig látszanak a házak.

Földmivelő székelynép lakja. Felette emelkedő magaslat tetején szélmalom áll, de csak nagyobb szél járásával örölhet.

A község sokat szenved vízhiányban száraz időjárás esetén, csak egy pár forrásból és a Fehérnyikóból pótolják szükségleteiket.

Siménfalva, Székelyszentmiklós, Medesér és a két Kadács közösen egy *jegyzőt* tartanak, ki ezen községek ügyes-bajos dolgaira felügyel, a felsőbb rendeleteket megküldi a községi bírónak, s ezek a lakosság között végrehajtják.

Ezen községeket együtt *jegyzői kör*-nek, a jegyzőt, *körjegyzőnek* hívják.

Több kis község együtt alkot egy jegyzői kört. Azon községet, melyben a körjegyző lakik: *jegyzői székhelynek* mondjuk. Siménfalva jegyzői székhely. Jöjjetek ki a térképhez, keressük meg Siménfalvát és a többi eltanult községeket!

(Ismétlés, tanultak összefoglalása.)

Palatábláitokról átrajzoljátok a »Földrajzi irká«-itokba a tanultakat!

2. Nyikóvölgyi községek.

Figyeljete! — Rajzolunk és tanulunk!

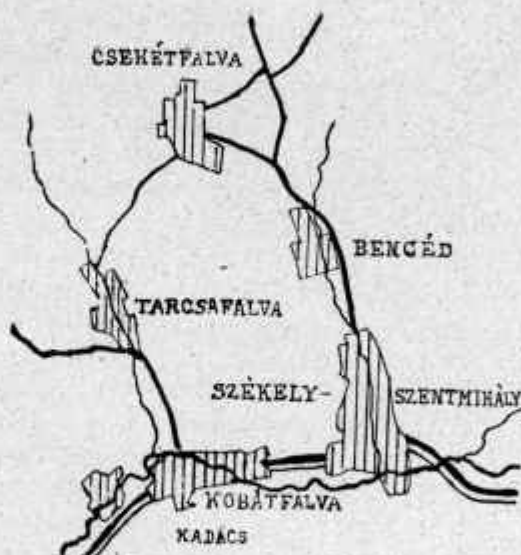
Siménfalván felül a Fehér-Nyikó mentén, mely két községről tanultunk? (Kadácsról.) — Lerajzoljuk a földet és megyei útát! — Kadácson felül — szintén a Fehérnyikó két partján terül el **Kobátfalva**, mely régebben két községből állott, de az újabb időben egyesítették. Lakásai jó módban élő, takarékos, józanéletű emberek, kiknek fiai és leányai a székely ruha alatt mai napig is becsületes szívet hordanak. E községben van gazdakör, fogyasztási- és tejszövetkezet, posta, fűrészmalom a gazdák támogatására.

Szép magyarfajta ökreik feltűnnek az országos vásáron. Unitáriusok lakószai.

Egyházilag Székelyszentmihályhoz tartoznak.

— Mondd el!

Kobátfalva között a Fehér-Nyikó keleti irányból jön, mellette halad a megyei út, melyen **Székelyszentmihály-ra** érkezünk. Csakhamar feltűnik az unitárius templom, melynek nyugati bejáratánál kétfelől az alapzatban jelentékeny nagyságu két négyszögletű kő vonja magára figyelmünket olvasható római felirataival, mi azt bizonyítja, hogy az ennek helyén régebben fennállott templom a rómaiak korából való volt.

Az út mellett egy kertben emlékoszlop áll, melyet 1848—49-iki szabadságharc alkalmával az oláhok kegyetlen gyilkolásának áldozatául esett négy tanult ifju emlékére állított a hálás kegyelet.

E községben szeszgyár is van, honnan a vidéki korcsmárosok látják el magukat szesszel és pálinkával.

Lakószai földmívelő székelyemberek.

— Mondd el!

Székelyszentmihály között a Fehér-Nyikóba beleömlik a *Szalón pataka*, mely északi irányból foly s völgyében a két **Bencéd** község van építve szorgalmas, becsületes lakóival.

E községben lakik a »Firtos« család, mely a községtől északra emelkedő »Firtoshegy« tetején — hagyományok szerinti várnak urai voltak, honnan békés időben gyakran leszálltak a »Szálló mező pataka« völgyébe. Ebből lett »Szalonpataka«.

Lakossága sok gyümölcsöt termel, szép szarvasmarhát tart; szapora népfaj, a mi nemzet-gazdasági szempontból igen fontos. — Itt született *Székely István* történetíró.

— Mondd el!

Kobátfalvánál egy út északi irányba kanyarodik, melyen **Tarcsafalva**-ra jutunk. Lakosai között sok régi nemes család ivadékaí találhatók.

Ettől északra községi út vezet „**Csehétfalva**“-ra. Lakosai sok gyümölcsöt termesztene, különösen cseresznyét, meggyet.

— Mondd el!

Ismétlés, összefoglalás.

Jöjjetek ki a térképhez, keressük meg ezen községeket s ismét mondjuk el, a mit eltanultunk.

Palatábláitokról most szépen és gondosan ironnal belerajzoljátok »Földrajzi írkáitok«-ba az eltanultakat!

3. Tordátfalva és Gagyvize vidéke.

Figyeljete! Utazunk tovább! Rajzolunk!

A Tarcsafalva nyugoti szélén elhaladó községi úton haladva az Alba patakába szakadó *Lok pataka* völgyében a *Fejtősarok* előhegy aljában, egy völgykatlanban fekszik **Tordátfalva** kis község, melynek házai a sok gyümölcsfától alig látszanak. Unitárius lakosai jó módu székely emberek, kik a földmívelésen kívül sok gyümölcsöt termesztene, melyből szép mellékjövedelmet tudnak évenként felmutatni. Ezeken kívül a nép bükkfából fedélnek használt faszindelyt is készít.

A falun alul, a »*Fiasmál*« nevű hegy nyugati alján 12 szabályszerűleg elhelyezett kerek dombocska van, melyhez a nép érdekes regéket fűz.

Van-e községben hitelszövetkezet.

— Mondd el!

Tarcsafalvától kezdve az út mind magasabbra emelkedik, míg eljutunk a »Tordátfalvi tető«-re, honnan az út elvezet a *Gagyvize* völgyében levő **Firtosmartonosba**. Ennek köves talaja kevés hasznót nyújt a község lakosságának, de nagy kiterjedésű erdőiből gazdag famennyiség jut a keresztúri piacra, pótolván a lakosság jövedelmét. Határának némely agyagos részeit téglá- és cserép égetésre használják fel. E község jegyzői székhely.

— Mondd el.

Firtosmartonostól északra egy vízválasztó hegyhát — tető-órmán a »*Firtoshegy*« és »*Kerekerdő*« alkotta katlanban helyezkedett el **Énlaka**. Lakosai törekvő, takarékos emberek, bár ennek is köves, silány határa nem jutalmazza igen gazdagon a földmivest.

A falu közepén kiemelkedő magaslaton van felépítve az unitárius templom, melynek menyezetén *hun-scilha* felirat van, mi kétséget kizáró bizonyítéka annak, hogy az ősz székelyek is az Ázsiából kihozott írásmodort még a 17-ik században is használták.

E község »Ifjusági egylet«-e és »Tejszövetkezet«-e elismerésre méltóan működik.

— Mondd el!

Firtosmartonos és Énlaka határainak keleti szögellésénél egy bővizű forrás az »Ijesztőbűkk kút«-ja van, mely a *Gagyvize*nek forrása. Ennek völgyében sorakoznak a községek. Firtosmartonost elhagyva, a 10—12 házból álló **Kismedesér**-t találjuk, mely politikailag Medesérhez, egyházilag *Gagyhoz* tartozik. Ezen alul hosszukás négyszög alakban épülve **Gagy** község fekszik. Felette emelkedik nyugatra a »*Gagykereszt*«-je nevű hegy, melyen át vezet az út a Kis-Küküllő völgyébe. E községnek is a lakosai sok tűzfát hordanak Székelykeresztúr piacára. Tornyának egyik harangja Rákóczi pénzből van öntve.

— Mondd el!

Innen tovább haladva s **Magyarandrásfalva** kis községét elhagyva, **Szentábrahámra** érünk, a *Gagyvize* vidékének legnevezetesebb községébe, mely hajdan a közeli községeknek anyatekkléziája volt.

A falu felső részén a *Gagyvize*be beleszakad az *Ingpataka*, melynek völgyében a hagyományok szerint Dácusok laktak, minek valóságára enged következtetni az itt szántásközben többször

felforgatott cserép- és téglaföredékek s az itt talált és a kolozsvári múzeumban elhelyezett bronz-csákány is.

Itt született Augusztinovic Pál, ki az unitáriusoknak tekintélyes vagyont ajándékozott.

A község lakossága tanulni vágyó, törekvő nép, mely az értelmesebb községek közé emelte e helységet, honnan több tanult ember került ki.

A községtől keletre emelkedik a *Zsidóhegy*, melyen — állítólag — régebben szombatosok laktak, a mi feltehető a község, a Zsidánpatak, Zsidóhegy stb. elnevezésből is.

Megemlítésre méltó még e községben mai napig is fennálló több száz éves lakóház, melyeknek közép szobájában oldalajtók láthatók egymással szemben, nyilvánvalóan azon célból, hogyha az egyikken ellenség tör be, a másikon menekülhessenek a ház lakói.

E község jegyzői székhely.

— Mondd el!

Szentábrahámon alul a Gagyvize völgyének utolsó községét **Csekefalvát** találjuk, melynek lakói sok tejet, vaját, zöltséget, majorságot hordanak be Székelykeresztúr piacára. A Gagy vize völgye termékeny keskeny síkságot képez, melyen mindenféle gabona és fű bőven terem.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés).

Keressük meg a térképen a Gagyvizét s a mellette lévő községeket; mondjuk el, a mit eltanultunk róluk.

(Magánfoglalkozás: füzetbe rajzoljuk az eltanultakat).

4. Kűsmőd vize vidéke.

Figyeljete! Utazunk tovább! Rajzolva!

A Gagyvize völgyéből jól gondozott út vezet a Kűsmőd vize völgyébe, **Etéd**-re. E völgyben elterülő szép térségen fekvő rendezett község, jó módu, takarékos, csinos és értelmes lakóival, jól termő határával. Kisbirtokos lakói szép szarvasmarhákat tartanak.

A Firtos hegyből lezuhanó patakok áradáskor sok trachit törmeléket, ugynevezett »*rézpor*«-t hoznak magukkal, a mit az asszonyok a könnyebb homoktól megmosva árusítanak.

Híres országos vásárai vannak, melyen nagy vidék gyönyörű magyartajta állatállománya ragadja meg figyelmünket.

A község »Erzsébeth« királynénk emlékére diszes házat épített, hol az ifjuság táncmulatságait, az emberek nagyobb gyűléseit tartják. Hitel-, tej- és fogyasztási szövetkezetei szépen működnek. — Van postahivatala, orvosa, gyógyszerháza és csendőrsége. Ez is jegyzői székhely. Lakosai nagyjából reformátusok, kevesen vannak római katolikusok is, melyeknek tornyában az egyik harang a *Firtos vár*-ában lakó szerzeteseké volt. Régebben a templom és paplak helyén, Mária Terézia idejében, katona kasszánya állott, hol Kisfaludi Sándor és Báró Józsika Miklós — mint tiszthelyettesek — szolgáltak.

A földmívelésen kívül a lakosok között többen posztó- és vászonszövésssel, szalmakalap kötéssel és fafaragással is foglalkoznak. A népmíveltség magasabb fokáról tanuskodnak kultur intézményei mint: községi- és ifjusági olvasóköri; római kath. és községi ifjusági egyesület; gazdakör, székelyzenekar, községi dalkör, műkedvelői társulat stb.

— Mondd el!

Étéditől északra a *Küsmőd víze, Golyvás pataka és Derencse pataka* összefolyásánál találjuk **Küsmőd**-öt, melynek közepén emelkedő dombon régi temploma áll; hagyományok szerint Hunyadinak Szent Imrénél nyert zsákmányából épült. A nép hit szerint régebben szerzetesek laktak s e templom is övék volt, kikről többféle monda maradt hátra, így a községtől északra emelkedő »Barátdűlő« nevű hegy nevére vonatkozó is.*

A Barátdűlő háta mögött emelkedő *Derencsetetőn* önálló magas bikkfa van, melyet »*Iona Jancsinak*« neveznek. Ezen fához a nép tragikus esetet fűz, mely alá egy derék, bátor, hőslégény teteme van elhelyezve, ma is kegyelettel őrzik e helyet.

E községben is sok gyümölcsöt, főképpen cseresznyét termesztenek; még a levágott erdők helyét is cseresznyefával ültették be s gondos és szakszerű kezelés után szép jövedelmet vesznek be a lakosok cseresznyéből.

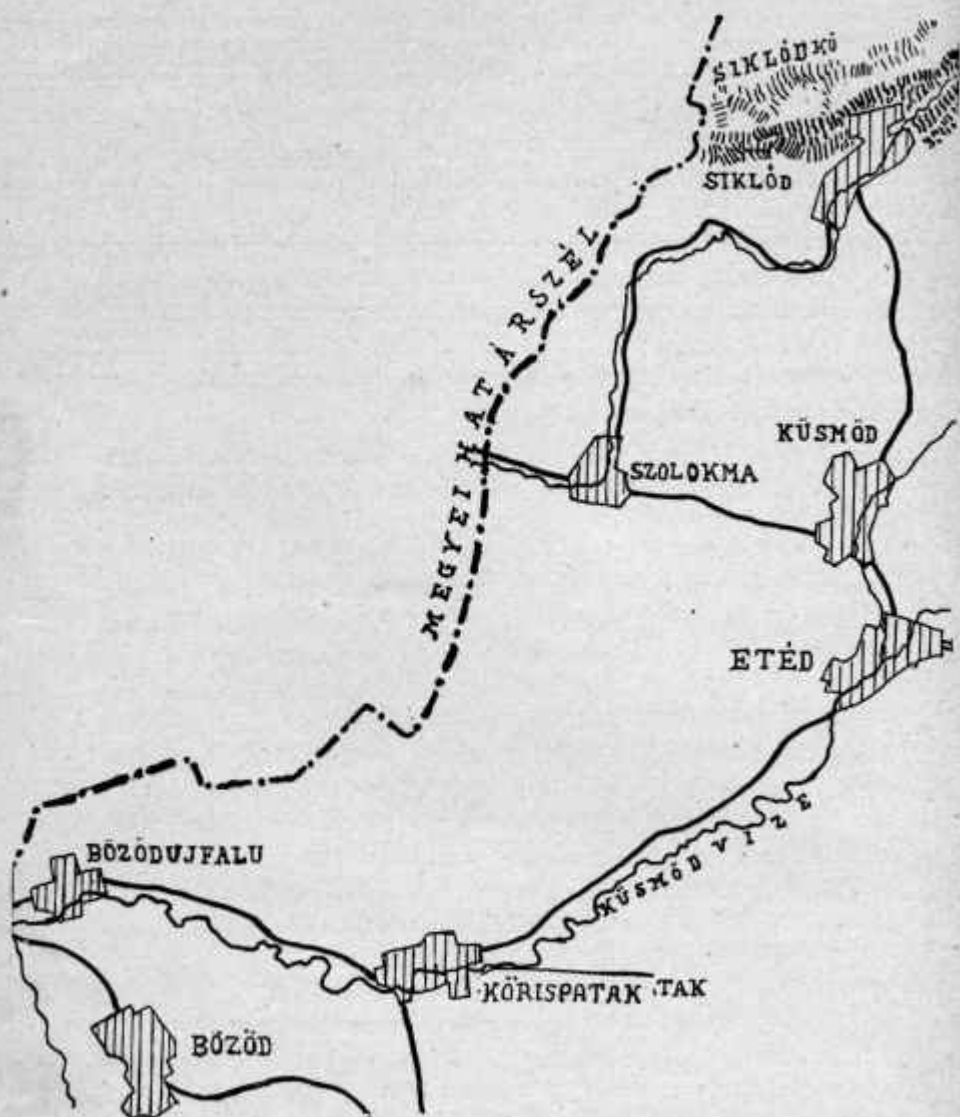
Itt egy család szép cserépkályhákat készít. Az asszonyok szőnek, fonnak és szalmakalapokat készítenek.

— Mondd el!

* Lásd O. B. Székelyföld leírása I. köt. 141 l.

Küsmődtől nyugatra fekszik **Szolokma**. Ez egy kis község.

Küsmődön felül a völgy összeszorul s az út egy magas bércre hág, ennek aljában egy völgy katlanban találjuk **Siklód** nagy községet. Ez egyedül tart magának jegyzőt — kit községi

jegyzőnek neveznek — s innen nevezik a községet is *nagyközség*-nek. Magasan fekvő község, melynek lakóai hegyoldalokon elterülő határaiokról, nagy bajjal tudják terményeiket beszállítani. Erdeje sok van, szuszéket, szövőszéket, kéreg vékákat készítenek lakói s sok cseresznyét termesztnek. Virágzó *fogyasztási szövetkezete* és *gazdaköre* van. Lakóai reformátusok A községtől északra keletre emelkedik a *Siklódka*, e vidék legmagasabb hegye, honnan tiszta időben nagy vidéket be lehet látni. E hegy nyugati aljában egy kis teret *Városhegynek* hívnak, hol régebben város volt épülve. Sok forrást találunk itt. Általában a község és határa igen gazdag bővizű forrásokban.

— Mondd el!

Étéden alul a Küsmőd vize két partján terül el **Kőrispatak**. Ez is *nagyközség*. Lakóai a földmivelésen kívül szalmakalapkötéssel is foglalkoznak.

Alább találjuk **Bözödujfalu**-t, melynek lakóssai földmiveléssel és szőlőtermeléssel foglalkoznak.

Tiszta székely lakossága között találunk »szombatos«-okat, kik teljesen most a zsidó hitet vallják, s aszerint élnek; azonban meglehetősen szegények.

Van gazdaköre, ifjusági egylete és tejszövetkezete.

Bözödujfalun alul a Küsmödvizébe bele ömlik *Bözödpataka*, melynek völgyében szép szőlőhegyek aljában feltaláljuk **Bözöd** községet. Lakóai a földmivelésen kívül szőlőtermeléssel is foglalkoznak. Itt készítik a legcsinosabb szalmakalapokat; tavaszi vásárookra is elhordozzák árusítás végett.

Bözödon felül van néhány szabályos kerek domb, melyeket *Asztalos dombnak* neveznek s melyek valószínűleg sirtumulusok.

E községben van országos vásár, pénzügyőrség, hitelszövetkezet, olvasókör, ifjusági egylet. Jegyzői székhely.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás).

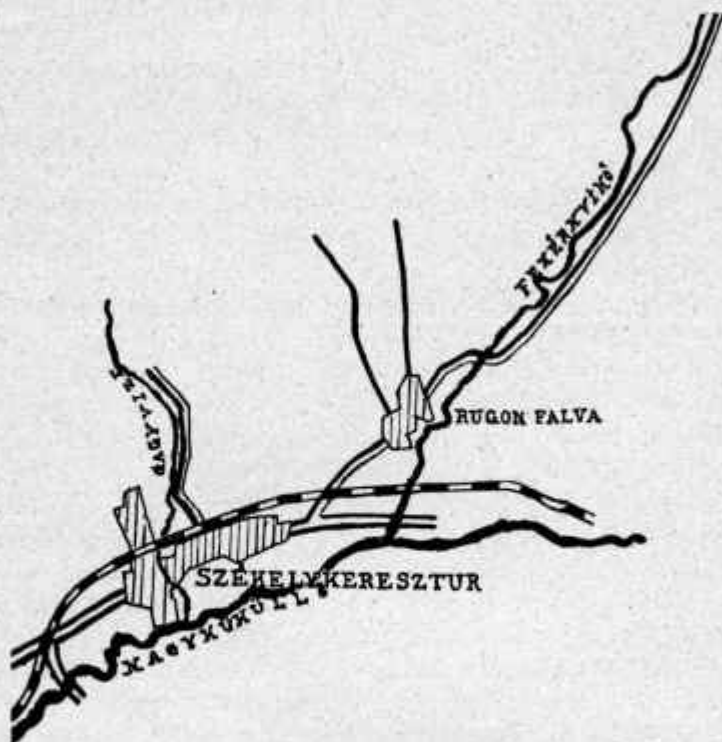
5. Rugonfalva, Székelykeresztúr.

Figyeljete! Rajzolunk! Térjünk vissza községünkbe s haladjunk délre a Fehér-Nyikó mellett; eljutunk egyik szomszéd

községünkbe : **Rugonfalva** ra. A Nyikó völgyének utolsó faluja, református, földmivelő székely lakósaival, kik nagyobbára jó módu törekvő emberek. Közel lévén Székelykeresztúrhoz, tej-, vaj-, zöldség-, majorságból sok pénzt szereznek. Virágzó tejszövetkezete, gazdaköre és olvasóköre van.

— Mondd el!

Rugonfalván alul a Fehér-Nyikó beleömlik a Nagy-küküllőbe. A beleömlésén alul a Nagy-küküllő jobb partján fekszik **Székelykeresztúr** város nagyközség. A Fehér-Nyikó és Gagy vize völgyében a Nagy-küküllő széles völgyébe olvad bele s e szép térségen épült fel a város. Hosszában az országút metszi ketté, mely mellett terül el a város széles tágas piaca, hol hetivásárok alkalmával minden hét szombatján különböző árucikkek halmazódnak össze a vidék közönségének terményeiből s az iparosok iparcikkeiből.

A piac-téren látjuk a katolikusok régi templomát. Alább a piactól néhány lépésnyire a reformátusok diszes, nagy temploma tűnik szemünkbe ujonnan, izlésesen fedett tornyával, míg a város déli szélén az unitáriusok temploma helyezkedett el. Mellette találjuk az *unitárius* gimnáziumot, melynek hatosztályába a vármege unitárius lakosságának gyermekei túl magas számban iratkoznak be. Kilátás van rá, hogy nyolc osztályúvá fogják fejleszteni s ez esetben a vidék lakosságának áldásává válik. Ezen kívül van itt *állami tanítóképző* intézet, hol oly ifjak nyernek kiképzést, kikből tanítók lesznek. Van népes *állami, róm. kath. és unitárius elemi iskolája* s a tanítóképző intézettel kapcsolatos *gyakorló elemi iskolája*. Legujabban államilag segélyezett magán *polgári leányiskola* is létesült, melyben a vidék és város leány gyermekei nyernek magasabb oktatást.

Minő templomai és iskolái vannak Székelykeresztúrnak?

E városban többféle hivatalt találunk: *főszolgabírói hivatalt*, mely a községek ügyes-bajos dolgait látja el; a *járásbírói* hivatalt, hol a perlekedő emberek fölött ítélkeznek s az emberek ingatlan vagyont tartalmazó telekkönyveket őrzik; az *adóhivatalt*, hová az emberektől befolyt adópénzeket fizetik be, s honnan a tisztviselők kapják fizetéseiket; az *erdészeti hivatalt*, mely felügyel a községek erdőire, hogy rendszeresen használhassák, ne prédálják; az *orvosokat*, kik közül a *járási orvos* az egész járásnak, a *körorvos* néhány községnek egészségügyi állapotára ügyel fel; a *járási állatorvos* az állategészségügyet védi; a *csendőrség* a közbiztonság, a *pénzügyőrség* az államvagyon őre; a *posta-, távirda-, telefonhivatalt*, hol a postai küldeményeket, táviratot veszik fel és továbbítják s a telefonon, nagy távolságban lévőkkel is, élőszóval beszélhetnek az emberek. Vannak ezeken kívül a város tisztviselői: fő és aljegyző, fő és kisbíró, pénztáros, tanácsnokok stb.

Minő hivatalokról beszéltünk? A város lakosai között többen vannak hivatalnokok, kereskedők, iparosok, még többen földművelők. Ezek közül sokan szarvasmarha kereskedést űznek, mivel híres *országos vásárok* szoktak tartatni, honnan sok szarvasmarhát szállítanak nagyvárosokba, sőt a téli időszakban a szombati hetivásár alkalmával is állatvásárt tartanak. Székelykeresztúron van *vasúti állomás* is, hol mindennap sok ember ül fel a vonatra,

és száll ki belőle. Van *lengyára*, hol sok munkás nyer foglalkozást. Lakóai közül sokan *szilaköléssel* foglalkoznak.

Mit mondtam?

E szerint már idáig tanultunk *kisközségekről*, melyek kevés népességgel bírnak s többen *közösen* tartanak hivatalnokot; *nagyközségekről*, mely népességénél fogva *egyedül* tart hivatalnokot; *városról*, melynek több népessége és több hivatalnoka van.

Nevezz meg kisközséget, nagyközséget, várost!

(Összefoglalás, ismétlés, tanultak lerajzolása).

6. Nagyküküllő alsó völgyvidéke.

Figyeljete! Haladunk a Nagyküküllő mellett! Rajzolunk is!

Székelykereszturt elhagyva csakhamar **Alsóboldogfalvá**-ra érünk, mely község a Nagyküküllő jobbparti síkságán terül el. Itt feltűnik azonnal a sok templom. Bár kisközség, mindazonáltal lakóai négy vallásfelekezethez tartoznak; ú. m.: unitárius, református, gör. katolikus és gör. keleti egyházakhoz. E két utóbbi azonban kivesző félben van. Diszes állami iskolája, gazdaköre, temetkezési társulata, ifjúsági egylete és könyvtára van e községnek. Szőlőtermelés céljából *hegyközséggé* alakultak. Lakóai szorgalmas, törekvő kisgazdák. A község mellett halad el a vasút.

— Mondd el!

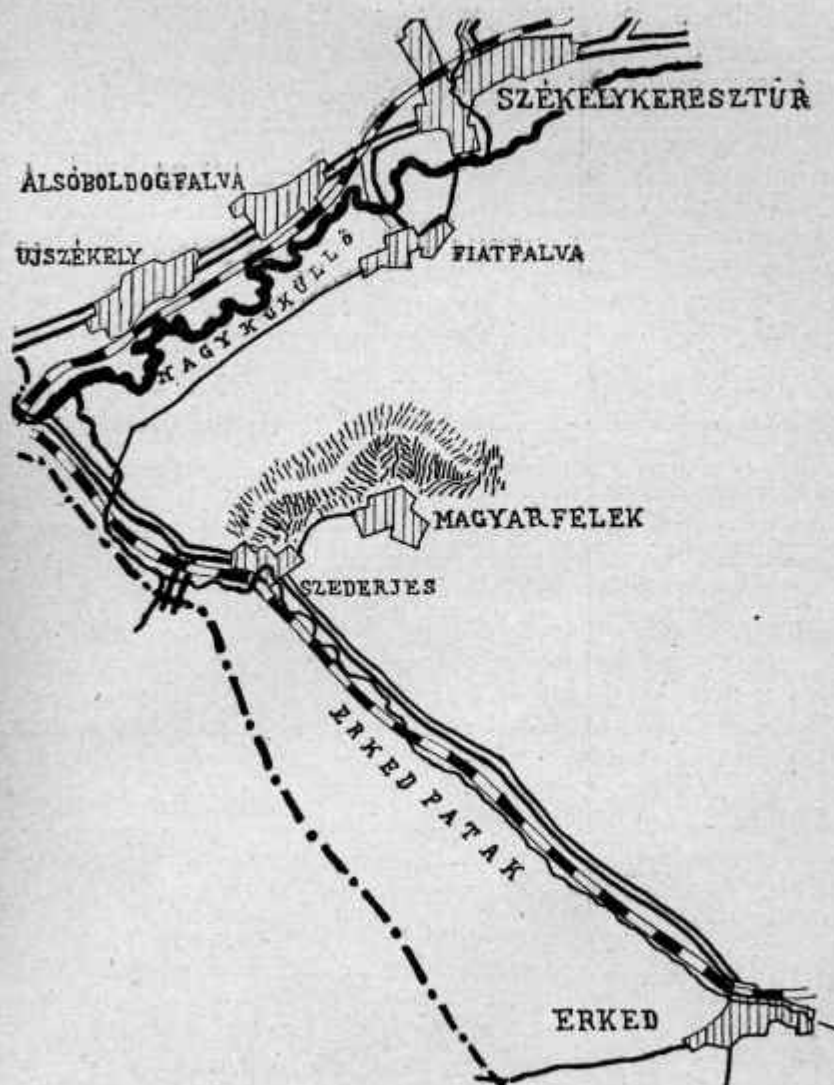
Alsóboldogfalvával szemben, a Nagyküküllő balpartján szép térségen találjuk **Fiatfalvá**-t, mely a vallási türelemnek, testvéri szeretetnek fényes tanujelét mutatja. Ugyanis a község lakóai reformátusok és unitáriusok, de egy közös templomuk van, hol felváltva tartják az istentiszteleteket.

E községben találunk szeszgyárt, gőzmalmot, gazdakört, ifjúsági egyletet és »Emke« olvasó egyletet.

Ti még nem tudjátok mi az »Emke« ?!

Több jóindulatu, nemes szívű felvilágosult ember egy társulatot, egyesületet alkotott azon célból, hogy itt nálunk és másutt is embereket tanítsák, neveljék, miveljék, a magyar haza szeretetére alkalmasabbakká tegyék s sok nemes, üdvös, hasznos dolgot cselekedjenek. E társulatot elnevezték: »*Erdélyi magyar közmü-*

velődési egylet»-nek, röviden csak minden szó kezdőbetűjét írva és mondva : »Emké»-nek. Ez az egyesület segíti a fiatfalvi olvasó egyletet is.

A község határán sósvíz forrás van, melyet fürdésre és állatok számára használnak fel. »Sósfürdő«-jét nyáron át sokan látogatják, különösen a székelykeresztúriak. Jegyzői székhely.

A község határában »Fehérszék« nevű helyen a föld bizonyos időközökben sziksós iszapot lök ki magából, a mely bizonyos robajjal, durranással szokott jelentkezni. A kidobott iszaptól már egy kerek domb képződött.

— Mondd el!

Alsóboldogfalván alul a Nagyküküllő jobb partján fekszik **Ujszékely**. A sík völgyben elterülő határrész gazdagon fizet a község gazdáinak, különösen sok kukoricát termesztenek s szép szarvasmarhákat tartanak. Jó módú, szorgalmas lakói unitáriusok és reformátusok, kik jó egyetértésben élnek egymással.

— Mondd el!

A Nagyküküllő völgyétől délkeletre a hegyek közé ékelve találjuk **Szederjes**-t, mely régebben a mostani Magyarfelek helyén volt felépülve, de egy ragályos betegség fellépésével elköltöztek onnan s nagyobbbrésze a mostani helyre telepedett le.

Közelében emelkedik a *Dióshegy*, melynek tetején katonai jelző állomás van felállítva. Régebben őrtüzek égtek e helyen, mint több kimagasló hegytetőkön, a mi annak idejében jelzése volt a békés vagy ellenséges állapotnak.

Lakósai székelyek, kik földmivelésből és állattenyésztésből élnek. A fiatalabbak a magyar államvasutaknál keresnek munkát, többen vasúti öröknek szegődnek.

— Mondd el!

Szederjestől északkeletre fekszik **Magyarfelek**. Lakósai románok, gör. keleti vallásuak, földmiveléssel és állatok tartásával tartják fenn magukat. Nyáron át többen a székely községekbe »major«-nak vállalkoznak. A mellette huzódó *Dióshegy* tetején régebben vár állott, melynek nyomai most is láthatók némileg.

— Mondd el!

Szederjestől délkeletre az *Erkedpataka* völgyében fekszik **Erked**. Szász lakósai lutheránus vallásuak, jó módban élnek, sok szép búzát termelnek, sok lovat tenyésztnek. Mellette halad el a vasút, mely hazánk egyik legforgalmasabb utvonala; Brassó és

Oláhországba vezet. A községnek vízvezetéke van. A gyermekek lutheránus felekezeti iskolába járnak. Nagy község.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés, rajzolás.)

7. A vármegye nyugati részé.

Figyeljete! Utazunk tovább nyugati irányban! Rajzolunk!

Székelykeresztúr között az országútból északnyugatra járási út vezet egy völgyön át, melyet szántóföldek és kaszálók szegélyeznek, míg több kanyarulatot téve egy erdőkoszoruzta tetőre s onnan egy mély völgybe vezet, hol a *Magyarós* kavicsmentes kispatakja csörgedez déli irányba. Ennek kishegy völgyében helyezkedett el **Kissolymos**. Nagy gyümölcsös kertek s acélos búzát termő szántóföldek veszik körül a községet, határszélét pedig kelet, észak és északnyugatfelől nagy kiterjedésű bükkösök szegélyezik, melyekben farkasok, vaddisznók és borzok tanyásznak, utóbbiak gyakran nagy károkat okozván a kukoricás táblákban. Vadászoknak kedves kiránduló helyők. Nyáron át szarvasmarhák, bivalók, lovak, juhok legelésznek benne.

Délre fekvő hegyek oldalait szőlővel ültették be, mit gondosan kezelnek.

Vízben szegény a község, főképpen száraz időjárás esetén; ilyenkor nagytávolságból hordókban hozzák a szükséges mennyiséget.

A földmivelésen kívül fafaragással is foglalkoznak; sok tűzelő fát szállítanak Segesvár város piacára s a szomszéd szenterzsébeti szeszgyárba.

Van állami iskolája, gazdaköre, ifjusági egylete, tejszövetkezte. Unitárius és református, lakosai a régi székely viseletet és szokásokat — dicséretre méltóan — megtartották; egyszerűségben, jó módban élnek.

A község mellett emelkedik fel *Karísfal* hegyláncolat *Várhegy* nevű csúcsa, melyen a törököknek erős vára állott, hol — a néphit szerint — egy hatalmas törökbasha rettegésben tartotta a népet, elrabolván — ha módját ejthette — a szép nőket.

Csonkaház nevű temetőjében van eltemetve Augusztinovits Pál, kiről Szentábrahámon említést tettünk.

— Mondd el!

Kissolymost a *Karisfal* hegy választja el **Nagysolymostól**, mely *Lóchegy* tövében helyezkedett el. Kissolymoshoz hasonló székelyközség, melynek lakószai földmivelésből, állattenyésztésből tartják fenn magukat.

Megemlítésre méltó, hogy 1727-ben Udvarhelyszéknek igen nevezetes székgyűlése volt itt, melyen jogtörténelmileg igen nevezetes végzések és törvények hozattak az adó, katonaság átvonulása, törvénylátás módja, postálkodás, falusi előjáróságok szerve-

zete ügyében; büntetések szabattak a dohányzók, káromkodók, éjjeli dorbézolók, erdőégetők stb. ellen, a mi még ma sem ártana.
— Mondd el!

Nagysolymostól délnyugatra külön völgyben látjuk **Székelyhidegkút**-at és **Magyarhidegkút**-at, melynek lakosai magyarok és románok vegyesen. Délre pedig a Magyarós pataka völgyében **Székelyandrásfalva** terül el, hol szeszgyár van. Ennek is lakosai nagyobbára románok, kisebb részben magyarok. Ettől délre találjuk **Székelyszenterzsébet**-et. Itt született és itt is halt meg Pécsi Simon, annak a kornak egyik nagy eszű férfia, ki politikai pályájától elmozdittatván vallásrajongástól indítva a zsidók hitkönyvét (Talmud) bibliáját magyarra lefordította s a nép között a »szombatos« vallást elterjesztette, a miért sok üldözésnek volt kitéve. Annak idejében az unitáriusoknak itt egy algimnáziumok volt — hol Pécsi Simon is tanult — de később szombatos iskolává változtatta át Pécsi Simon, s bezárták.

E községben lakik a körjegyző. Találunk itt hitel-, fogyasztási szövetkezetet, gazdakört, olvasó- és ifjusági dalkört, postahivatalt.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

8. A vármegye nyugati szöglete.

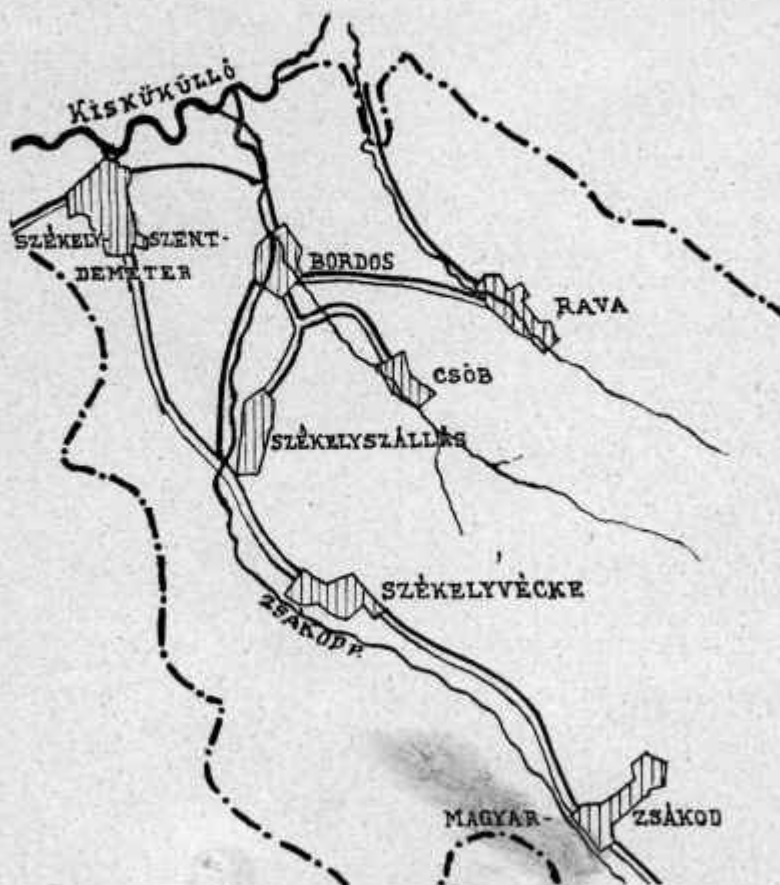
Figyeljenek! Utazunk tovább nyugatra! Rajzolunk!

Székelyhidegkútról egy magas hegyen átvezető úton jutunk a *Zsádkodpataka* völgyébe, mely a Kisküküllő völgyébe nyílik. Itt találjuk **Magyarzsádkod** községet, melynek régi elemi iskoláját a »Horváth testvérek« építették. Székely földmivelő lakosai nagyobbára román, katolikusok.

Alább szintén e völgyben épült **Székelyvécke**, e vidék központja, jegyzői székhely. Lakosai közül többen kosárfonással pótolják a gazdaság által nyújtott jövedelmet. Gazdaköre, ifjusági dalárdája van.

Ez patak jobbparti völgyében terül el **Székelyszállás** kis-község; vele szemben a *Csőbpataka* alkotta völgyben **Csőb**. Előbbinek lakói a kosárkötést, utóbbiak szalmakalap kötést űzik házi-iparszerűleg. Mindkettőnek lakosai róm. katolikusok. Csőb vize és Székelyszállás között egy kis völgyecskeben *Mestervölgyében* hagyományok szerint egy tatárok által feldúlt falu volt.

— Mondd el!

Alább a Zsákodpataka völgytorkolatánál van **Bordos**, melyben régen unitáriusok laktak s a mi kevés katolikus volt, az

Székelyszentdemeterhez tartozott. Itt lakott kevés ideig az akkori unitárius püspök is. Később a kath. egyház megerősödött. Egyszerű lakószobái földmivelő emberek. Jegyzői székhely.

Bordostól keletre egy szűk völgyben találjuk **Rava** községet, mely — a néphit szerint — az Erdőszentgyörgy felé vezető tágas völgyben épült kezdetben, de ott több zaklatásnak lévén kitéve, földre kellett vonulnia. Régebben a székelység teknő készítésével is foglalkozott, most azonban csak az ottani cigányok űzik e háziipart.

Unitárius lakószobái a földmivelésen kívül délnak álló hegyein szőlőt is termesztenek.

A ravai szalmakalapnak és kalácsnak híre van a vásárokon. Marosvásárhelyre sok tűzi fűt szállítanak.

Van temetkezési egylete, gazdaköre, ifjúsági egyesülete. Szelíd természetű, jó erkölcsű, törekvő nép lakja e községet.

— Mondd el!

Bordostól nyugatra a **Kisküküllő** tágas völgyében feltaláljuk **Székelyszentdemeter**-t. Keleti végénél egy dombon van szép régi temploma, ellentétben tulfelől »Gyulaffi« kastély gyönyörű csoportja, mely óriási fenyvesek és hársak árnyékában a legfeszőbb pontok egyikét tárja fel. Lakószobái földmivelő emberek.

— Mond el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

9. Nagyküküllő völgye.

(Bethfalvától — Nagyalambfalváig.)

Figyeljete! Visszatérünk a Nagyküküllőhöz! Rajzolunk!

A Fehér-Nyikónak a Nagyküküllőbe torkolásán felül ennek jobb partján terül el **Bethfalva**. Ez egy kis község. Lakószobái sok tejet, vaját, zöltséget hordanak Székelykeresztúr piacára. Virágzó hitelszövetkezete, gazdaköre van.

Ezen felül a Küküllő tágas völgye összességében, mindkét felől meredeken emelkedő hegyoldalak hegysorozat alkotnak, melynek nyílásánál a Nagyküküllő balpartján csakhamar elérjük **Kisgalambfalvát**. Feltűnik, hogy e községben csupán kő és téglából

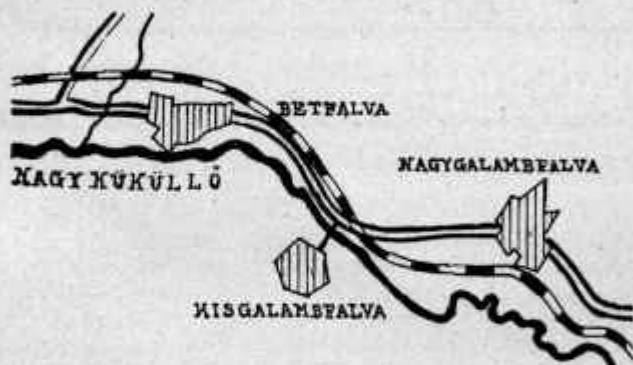

épített házakat láthatni. E község 1830-ban teljesen porráégett, s azóta kő- és téglanyagból építik — mai napig is — házaikat, mely nem gyúlhat meg; ez által többen elsajátították a kőmives mesterséget. Ma is a földmivelés mellett sokan űzik, s jó keresethez jutnak az emberek, a mi az általános vagyonosodásban felismerhető.

Ez égés emléknapját minden évben megünneplik, s azon nap háromszor mennek templomba.

A falutól délnyugatra emelkedő *Galathető* hegycsúcson régebben erős vár állott, mely a küküllő völgy bejáratának egyik leghatalmasabb védbástyájául szolgált.

— Mondd el!

A hegyszorostól keleti irányban haladó országút a *Galambfalvi tető*-re vezet, honnan belátva előnkbe tűnik **Nagygalambfalva** népes község. Régi temploma az Izabella királynő által adományozott 17 templom egyike a XV-ik századból.

A község keleti határán, *Vágáspatak* völgyében, *Várfele* magaslaton régi vár sánchelye látható, mely hajdan a székelység főrabonbáncjai alatt az itt lakó Nagy Gyula vezérről »Gyulavára« néven, részint a határ őrizetére, részint az állami foglyok őrizetére szolgáló erős vár volt. A vársáncok között van a Várfele tó, mely a vár kútja volt. A váromtól nyugatra van Kerek Gardon nevű domb, mely a várnak őrálomása lehetett a patak déli völgyében. A dombtól nem messze van a Borviz nevű vasas forrás és a *Fenekellen* tó.

Mint két érdekes természeti jelenséget kell megemlítenünk: a községben a »Sebessi« féle kertben látható *nagy tölgyfát*, melyikhez hasonló nagyságu nincsen hazánkban (mintegy 10 m. körületű), és a község határán található *Ráktava* nevű tót, melyben sok vízi sikló és *gyógy nádaly* él.

A községben nagyobbára reformátusok laknak; vannak azonban gör. keletiek is, de csakis magyarul beszélnek és magyar öltözetben járnak.

Közüintézményei: ifjúsági egyesület, olvasóklub, fogyasztási-, hitel-, tejszövetkezet. — Jegyzői székhely.

Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

10. Székelykeresztúri főszolgabírói járás.

Figyeljete! Foglaljuk össze, a mit eltanultunk!

Mindazon kis és nagyközségek, melyekről idáig tanultunk, egy nagy csoportot, *szolgabírói járást* alkotnak, melynek székhelye *Székelykeresztúr* s innen nevezik *Székelykeresztúri főszolgabírói járásnak*. — Az egész járásra a *főszolgabíró* ügyel fel, s bocsátja ki rendeleteit a kör- és községi jegyzőknek, ezek megküldik a községi bírónak, kik a nép között végrehajtják.

A főszolgabírói hivatal áll 1 *főszolgabíróból*, ki a hivatal főnöke, 2 vagy több *szolgabíróból*, kik a főszolgabírónak segédkeznek s akadályoztatása esetén helyettesítik és több segéd- és kezelő személyzetből. — A hivatal szakközegei: a *járás orvos* és *járás állatorvos*, kiknek szakvéleményük alapján a főszolgabíró intézkedik az ember és állategészségügyre nézve.

E járásban 49 községet találtunk, melyek közül 46 kis község és 3 nagyközség. E szerint a járásnak van 15 körjegyzője és 3 községi jegyzője.

A lakosság túlnyomó része *székely*, kevesen vannak románok és Erkeiden szászok. — Nagyobbára földmivelésből, állattenyésztésből élnek, mely célra a járás területe elég alkalmas. —

Erdeje sok van, melyből eladásra is kerül nagymennyiség a szomszéd városok piacain.

Állat állománya igen szépnek mondható, kevés vidék versenyezhet vele. Nagyobbára a szarvasmarha fajokból a *magyar fajta* van elterjedve, újabb időben a *nyúgati fajtát* is nevelni kezdték.

A földmivelést kiegészítik legtöbb helyen a gyümölcs- és szőlő termeléssel, melyek közül a gyümölcs termelés jelentékeny jövedelmet hoz a gazdáknak. A városhoz közel eső községek a konyhakertészettel jutnak jövedelmező forráshoz.

Nagy gonddal űzik legtöbb helyen a házi iparnak némelyik ágát, mint: szövést, fonást, fafaragást, szalmakalap készítést, kósárfonást stb. — *Az a nép tud élni, előhaladni, vagyonosodni, a mely a gazdálkodástól fenn maradt idejét háziipar tanulására és folytatására tudja szentelni, nem pedig korcsmázásra, mely lelkét, becsületét, vagyonát kívánja áldozatul.*

Vallásra nézve legtöbben vannak reformátusok és unitáriusok, kevesebben róm. katolikusok és gör. keletiek s egy községben lutheránusok. — A különböző felekezetűek azonban egyetértésben, testvéri szeretetben élnek egymással.

A nép általában felvilágosultnak mondható, alig van néhány község, melyben *ifjúsági egyletet, olvasókört* ne találunk. Ezek mind ismeretterjesztő, nevelő intézmények, honnan nem volna szabad senkinek hiányoznia.

A közigazdasági élet előmozdítására és fejlesztésére szolgálnak: a *gazdakörök, hitel-, fogyasztási-, tej- és állatbiztosítási szövetkezetek*, melyeket járásunkban több helyen feltaláltunk.

Minden községben van *elemi iskola*, hová a szülők gyermekeiket feljáratni tartoznak. Ez iskolák fenntartójuk szerint: állami-, községi-, felekezeti iskolák. — Székelykeresztúron láttuk, hogy van állami tanítóképző intézet, unitárius gimnázium és polgári leányiskola, hová a tovább tanulni vágyók iratkoznak be.

Közlekedő útai elég jók; a Nagyküüllő mentén vasút közlekedik az útasok nagy kényelmére.

A járás lakosságának lélekszáma mintegy 36 ezer.

B) Székelyudvarhelyi járás.

1. Nagyküküllő völgye.

(Décsfalvától Ócfalváig.)

FigyeljeteK ide! Tovább utazunk a Nagyküküllő folyó mellett! — Rajzolunk!

A mint Nagyalambfalvát elhagyjuk, a Küküllő völgyét mind jobban összeszorulni látjuk, de csakhamar egy tágas völgy tárul elénk, mely **Décsfalvánál** kiszélesedve az *Agyagfalvi rétet* alkotja. — E térség a mult időknek érdekes, fenséges emlékeit idézi fel. — A kiváltságiért és szabadságáért lelkesülő székely nemzet jogainak védelmére, üdvös törvények hozatalára, gyakran fenyegetett veszélyek elhárítására, vagy éppen a haza védelmére itt gyűlt össze tanácskozás céljából. — Az ilyen *népgyűlésre* nagy távolságból sereglett össze a székelység s annak jeles fiai, valahányszor szükségét látták. — E gyűlések egyik legkitűnőbbike az 1506-ban tartott székely nemzeti gyűlés, mely a székelység önkormányzati jogának legszebb megnyilatkozásául szolgált. — Megható és utolsó ilyen népgyűlést tartottak 1848. év okt. 18-án, midőn az alkotmányáért és szabadságáért megtámadott magyar nemzet védelmi harcának támogatására 30 ezer székely harcos indult el e térről lelkesülten, elszántan, mint megannyi hős.

E nagyidők emlékére a hálás utókor diszes *emlék oszlop* felállítását vette tervbe, hogy ennek láttára gyuljon fel még a fásult szívben is a *hazaszeretet* lángja, tettere kész elhatározás ébredjen fel a keblekben; hogy hirdesse az összetartás végtelen erejét s e hon drága földjéhez bilincselje a hazáját elhagyni szándékozót.

— Mondd el!

A térség nyugati szögletén **Décsfalvát**, északi részén **Székelymagyaróst**, déli szélén **Agyagfalvát** találjuk. — Décsfalva csak néhány házból álló kis helység; la-

kósai az agyagfalvi templomba s gyermekei az itten lévő állami iskolába járnak. — Székelymagyaros szintén kis község törekvő gazdaközöntségével. — Agyagfalva a *Fancsika patak* torkolatánál elterülő népesebb község és régi templomával. E községek lakóainak fáradságát gazdagon jutalmazza a réten elterülő szántó és kaszáló táblák, előbbiek bő áldást nyújtván gabonában, utóbbiak szénában.

Agyagfalvától délnyugatra, a hegyek közé ékelve húzódott meg **Máticsfalva**.

A térség keleti részét foglalja el **Bögöz** e vidék legnépesebb és élénkebb községe, hol évenként egyszer híres országos vásárt tartanak. Vasúti állomása, posta-, telefon hivatala, csendőrsége; hitel-, fogyasztási- és tejszövetkezete; gazda-, olvasóköre, ifjúsági egyesülete említésre méltók. — Jegyzői székhely.

Gazdag földjén jó módu székely nép gazdálkodik.

— Mondd el! —

Bögözön felül mintegy $1\frac{1}{2}$ km. távolságra a térséget körülölelő hegylánc két magasabb csúcsban végződik, melyek által a Nagykükküllő völgye annyira összeszorul, hogy az ország útát és vasutat is a hegy oldalába kellett belevágni. E hegyszorost *Bonta szorosának* nevezik, melynek bejáratánál a két hegycsúcs

hatalmas vár állott a régi időben a völgy oltalmazására. Ezeknek azonban most nyomai sem láthatók. E szorost elhagyva ismét egy termékeny térségre jutunk, hol csakhamar elérjük **Bikafalvát**, vele szemben a *Nagypatak* torkolatánál a kicsiny **Ócfalvát**, földmives lakóikkal. Bikafalván cement cserépgyár van.

Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

2. Székelyudvarhely város.

(Árvátfalva, Patakfalva.)

Figyeljetek! Haladunk tovább a Nagyküküllő mellett! — Rajzolunk!

A Bontaszorosán felül kitágult völgynek a Nagyküküllő bal-partjára hajló terén találjuk **Felsőboldogfalvát** régi templomával, kiterjedett határával. Lakóai a közel eső város piacára árusítás végett sok mindenféle árucikket hordanak fel, különösen tejet, tojást és konyhakerti veteményeket, melyekből sok pénzt szereznek be.

Nem messze a templomtól, a *Garámpataka* jobb partján állott régebben Jánosi Jánosnak kastélya, ki — hagyomány szerint utolsó tulajdonosa volt *Budvárának*, melyről alább tanulni fogunk. Innen leköltözve oly fényes kastélyt építtetett, hogy fedett folyosón járt a templomba.

A Nagyküküllőbe keleti irányból folyva bele ömlik balról a *Garán pataka*. Ennek szűk völgyében helyezkedett el **Árvátfalva** és **Patakfalva**, két kis község református földmivelő lakóival.

— Mondd el!

Felsőboldogfalván felül a Nagyküküllővel párhuzamosan haladó országúton haladva elhagyjuk a »*Sóskút*« nevű sósvíz fürdőt s a *Kuvar* hegy ormához érve elénk tárul **Székelyudvarhely** város gyönyörű fekvésével. — A házsorok közül magasan kiemelkedik a város közepén épült reformátusok temploma, tornya, északkeleti városrészben magaslaton elhelyezett róm. katolikusok temploma, a város piacán pedig a Ferencrendiek temploma kétágu tornyával; a város északi szélén épült fel újabban az unitáriusok

temploma. — Legszebb utcája a »Kossuth Lajos«-utca, mely a *piactérben* nyer befejezést. Itt települnek le áruikkal minden reggel a vidékről jött népek, hozván magukkal élelmi cikkeket, gyümölcsöt stb.; de legmozgalmasabb az élet a piacon minden kedden tartani szokott heti vásár alkalmával, mikor már ipari cikkek, ruhaneműek s többféle árucikk látható a vevők által körül vett sátrakban. — A piactér körül látjuk a legtöbb, legnagyobb és legszebb kereskedéseket, mint: ruha-, vas-, papír és könyv-, vegyes kereskedéseket.

A piactér közepén áll még a régi *városháza*, a *csizmadiaszin*, melyben heti és országos vásárok alkalmával a városban lakó cipészek és csizmadiák, tímárok, szűcsök árulják készleteiket. Ezzel majdnem szemben emelkedik a város legnagyobb és legszebb épülete: a *vármegyeház*. Ebben vannak elhelyezve a vármegyei és közigazgatási hivatalok. Gyönyörűen díszített nagytermében tartják a megyei gyűléseket.

A református templom szomszédságában látjuk a *református kollegiumot*, fennebb a *katholikus gimnáziumot*, a régi vár helyén az *állami főreáliskolát*. Ezeket *középiskoláknak* mondjuk. Itt olyan növendékek tanulnak, kik az elemi iskolát végezve, tudományos

pályára szánták el magukat. — Van még ezeken kívül *kő- és agyagipar iskola*, hol a növendékek kőből, agyagból, gypsből gyönyörű tárgyakat tanulnak előállítani; továbbá *felső- és polgári leányiskolák*, hol a leányok nyernek magasabb oktatást; ezeken kívül van több *elemi iskolája* is. Mint középületet, megemlítjük a város északi szélén épült *vármegyei kórházat*, melyben betegeket ápolnak és gyógyítanak; a déli szélén a *katonai laktanyát*, hol közös gyalog katonaság van elhelyezve.

Székelyudvarhelyen találjuk a legtöbb hivatalt, mint: főispán, alispán, kir. törvényszék, kir. ügyészség, kir. pénzügyigazgatóság, kir. tanfelügyelőség, államépítészeti hivatal, erdészeti hivatal, főszolgabírói hivatal, kir. járásbíróság, kir. adóhivatal, posta-, távirda-, telefon hivatal, csendőrség, pénzügyőrség, orvosok, ügyvédek.

Van vasúti állomás. A székely vonat csak idáig jön fel; ez a végállomása, hol nagymennyiségű deszka, zsindey és épületfa van raktározva; vonaton viszik az ország több részébe. Találunk e városban szesz-, tégl-, cserépgyárat is.

A város lakócai között sokan vannak hivatalnokok, kereskedők, iparosok: asztalos, ács, kovács, lakatos, timár, cipész, szíjgyártó, szücs, takács stb.; kevesen vannak földmivelők.

Az állami főreáliskola helyén régebben erős »*Székely Támadt*« nevű vár állott, mely kezdetben a Ferencrendi szerzeteseké volt, de később János Zsigmond és a fejedelmek tulajdonába ment át, kik a székelyek őrzésére, fékezésére erősséggé alakították, de a Rákóczi forradalom idejében a labancoknak buvhelyül szolgálván, Pekri Lőrinc kuruc vezér leromboltatta és többé nem épült újra.

Székelyudvarhelyen alul a Nagyküllő jobb partjánál emelkedik fel egy sajátos alakulatu hegy a *Budvára*, melynek élén szintén hatalmas vár állott fenn. *Buda* vezér még Attila birodalmának fölbonnlása előtt építette volt s később a hunoktól elszakadt székely nép *főrabonbjai*-nak székhelyül szolgált. — Megmondom, miféle volt az a rabonbán! — Ez a székelyeknek legfőbb tisztjük volt, ki a nemzet főbirája, főpapja, fővezére, ura és parancsolója lévén, csak a fejedelmeknek, illetve királyoknak engedelmeskedett. E főrabonbánok egyike volt *Zandirhám*, ki midőn hírül vette, hogy Árpád magyar vezér a testvér néppel bejött ez országba, azonnal követeket küldött Árpádhoz és felajánlotta a

székelyek hűségét és segítségét a haza meghódítására. Árpád szívesen fogadta s együtt küzdöttek mindig, miért Árpád a székelyeknek külön törvényt adott, melyben többféle kiváltságokban részesítette.

Mondjuk el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajz.)

3. Nagyküküllő felső völgye.

(Sz.-bethlenfalvától Zetelakáig.)

Figyeljete! Meg fogjuk ismerni most a Nagyküküllő felső folyása vidékét! Rajzolunk!

Székelyudvarhelyielyl északon majdnem össze épülve találjuk **Székelybethlenfalvát** és **Kadicsfalvát**. A két községet egymástól a Nagyküküllő válassza el. Lakosai a város szomszédságában élve, konyhakerti növényekből, tej, tojás, vaj, majorságból szép jövedelmet biztosítanak maguknak. Kadicsfalva mellett emelkedik a *Réz* hegynék egyik Budvárához hasonló, megközelíthetetlen, üreges, hasas hegy nyulványa, melynek tetejét szép bükkerdő árnyalja.

Fennebb a Nagyküküllőbe balról bele ömlik a *Fenyéd pataka*. Beleömlésénél fekszik **Fenyéd**. Népes község, rengeteg bükk és fenyőerdőjével, melyben sok deszkát, zsindelyt, épületfákat készítenek. Az asszonyok közül többen terpentín olajat főznek. — Itt lakik a körjegyző.

A Fenyédpataka völgyében terül el **Máréfalva** népes község. Lakosainak főképpen az állattenyésztés, sajtkészítés, tüzi és épületfa fuvarozás, konyhakertészet képezi fő jövedelmi forrását. — Határán nagymennyiségű kőszén található, de nem bányásszák. Meredek határa megfelelő művelés után jó búzát terem.

A községektől keletre vonul a páratlan szépségű *Cekendhágo* mintegy 5 km. hosszúságban, középen egy — az állam által kiépített bő forráskúttal a megfáradt szomszédos utasok csillapítására. Tetején egy egyszerű kőoszlop hirdeti Erzsébet királynénak em-

lékét. Ezzel átellenben a szűk völgy nyugati peremét alkotja a *Várnyasorka* nevű hegy, melynek oldalán székely pogányvár maradványai láthatók. A monda szerint *Várnyai* nevű székely főúr építtette a rabonbánok idejében. E hegy nyugati lejtője a *Telekság* völgyére hajlik, hol az utolsó csatájukat vívták a rabonbánok (Zete és Ika) hadai.

— Mondd el!

A mint fennebb haladunk a Nagyküküllő mellett, elérjük **Küküllőkeményfalvát**, melynek lakosai tűzifával, épületfával, konyhakerti növények nagybani termesztésével, halászzal

pótolják a sovány határak jövedelmét. — Határán bő forrású sós kútja van, melyből só szükségleteit tudja fedezni.

— Mondd el!

Fennebb van a Nagyküküllő utolsó községe **Zetelaka** nagyközség mintegy 5000 lélekszámmal. — Kopár, gyengén termő határa van, de nagy erdeje a faiparra, nagykiterjedésű hegyi legelője a szarvasmarha tenyésztésre fordította a nép figyelmét. Zsindely, deszka, léc, épületfa, szőlőkaróval nagy kereskedést űznek s ez anyag nagyobb részét a székelyudvarhelyi fatelepre szállítják.

Nép és ifjusági könyvtára, gazdaköre, fogyasztási szövetkezete a nép értelmességére mutat.

A községtől mintegy 4 km. távolságra emelkedő hegy ormán »Zetevára« állott, melynek vársáncai most is láthatók. — A község ennek közelében volt felépülve még Szent István kora előtt, de a tatár dúlás idejében teljesen elpusztult s később jelenlegi helyére épült, kezdetben alig 60 lakóssal. S hogy ennyire megnépesedett, a fejedelmek által adott kiváltságoknak tulajdonítható, melyek szerint a lakosság annak idejében sok mindenféle teher viselése alól fel lett mentve.

Zeteváráról a következő érdekes néprége*) áll fenn:

Zete vezérnek, a vár urának, két szép, gyönyörtűsleges leánya és egy fia volt. Zete büszke, a pogány hithez ragaszkodó elbizakodott úr volt, fia pedig szelid, ki a keresztény vallást is felvette. Egyszer fia fehér táltos lovon megjelent atyja előtt s intette, hogy térjen át a keresztény hitre, különben Isten büntetése fogja érni. »Hadur az én védistenem s új jövevény istened haragját kineveitem« — monda Zete, de a káromló szavakra a föld megrendült s a vár Zetével és leányaival együtt elsüllyedt, míg Istenben hívő fia minden bántódás nélkül ugratott le a várfokról s ott egy alatt lévő sziklában még most is mutatják a ló patkóinak bemélyült nyomait.

Zetének a várral együtt elsüllyedt roppant kincsei voltak s most minden 7-ik évben megnyílnak Szentgyörgy napkor a hegynek vasajtai.

Egyszer egy Botházi nevű furfangos ember be ment oda, hol roppant kincshalmazt talált, a kincs mellett pedig Zete két

*) Lásd O. B. Székelyföld leir. I. k. 67 l.

gyönyörű leányát, kik még mindig arannyal himzettek. »Meddig vártok még ti itt hugoskáim?» kérdé tőlük. »Addig — felelének — míg a tehenek meleg tejet adnak, s míg az asszonyok kovással sütnek.« Megtöltötte kucsmáját arany és drágakövekkel, kijöve a kincses pincéből, de a vasajtó becsapódott utána s sarkát odatörte. Botházi azután mindig sánta volt, elátkozott pénzből szerzett gazdasága csakhamar tönkre ment s utódai örökös szegénységben éltek.

A valóság az, hogy e vár tényleg földrengés következtében össze omlott. — Az itt felsorolt községek lakosai mind hithű buzgó róm. katolikusok.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

4. Két Homoród felső völgy vidéke.

(Homoródi fürdő, Kápolnásfalu, Szentegyházsfalu, Lobogó fürdő.)

Figyeljete! Egy szép fürdő helyre és két nagyközségbe vezetlek benneteket! Rajzolunk!

Máréfalvától keletre a Fenyéd pataka mellett folytatjuk útunkat, míg a *Cekend* tetejére érünk. — Fenséges látvány tárul eléinkbe. Egy szép fenyvesekkel tarkázott fennsík átszelt folyók völgyületeivel nyújt gyönyörű képet, melynek tulsó szegélyénél két nagy község ragyogó tornyaival, a havasra felnyúló házsoraival helyezkedett el; míg a fennsík szélén hatalmas hegyláncolat hármass csúcsával emelkedik ég felé. — A tető aljában fenyvesekkel koszoruzott mély völgyben a *Nagy-Homoród* és két kisebb hegyi patak összefolyásánál találjuk meg a **Homoródi fürdőt**. — Ez egy szép, kellemes levegőjű, kitűnő vizű fürdőhely, melyet nyáron át sok vendég látogatja, kiknek számára lakások vannak építve, mintha egy kis falu volna.

A Nagy-Homoródnak balparti részén találunk két jól gondozott köpűvel ellátott és bekerített bővizű forrást, melynek szénsavdús vize kellemes, savanykás és csipős ízű vizet u. n. »borvize«-et szolgáltat,

A két kút körül nagy sürgés-mozgás látható; halomra rakott üvegek, ernyős szekerek, töltő és dugaszoló lányok tartják a képet. — A borvizet üvegekbe fejtik, s szekerek szállítják mindenfelé vendéglősök, kereskedők és magános emberek számára.

Alább ismét két forrás bugyog fel, melyeket négyszögű mederben, deszkafallal körülkerítve fürdésre használják.

Igen kellemes, látogatott fürdőhely, hol a vendégek üdülés és gyógyulás céljából jönnek össze. Több féle szórakozáson kívül sokan nagy élvezettel halásznak a Homoród és más két havasi patak kristály tiszta, sebesen zuhogó habjai között a hegyi patakok legkedvencebb halára, a *pisztráng*-ra.

— Mondd el!

Hagyjuk e kedves helyet és keressük fel a Cekenden távolról látott két falut. — Nemsokára elérjük **Kápolnásfalut** és a *Kis-Homoród* két partján elterülő **Szentegyházásfalut**. Sűrűn épített házaik a patakok mellett felnyúlnak egész a fennsík aljáig. Buzgó róm. kath. lakósaí szelid becsületes emberek, hangya szorgalommal mivelik sovány, nagy kiterjedésű határukat, mely kevesebb gabonát, de annál több súlyos zabot terem. — Nagy havasi legelőiken sok szarvasmarhát legeltetnek nyáron át; erdeiben pedig szüntelen munka folyik a szálas fenyők feldolgozására, zsindely,

épületfák készítésére: a bővizű sebes hegyi patakokon vízajtotta fűrészek zakatoznak szüntelen, felhasználván a hatalmas »tőké«-ket deszkának, lécnek. — E feldolgozott anyagokból megrakodott szekerek rajvonalát látjuk több úton, recsegő, ropogó terhekkel, melyeket messzevidékre elszállítanak az emberek. — Sajátságos tulajdonsága ezen »szekeres« embereknek, hogy rendszeren — többen járnak együtt, nyilvánvalóan azért, hogy ha az útban valamelyiknek szerencsétlensége támadna, segíthessenek egymáson. Ilyenkor »fogadóba« nem szállnak, hanem egy alkalmas térségen pihennek meg, s míg lovaik esznek és pihennek, ők összeszedett galyakból tüzet raknak, a magukkal hordozott edényben »puliszkát« főznek s együtt fogyasztják el jó étvágygyal szerény eledelüket.

Az újabb időben azonban több erdőrészük vállalkozók kezébe került, kik fűrészgyárakat állítottak fel s készleteiket vonaton szállítják tova. — A gazdák javarésze is deszka fatelepekre viszi anyagát.

E két községnek régi időtől fogva kiváltságos joga, hogy külön képviselőt küld az országgyűlésre.

— Mondd el!

Közelében találunk szintén fenyvesekkel ózondus levegőjű völgyecskében egy kedves kis fürdőhelyet: a **Lobogót**. Sajátságos természeti jelenséget fedezünk itt fel. Két bővizű borvíz forrás bugyog fel a földből egymás közelében, melynek egyike jéghideg, másika oly forró, hogy az ember lába alig állja. A két forrás egy medencébe foly, mely kellemes fürdőt szolgáltat. — Ezeken kívül — e völgyben — több ásványvíz forrást találunk, melyek üdítő italt szolgáltatnak.

E fürdő vérszegény betegekre kiváló gyógyító hatással bír, hová nyáron át az ily betegségben szenvedők nagy számmal gyűlnek össze s patrialkális életmód mellett *kúrát* használván, legtöbben meggyógyulva kerülnek vissza.

E kiválóan előnyös és hasznos fürdőhelyre nagyobb gondot kellene fordítani.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

5. A Nagy-Küköllő és Fehér-Nyikó völgy köze.

(Szejkefürdőtől Oroszhegyig.)

Figyeljete! Térjünk vissza Székelyudvarhelyre! E városnak V-ik kerülete régebben *Szombatfalva* néven külön községet képezett, mely a városhoz van ugyan csatolva, azonban iskoláztatás és egyéb intézményekben is bizonyos önállóságot mutat. — Temetkezési társulata, gazdaköre, népkönyvtára, méhészeti egyesülete, állami- és róm. kath. iskolája van. Lakóai nagyjából jó módu gazdaemberek; sok cigányát a cserép- és téglagyárakban használják fel.

Közelében találjuk a „**Szejkefürdő**“-t, melynek savanyu víz forrását fürdésre és ivásra használják. Nagy bivalyos szekerek cserép-korsókban hordják be a városba innen a borvizet. Fürdője a csúzos, kőszvényes bajok ellen feltűnő hatása. A »Fehérvíz« nevű helyen egy *hamvas* forrás van, melyhez a nép érdekes mondát fűz.

— Mondd el!

A Szejkefürdön áthaladó megyei útból egy út ágazik ki északi irányban, melyen a hegyek közé rejtőzött községekbe juthatunk. Itt találjuk **Székelyszenttamás, Ülke és Székelyfancsal** kis községeket. Ülkén régebben híres cserépipákat készítettek, Székelyfancsalon a *kefekötés* háziiparágát üzik.

— Mondd el!

Székelyfancsalról keleti irányban **Székelyszentkirály**-ra érünk, mely e vidék legnagyobb és legértelmesebb községe, melynek közepén a *Bosnyák pataka* foly keresztül. Gazdaköre, fogasztási szövetkezete élénken működik.

Székelyszentkirálytól délre **Tibód**, északnyugatra, magas helyen **Oroszhegy** község fekszik. Lakóai a sovány földmívelésen kívül ügyes és jó fenyőfakádakat, csebreket készítenek és azokat Székelyudvarhelyen, Segesváron, Medgyesen s sok más helyeken igen jól értékesítik. A férfiak fenyőfa faragásra igen keresettek a fakereskedő czégek által, a nők pedig házi szöttesek előállításában

mutatnak kiváló ügyességet. Állattenyésztése jelentékeny. Gazdaköre, hitel-, fogyasztási szövetkezete, gőzmalma, gőzfürésze említésre méltók. Népes, róm. kath. iskolája van.

A községnek egy külön álló részét *Diafalva*-nak nevezik, melynek községi iskolája van.

Oroszhegy egyházilag a 18-ik századik Székelyszentkirályhoz tartozott; most önálló egyházközség.

A községtől mintegy 1 km. távolságban van egy alig látható templomrom »Kápolnabükk« néven. Még Szent László idejében épült, hová a 18-ik század végéig minden áldozócsüdtörtőkön a vidékről összegyűltek *búcsura*, de mivel sok verekedés történt, az egyházi hatóság a búcsut betiltotta. A templom is romba dült; csak egy kőhalmaz és fakereszt jelöli helyét. A község lakóssága azonban mai napig is említett időben oda zarándokol imádkozni.

Oroszhegytől kezdve egy községi út északra halad, mind magasabbra-magasabbra vezet, míg feljutunk egy magas fennsíkra a Láz-ra. Ez egy roppant nagy kiterjedésű fennsík, melyen erdők és hegyi legelők váltakoznak s itt-ott fehérlik egy-egy *hegyilakó*-nak háza és gazdasági épülete. Nyáron át sok szarvasmarhát legeltetnek itt az oroszhegyiek. E fensíkon ered a Fehérnyikó is. E fennsíkról különben bővebben fogunk beszélni. E vidék lakossága mind róm. kath. vallású.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

6. Nagyküküllő forrásvidéke.

(Lázfensík, Hargitahegység)

Kedves gyermekek! Induljunk egy nagy, de gyönyörűséges útra, mely hovatovább mind magasabbra vezet, mintha Istenünkhöz közelednénk, hálásan bámulva azt a természeti fenséges pompát, azt a nagyszerű alkotást, mi az Ő mindenható erejéből, teremtéséből létrejött.

Induljunk el Zetelakáról s menjünk a Nagyküküllő folyása völgyén haladó úton; keressük fel e folyó forrásvidékét!

Utunkban többé falunak semmi nyomát sem találjuk. A Küküllő azonban nagy munkát végez.

Tova zuhanó habjai mindegyre egy-egy fűrészmalom kerekeit hozza mozgásba, mely a föléje épített nagy fűrész föl és lefelé hajtásával a hosszában lefektetett fenyő- és bükkfa-tőkéket hasogatja deszka lapokra vagy darabolja léczekre.

Fenn vagyunk a Láz végtelen fennsikján! Lomhán legelősző szarvasmarha »csördák«, szétterülő juh »nyájak« mohon falják fel a fensík legelőjének növénycsoportozatát; odább szépen kimeszelt kis házak könnyedén bekerített csűrössével tűnnek fel, hol a jószágnak téli istállóul szolgáló rozoga épületek mellett »bugjába« rakott szénakazlak állanak; a ház mellett silány konykerti növények, a »belsőség« körül ritkán árpa, inkább burgonya és nagykiterjedésű zabtáblák helyezkednek el; a ház előtt jól megtermett, hosszú lombos farku kuvasz hasal, mely a legkissebb neszre figyel, főképpen idegen jöttére vadállatként rohan előre, mérges ugatással adván jelt az idegen közeledéséről: mindezek által meggyőződést szerzünk arról, hogy az ilyen s egymástól nagy távolságban lévő »portá«-kon állandóan emberek laknak, csak ritkán, valamit bevásárolni, mennék be a faluba. Ezek a *hegyilakók*. Kevés beszédű, egyszerűen étkező és ruházkodó emberek, de acélos izmaik, napsütötte barnapiros arcszínük, az erős munkában megedzett, dús hegyi levegőn élő egészséges ember képét mutatják, mik a hegyi lakókon felismerhetők.

A mint tovább haladunk, már sűrűbb csoportozatokban mutatkoznak a hegyi lakók házai; csakhamar templomot és iskolát is találunk; itt vagyunk **Székelyvarság**-on.

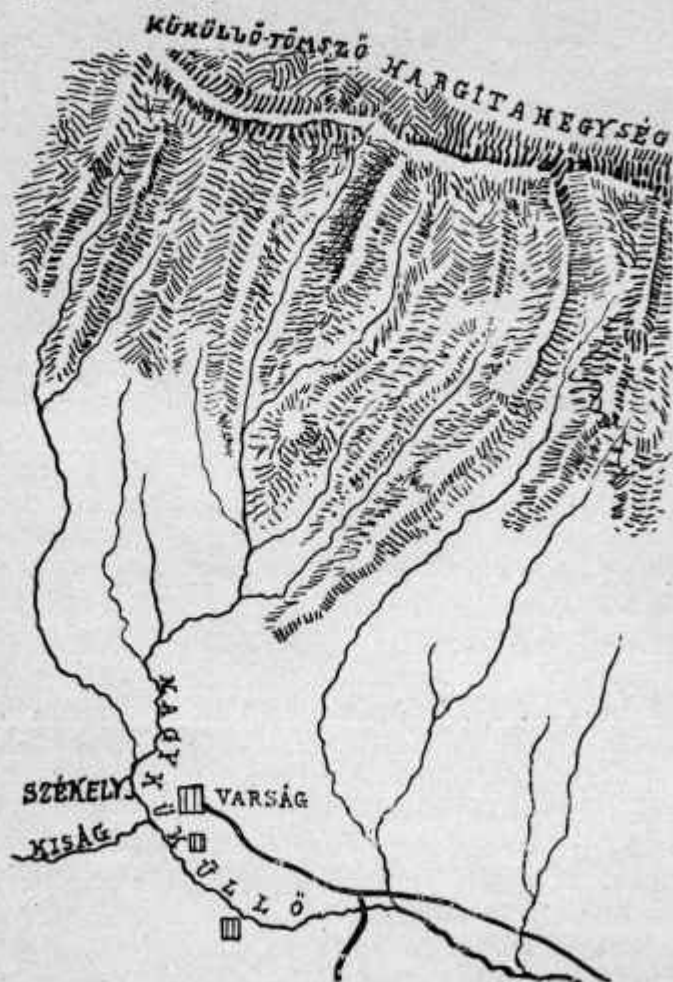
Eddig, mint hegyi tanya, politikailag és egyháziilag Oroszhegy községéhez tartozott, de legujabban a **Nagykútptak** és **Küküllőtanyák**-kal együtt **Székelyvarság** néven nagyközséggé alakították, s most már községi előljárósága, körjegyzője van.

— Mondd el!

Tovább haladva keskeny hegyi útunk rengetek bükkösök között halad el, hol a Nagyküküllő már csak — mint patak — siet alá kristálytisza habfodraival, melyben a tűneményszerűen fel-fel villanó pisztrangok üzik tündérajátékaikat.

Előttünk mommentális hegycsoportozat huzodik délkeleti irányba, jobbról és balról hosszú hegyágyakat bocsátva a fennsíkra; a zöméből pedig magas hegyormok merednek égfelé mint-megannyi őrszemek a nagy vidék felett. Ez a **Hargita hegység**. Útközben több sietőpatak egyesül a Nagyküküllővel, míg a bükkösök megszűnván, a hegyoldalakat büszkén ég felé törő fenyűfák, fenyvesek váltják fel, melyeknek árnyai alatt megszűnik a

növényzet élete, legfennebb egy-egy fejlődésben lévő kis fenyő igyekszik utolérni társait; némely »tisztás«-on pedig egy-egy forrás hozza fel üdítő vizét s körülötte dús növényzetet, még »kéknefelejs«-et is fakasztva. Az erdő mély csendjét egy-egy *havasi rigó* éles füttye zavarja meg, vagy a fűves völgyszakaszokban legelésző juhnyáj bégetése a hegyek oldalain könnyedén szökdécselő és ágaskodó kecskék »melegés«-e, vagy a pásztort híven követő juhászkutya ugatása.

A tisztások némelyikét sűrű bozóttá alakult havasi málna lepi el, hová gyakran elszokott látogatni valamelyik sziklaüregében tanyázó *medve*, de ha embert lát, méltóság teljesen, boszankodva cammog tovább, míg eltűnik szemelől. A figyelmesen vizsgáló szem valamely nagyobb fa vastag ágán felismeri a rengeteg ritka lakóját: a »*híuz*«-t, mely kitágult szemmel, bojtos előre szegzett fülével pillantja meg a közeledőt s gyorsan, pár ugrással eltűnik. A fülén lévő finom szőrbojtjából készítik a kis festő-ecseteket.

Itt vagyunk már egy magasabb fennsík tisztásán, honnan ered a Nagyküüllő, mely fölött emelkedik a *Küküllőtömező*. Nem messze, e hegységből ered a *Kisküüllő* is.

— Mondd el!

Tekintsünk most hosszan a Hargita elnyúló hegyláncolatán, melyből három kimagasló csúcsot fedeztünk fel; közöttük a közepső legmagasabb, mely 1798 méter magasságban emelkedik a tenger vízszínétől számítva. Ezt *Galusa tető*-nek hívják.

Ha ezen hegycsucsra megy fel valaki, csakhamar látja, hogy a fenyőfák hovatovább mind jobban eltörpülnek fenyőbokrokká, s ezek is sziklákban kezdenek megjelenni, helyöket egymásra halmozódó mohok és sűrű *áfonya* bokrok foglalják el, utóbbi izletes apró kék és piros bogyókkal kedveskedve az odajáróknak.

Innenső a *Kereszthegy*, melynek tetején egy kápolna állott, hová régebben búcsura zarándokoltak; tulsó déli csúcs a *Bélhavas*, melyen a rege szerint, még a hunnok idejében, Béla vezér vára állott.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

7. A Rez és Nagyküüllő közötti vidék.

Figyeljete! Ide! Utazunk most egy más vidékre! A Fehérnyikó és Nagyküüllő völgye között egy nagy hegység a *Rez*, ágazza be a vidéket. Ezen hegyágak között szétszórta több községet találunk, melyek közül a Rez hegy főcsoportjának aljában fekszik **Sükő**. Egy kis református község. Lakosai sok gyümölcsöt, főképpen cseresznyét tesznek.

Sükötől délre **Vágás** és **Székelydobó** községek területnek el, egymással teljesen összeépülve. Lakócai róm. kath. vallásuak, egyszerű földmivelő emberek.

Ezeztől délkeletre **Béta** fekszik; kis község. A három község egy jegyzői kört képez.

— Mondd el!

Sükötől délkeletre találjuk **Farczád**-ot. A lakósság számára képest kevés földbirtoka van a községnek, hogy mégis fenntartsák magukat megfelelő módon, kereskedéshez folyamodtak.

Egész éven át a székelyudvarhelyi és más közelebb eső városok piacain szüntelen látunk farczádi szekeret, a rajta ülő asszonnyal, ki a korai gyümölcsfajoknak, a késő télíg található minden nemét — ha kevés haszonnal is — türelemmel árulgatja. A cseresznye, alma, körte, szilva, barack, dió, dinnye a farczádiak által jut először piacra. Ha gyümölcskészletük nincs, mézzel jelennek meg a vásárokon. Legfőbb kereskedelmi cikkük a levágott, hizott sertés, mellyel — ősidők óta — minden kedden és

országos vásárok alkalmával elfoglalják a piacz egy részét. Zsir, szalonna, kolbász náluk minden időben kapható.

Régebben jobb jövedelmük volt, most azonban megelégszenek kevesebb haszonnal is.

A farczádi hagyományok azt tartják, hogy e falu Budvár hatósága alá tartozott s harcz idején a lakósok az őrizet támogatására fegyveresen tartoztak a várban megjelenni; még most is azon helyet, hol őseik a várba felvonultak *várújtá*-nak nevezik, s ez volt oka annak is, hogy e faluban *jobbágy* sohasem volt, hanem szabad harczosok voltak. Vallásra nézve reformátusok. Jegyzői székhely.

— Mondd el!

Farczádtól délre **Hodgya**, északra **Székelylengyelfalva** terül el. Lakócai sok bivalyt, tehenet tartanak, s a tejet Székelyudvarhelyre szállítják.

Székelylengyelfalva a Br. Orbán család ősi fészke. Itt született Br. Orbán Balázs is, a *Székelyföld* hírneves leírója.

A község határán van az »Örhegy« nevű hely. Nevét onnan kapta, hogy — mikor a tatárok betörték hazánkba — öröket állítottak e helyre, hogy — innen a vidéket messze belátni lehetvén — nirt adhassanak a közeledő ellenségről.

Szintén tatárjárás idejéből kapta elnevezését a »Tatár kemen-céje« nevű hely, mely a Lengyelfalva felé kitérő út melletti »Csigás« nevű hegy oldalában van. A néphit szerint — itt készítették ételeiket. Tényleg *barlang* alaku hely.

Mint érdekes történelmi tényt kell megemlítenünk, hogy *Rákóczy* kibujdosása előtt négy hétig a Br. Orbán kuriában tartózkodott, s innen ment el Orbán Elek főlovászmesterével, ki Törökországban az első ágyut öntötte, s ki szintén Rodostóban — mint bujdosó — halt meg.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás).

8. Fehér-Nyikó felső völgyvidéke.

Figyeljete! Keressük fel a Fehér-Nyikó folyót, s haladjunk amellet felfelé! Rajzolunk!

Székelyszentmihályt elhagyva, a Fehér-Nyikó két partján találjuk **Nyikómalomfalvát**. Szép fekvésű határa a gabona-neműeken kívül — különösen a Nyikó mentén — nagy mennyiségű takarmányt szolgáltat. Lakosai közül sokan faedényeket és csebret, kártyát, kádat készítenek. Ezen hasznos háziipar fejlesztése s az előállított anyag könnyebb értékesítése céljából »Faipari szövetkezet«-et állítottak fel, mi dicséretére válik e községnek. Vallásra nézve róm. katolikusok.

— Mondd el!

Ennek közelében csakhamar elérjük **Szentlélek** községet, ezzel majdnem összeépítve **Bogárfalvát**, mely hozzája tartozik. Róm. kath. lakosai földmives emberek. Van fogyasztási szövetkezetük. Itt az út két felé ágazik; Egyik Székelyudvarhelyre, másik Sóvidékére vezet.

A Sóvidéke felé vezető úton a Fehér-Nyikó két partján elterülő **Farkaslaka** községet találjuk. Itt többen folytatják a *szács* mesterséget: sapkát, bundát készítenek; sokan kőfaragással is foglalkoznak. Jegyzői székhely, van postaügynöksége.

— Mondd el!

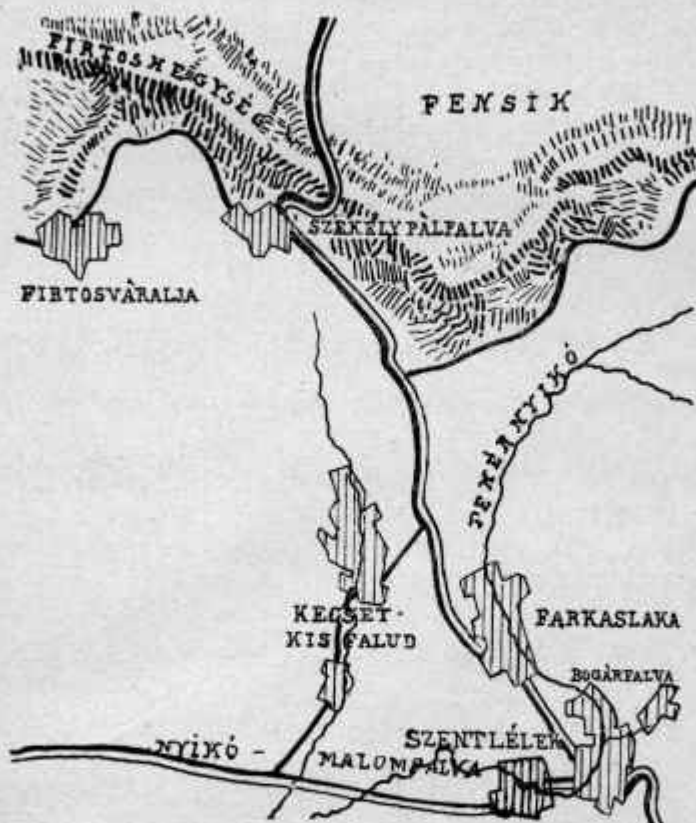
Farkaslakától nyugatra egy mély völgyben látjuk **Kecset**-et alább **Kisfalud**-ot. A kettő egy polgári és egyházi községet képez **Kecsetkisfalud** néven. Kecsetnek reform. felekezeti, Kisfaludnak községi iskolája van; bármelyikbe járathatják a szülők gyermekeiket.

Lakosai jó acélos búzát termesztenek. Van gazdaköre, fogyasztási szövetkezete, ifjúsági egylete. Nagyterjedésű bükk erdeje bő faanyagot szolgáltat.

— Mondd el!

Farkaslakától kezdve az út mind magasabbra emelkedik, míg feljutunk **Székelypálfalvára**, mely a *Firtos* hegység keleti hegy nyulványának tövében magasan fekszik. Köves határa gondos művelést kíván, hogy a gazdát fáradságáért megjutalmazhassa. Hegyi legelőjén — mely a Láznak egyik része, nyáron át sok szarvasmarha, juh legel. Róm. kath. lakosai közül kevesen *esztorgályozással* is foglalkoznak. Községi iskolája, gazdaköre, ifjúsági egyesülete van. Jegyzői székhely.

Székelypálfalvától keletre a *Firtoshegy* tövében találjuk **Firtosváralyá**-t. Ez is magasan fekvő község, kőves talajával, melyben egyéb gabbaneműeken kívül — a zab igen jó termést szokott adni. A földművelésen kívül sok faedényt: csebrit, kártyát készítenek, többen szekérlajtórákat.

A Firtoshegy tetején erős vár állott fenn a rabanbánok idejében; később egy szerzetesrend birtokába jutott, de II. József felosztatta. E várnak csekély romjai — főképpen sáncai — látszanak; most a váralyaiak szántják a helyét; szántás közben régi fegyver darabokat, s más eszközöket találtak, sőt aranypénzt is II.-ik Theodosius idejéből.

E vár trachit kepződmény, mely Énlaka felől eső oldalán — távulról — felkantározott lóalak képét mutatja; ez a vidék népének legjobb időjósloja. Ugyanis, ha fehéren látszik jó időre, ha pedig homályosan, esőre van kilátás.

A Firtoshegység is a Hargitának egyik kiszögellő előőrse; ormai magasan emelkednek; tetején találunk *áfonyát*, vadegrest, vadribizkét és vadtulipánt. E várhoz sok érdekes mondát, regét fűz a nép.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés, térkép olvasás, rajzolás.)

9. Sóvidéke.

Figyeljete! Folytassuk útunkat Székelypálfalvától tovább! Rajzolunk!

Székelypálfalvát elhagyva a *Pálfalvi tetőre* érünk. Innen a »Kalanda« útja egy mély völgybe a *Korondvize* völgyébe vezet. Szép festői erdő és bokrokkal feldiszitett hegy nyulványok között tör elő a Lázról siető Korondvize. Amugy is tiszta habjai apró és nagykövek között megszűrődve, a napsugárral tündéres játékokat végeznek. **Korond** közé jut, hol játszi könnyedséggel forgatja a föléje épített malmok kerekeit.

Ez egy népes *nagykőzség*, messzekiterjedt köves határával, melyen a gondos gazda jó terményeket tud előállítani. Némely határrészén kitűnő agyag található, melyből — ős idők óta kezdve — fazakat, korsót s más cserépedényeket készítenek. Azonban ez iparág századok óta kezdetleges állapotban van, csak a legújabb időben mutat némi csekély haladást. Pedig — tekintve azt — hogy a lakosság mintegy negyedrésze ebből tartja fenn magát: saját érdekében törekednie kellene a különben jó anyagból készült — edényeket az izlés és célszerűségnek megfelelően előállítani.

Róm. kath. és unitárius lakossága szép egyetértésben élnek egymással s közintézményeiket — mint: hitel-, fogyasztási szövetkezeteiket, gazdakörüket — közösen tartják fenn,

Korond mellett emelkedik fel a Láz fennsík, melynek **Korondpálpatak** nevű pusztáján községi iskola van; ide járnak a »Fenyőkút« nevű puszta hegyi lakóinak gyermekei is.

E hegyi lakók is földmívelésből és állattenyésztésből élnek. A szegényebbek fafaragással, szénégetéssel keresik kenyerüket. Nyáron át sok juhot legeltetnek, melynek tejéből nagymennyiségű sajtot tudnak előállítani. Szabadidejükben taplóból izléses, csinos tárgyakat: kalapot, sipkát, pipere tárgyakat készítenek. A Felső-sófálvához tartozó *Békás* tanyán fakupákat, háromlábú székeket, borítókat metszenek. Szekérrészeket is faragnak, s a Nyárad mentén értékesítik.

Pálpatakához közel fekvő »Nagymező«-ben köszénre akadtak. Tovább nem messze van »Tartód« vára, melynek romjai csak alig látszanak.

— Mondd el!

Korond közelében találjuk a természet és emberi kéz alkotta gyönyörű fekvésű *Korondi fürdőt*, melynek borviz és sós viz forrása van. Előbbi ivásra és fürdésre, utóbbit csak fürdésre használják. Nyáron át sok vendég látogatja, mely egyedüli enyhet nyújtó hely a tüdőbetegek számára.

A fürdő fölött nyugatra magas helyen a *Fiastetőhegy* aljában épült **Atyha** nagy községet találjuk, mely a vidék legmagassabban fekvő faluja, róm. kath. vallású földmivelő lakóival. A Korondvize közelében van az atyhaiaknak és korondiaknak *sóskút*-jok, honnan a lakosság megfelelő időközökben házi használatra sós vizet kap. Atyhán is gazdakört, fogyasztási szövetkezetet találunk.

— Mondd el!

Alább a Korond vize jobb partján **Felsősófalva**, bal partján **Alsósófalva** terül el. Mindkettő népes, erős református község népes állami elemi iskolákkal. Felsősófalván fenyűfa és gypju, Alsósófalván szintén gypju feldolgozásával foglalkoznak.

Felsősófalva északkeleti oldala mellett emelkedik a *Kincseskodáros* nevű hegy, melynek tetején nyílás van. E hegyről azt tartja a nép, hogy a belseje üres, s ott van felhalmozva »Kodariusznak« teméntelen kincse aranyban. E hit annyira befészkelte magát az emberek lelkébe, hogy 1888-ban egy társulat furni is

kezdette a hegyet, de szomorúan csalódott s csakhamar meggyőződött mindenki, hogy igenis kincs bérces hazánk minden röge, melyet ha becsületes, szorgalmas munkával művelünk, aranykálással jutalmazza a munkást. Felsősófalvának virágzó gazdaköre, fogyasztási szövetkezete van.

— Mondd el!

Alább a Kis-Kukulló völgyébe jutunk Ennek két partján terül el **Parajd** nagyközség, mely úgy néz ki, mintha egy kis

város volna. Kereskedők, iparosok, kiterjedt szép piactere — melyen heti vásárokat tartanak — élénk mozgalmas élet, nyujtanak városi jelleget a községnek. A piactér keleti szélén áll diszes állami iskolája és róm. kath. temploma, nyugaton pedig a reformátusok temploma, északi szélén a községháza, hol műkedvelői előadások, táncmulatságok tartatnak.

A bővizű Kis-Küküllőn virágzó három fűrész-gyár és egy műmalom működnek. A község nyugati végén gépekkel berendezett sóörli malom állít elő nagy mennyiségű őrölt sót, honnan minden felé hordják szét a kereskedések és a nagy közönség számára.

Találunk itt »Sóvidéki olvasókört« gazdag könyvtárral, mely még a 70-es években alakult; polgári társalgókört, székelezene-kart, műkedvelő testületet állandó szinpaddal; posta-, távirda-, telefon hivatalt; orvost, gyógyszerért. Van itt vasuti állomás is; a »Sóváradi vasút« végső állomása. Országos vásárai híresek.

Mindezeknél legfontosabb a közelében lévő *sóbánya*, mely a Korond vizének a Kis-Küküllőbe ömlésénél található fel. Itt alig egy méter mélységben rengeteg sótömegre találunk, mely szinte kifogyhatatlannak mondható. Nagymennyiségű sót bányásznak ki innen, melyet széthordnak mindenfelé. Sok munkás ember talál itt foglalkozást, kik nagyobbára a parajdi és két sófalvi lakosságból telik ki. Ezen bányászok reggel 6 órakor leereszkednek a bánya mély üregébe, hol gyertyák fénye mellett csákány és hasítószűgek segítségével feszítik fel a sóbarázdákat, s feldarabolva rárakják a »kantár«-ra, mi erős sodronykötélhez van erősítve, s a föld színén körbe járó lovak huzása folytán egy kemény függőlegesen álló henger forgatása által feltekeredett sodronykötél emeli fel a föld színére, honnan leszedik és raktározzák.

A bánya fölött kopaszon álló sóhegyek nyujtanak érdekes látványt, melynek tetején egy-egy őrház áll, ügyelvén a benne lakó őr a sócsempészekre.

E szerint Parajd lakosai földmivelők, bányászok, kereskedők, iparosok és hivatalnokok.

A Kis-Küküllő völgyén fölfelé haladva »Égetmész« háta mögött egy gyönyörű alakzatu trachit sziklacsoport magasul fel, melynek tetőlapján állott ósváraink legérdekesebbike, legmesésebbje: *Rabsonné vára*, melynek romjai most is láthatók. A rege

szerint — ördögös mesterséggel építette e várat Rabsonné; egy bűvös kakas és macska hordta fel az anyagot a hegyre. Rabsonné a tündérek királynője volt, kik mindig elkísérték a Firtos és Tartód várán lako testvéreihez.

A hagyomány pedig azt mondja, hogy e várat Rákóczi András építette volna, kinek véres csatája volt a tatárokkal, mely feltevést megerősíteni látszanak e helyen talált harcibárdok, kopják, nyilak stb.

Különben sok érdekes, szép rege szól e várról és tulajdonosáról.

A Korond vize vidékét az ott található nagymennyiségű sóról »Sóvidék«-nek nevezik.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismételés, térkép olvasás, rajzolás.)

10. Székelyudvarhelyi főszolgabírói járás.

Figyeljete! Foglaljuk össze a tanultakat! Décsfalvától idáig eltanult községek szintén egy *főszolgabírói járást* alkotnak, mit Székelyudvarhelyi főszolgabírói járás-nak nevezünk. Ennek székhelye: Székelyudvarhely rendezett tanácsu város. Itt lakik a főszolgabíró is, mint a járás első tisztviselője.

E járásban 38 kis községet, 6 nagyközséget, 1 tanyát találunk. E szerint a járásnak van 12 körjegyzője és 6 községi jegyzője, kik a főszolgabíró utasításai szerint járnak el.

A járás lakossága teljesen székely, kik *községi és hegyi* lakók. Általában a földművelés és állattenyésztés képezi a főbb foglalkozását, azonban a nagy kiterjedésű bükk- és fenyő erdei kincsesbányája a járásnak s bő anyagot szolgáltat a faipar számára. Az erdők okszerű kihasználására a Székelyudvarhelyen székelő *erdészeti hivatal* ügyel fel, alkalmazottainak ellenőrzésével.

E járásnak is a földje elég termékenynek mondható, kivéve a hegyek aljában elhelyezkedett községeket, melyeknek sovány, köves talaja gondosabb művelést kíván.

A búzán, rozson, árpán kívül kitűnő zabot termik e vidék, mely még a Láz fennsíkron is bő termést hoz. A burgonya és kender termelés minden községben feltalálható.

Székelyudvarhely közelében mindenütt nagy gonddal üzik a konyhakertészetet, melynek termékeivel állandóan ellátják a város piacát. Gyümölcsöt is természetnek ugyan, de már nem oly mértékben, mint a székelykereszturi járásban.

Legelője, kaszálója bőven van, ami az állattenyésztésnek legfőbb tényezője. Sok szarvasmarhát legeltetnek — legfőképpen — a Láz fennsíkron, melynek az ugynevezett »*Hétfalusi havas*«-án távol eső községek is legeltetik nyáron át állatállományukat. A juh tenyésztés s ez által a gyapju és sajt termelés nagyfokunak mondható, miért a posztó szövést minden községben megtaláljuk, a posztó képezvén a lakosságnak legfőbb ruhaneműjét. Sőt a két Sófalva és Parajd pokrócait, csergőit piacon is árusítja.

A háziipar a faanyag feldolgozására támaszkodik nagyobbára: faedényeket, szekérrészeket készítenek sok községben. A fenyőfa zsindelyt, deszkát, épületfát szolgáltat, mivel nagykereskedést üznek. Általában a lakosság élhető állapotban van.

E járásban emelkedik fel a Láz fennsíkiből a *Hargita hegy-ség* csúcsos heglánczolatával, melynek kiszögelő előhegyei a *Firtos* és a *Rez*, honnan mindenfelé szép kilátás esik. A Hargitából ered a Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Fehér-Nyikó s még több kisebb folyó; bővizeikben — főképpen a forrás vidékén — sok *pisztrang* él.

Parajd vidékén gazdag sótelepek alkotják a hegyes vidék belsejét.

A járás lakossága nagyobbára róm. kath. vallásu mintegy 30 ezeren; kevesebben vannak reformátusok, 11 ezeren; míg az unitáriusok száma alig van ezeren felül.

A járás lélek száma mintegy 43 ezer.

(ismétlés!)

C) Homoródi járás.

1. Nagy-Küküllő és Nagy-Homoród völgye közötti vidék.

Figyeljete! Patakván át — vezető megyei úton egy hegytetőre jutunk, mit közönségesen *kénosi tetőnek* neveznek. E hegy-

ségnek *Veresmart* a neve. Tetején fensík terül el, mely elnyulik a Székelyudvarhely északkeleti határán emelkedő *Szarkakő*-ig. A fensíkon legelők és kaszálók váltakoznak most. E helyen régebben — *Gáronfalva* nevű helység feküdt, de a tatárok teljesen fel-dulták.

E hegy keleti oldalában fekszik **Kénos**, melyben sok gyümölcsöt, különösen diót termesztenek.

A rabonbánok idejében itt végezték ki a törvény ellen vétőket s innen nyerte volna a »Kinos« később »Kénos« nevet. A kivégzés színhelyét »Véresmartnak,« most »Veresmartnak« nevezik.

Vendégszerető székely, unitárius vallású nép lakja e községet. — Jegyzői székhely

— Mondd el!

Mielőtt Kénos mellett elhaladó megyei úton tovább mennénk, térjünk vissza Ócfalvára, s az azon átvezető úton haladva, eljutunk **Miklósfalvára**. Itt postahivatal van. Lakóai református földművelő emberek.

Miklósfalvától községi út vezet **Homoródszentlászló**-ra, tovább keletre **Ábránfalva**-ra és **Sándortelké**-re, mely kis helységek a hegyek közé vannak beékelve. Meglehetősen termékeny határuk van.

Ábrahámfalva felett emelkedik egy hegygerincnek legmagasabb csücske a *Szabárcs*, melynek tetején — a hagyomány szerint Szent László királynak egy vára állott. — Szent Lászlóról kapta volna a másik falu is nevét.

Miklósfalvától keletre egy szűk völgyben találjuk **Telekfalvát**, melytől északra esik a *Somoserdő* nevű szikla. Ennek oldalában mély barlangokat véstek — régebben — a telekfalviak, mik a lakosság védelmére szolgáltak. Összesen 3 barlang van, melyeknek szabályossága az emberi kéz munkájának bizonyítéka.

A község ezen határrészén sok somfát, valóságos somfaerdőt találhatni, melyből az érett somot a gyermekek olcsón árusítják.

Telekfalvától keletre **Lókod** fekszik, mely szintén kisközség. Lakóai hosszas időn át pereltek Bággyal, mi kiélesítette eszöket.

— Mondd el!

Lókotól délre emelkedik magasra a *Bágyi vár*. Ennek tetején régi erős vár állott, melynek nyomai most alig láthatók. E vár egyike volt a Székelyföld legerősebb határvárainak. A vár kulcsa és egyéb régiség ma is megvan egy bágyi családnál. — Valószínűleg ezt is a tatárok dulták fel.

E várhegynek tövében fekszik **Bágy**. Lakóai kitünő búzát termesztenek. Itt készítik a »bágyi csergét« gyagjuból és szőrből, mivel nagy kereskedést űznek.

A bágyi vártól délnyugatra eső hegységek szűk völgyeiben több falu rejtőzködik. Miklósfalvától délre fekszik **Kányád**, mellette **Jásfalva**. Mindkettő kisközség. Tovább keletre **Ége**, melynek ifjusági egylete és jól működő hitelszövetkezete van, — és **Székelydália**. Ezek között legnagyobb az utóbbi, hol körjegyző is van. Lakóai mind református földmivesek. E község neve egy

Dalla nevű robonbántól származhatott. Régi templomának belső falain érdekes régi festményeket láthatni. A templom cinteremében van *Petki* Jánosnak sírköve, ki — mint székelység egyik jeles fia — gyakran járt Bécsbe és Lengyelországba követségekre s ki a székelyeket Bocskai szabadságharczára megnyerte. Székely generális is volt, de nem Dályában, hanem Derzsben lakott.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

2. Délnyugati határközségek.

Figyeljete! Tanulunk tovább! Rajzolunk! Kányádtól dél-nyugatra **Székelyderzs** be érünk, mely a *Derzspatak* völgyében fekszik. Ennek lakosai régebben róm. kath. vallásuak voltak, most unitáriusok. Diszes régi temploma bástyákkal ellátott erős kőfallal van körülvéve — mint azt a szászoknál látjuk, — melynek fülkéiben helyezik el a derzsiek féltettebb tárgyaikat ládákban. A templom renaissance gótíves mennyezettel bír, mely a 14-ik században készült falfestményekkel (freskó) van díszítve. Sok ideig a festmény be volt meszelve, de egy tisztogatás alkalmával felfedezték, s az egészet feltárták.

A község határán van a *Ramocsa* nevű hely, mely régente a főurak mulató és vadászó helyül szolgált. — *Pénzespatak* nevű határrész ősember telep volt, hol ma is kapnak régi tárgyakat. E helyen nagy mennyiségben terem a szinpompában játszó, kellemes illatu *romocsavirág*.

A község lakossága földmivelő nép, mely fafaragással is foglalkozik. Találunk itt gazdakört, hitel- és fogyasztási szövetkezetet, ifjúsági egyesületet. — Jegyzői székhely.

— Mondd el!

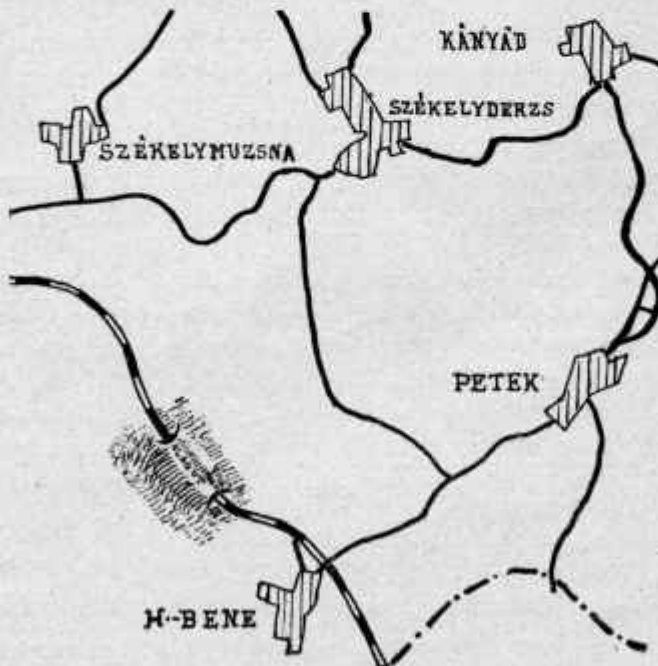
Tovább nyugatra a szeszélyesen kilyukatott és festőien kicsipkézett *Likoldala* nevű sziklahegy alján találjuk **Székelymuzsnát**, a Székelyföld végfaluját, *Muzsnapataka* völgyében. — A hegy oldalában 6 üreg van bemetszve, mely — régebben védelmi helyül szolgált.

Lakószai reformátusok és unitáriusok; földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak; sokan jármű, orsót készítenek. Gazdaköre, hitel- és fogyasztási tejszövetkezete, ifjúsági egylete említést érdemelnek. Lakószai közül többen vas- és kőműves munkások. A község erdőségeiben, egy patak mentén több régiséget találtak: aranykarperecet, kardot, buzogányt.

A határon jelenleg kőszén utáni kutatások folynak, melyek szerint az eddig talált kőszén kitűnő minőségűnek mondják a szakértők.

— Mondd el!

Kányádtól délre **Petek** nagy község fekszik. Lakói kitűnő búzát termelnek. — Hitel-, fogyasztási, tejszövetkezete, gazdaköre és mértékletességi egyesülete a nép élet képességére mutat. — Ettől dényugatra találjuk **Homoródbene** szintén nagyközséget, melynek százsz lakói követésre méltó kitűnő gazdák, kik a búzatermelés és lótenyésztés terén feltűnő sikert értek el. Jó mód-ban vannak. — Itt van vasúti állomás is. Közeliében a vasút *alagút*-on vezet keresztül.

A kacai határon találjuk azon sirhantokat, melyek székely vitéz őseink ezreit fedik, kik dicső csatákban hullottak el. Midőn a székelyek a török által felerőszakolt Barcsai Ákost fejedelmüknek nem akarták elismerni, a fejedelem a »lázado székelyek«-re csapott, nagyon sokat levágott, kiket itt temettek el. És vér áztatta Kaca virányait a Rákóci forradalom idejében is, mert Kaszás kuruc vezér csapatját elárulván, a labancok éj idején a Kacában gondtalanul nyugvókat meglepték, közülök sokat levágtak, s a sirhantok újból nehánnyal szaporodtak.

Valahányszor e helyen járunk honfiui kegyelettel adózunk e névtelen hősök emlékének; s valahányszor valaki meggondolatlan könnyelműséggel hazájából eltávozni akar, gondoljon e sirhantok néma lakóira, kik drága vérükkel védelmezték e bérces haza minden rögét, hogy megtarthassák és utódaiknak hátrahagyhassák, mint szent örökséget.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

3. Nagy-Homoród felső völgyvidéke.

Figyeljete! Most már folytassuk a Kénosnál félben hagyott utakat! Rajzolunk! Kénos mellett az út délkeleti irányban vezet el Nagy-Homoród vizének mély völgyében fekvő **Homoród-szentmárton**-ba.

Ennek a vidéknek központja. Orvossa, gyógyszerháza, postahivatala említésre méltók; országos vására élénk; lakószói unitárius és református földműves emberek. — Az unitáriusok templomának tornya egy Mátyás király korabeli 7 tornyu várkastélynak romladozott kőfala — most is látható. — Ide menekültek nem csak a község, hanem a vidék lakószói is ellenséges időben; legutoljára a tatár beözönlés idejében tett nagy szolgálatot a községnek.

A határán sósvíz-forrás van a lakósság használatára.

Ide tartozik az alig fél kilométer távolságban lévő *Bükfalva* telep is. — Jegyzői székhely.

— Mondd el!

A Nagy-Homoród vizébe H.-szenmártonon alul beleszakad a *Gyepesvíze*; ennek völgyében találjuk legfelül **Homoródre-**

mete, alább **Gyepes** kisközségeket. Előbbinek róm. kath. utóbbinak unitárius lakosai vannak. A földmivelésen kívül a kőfaragás majdnem minden embernek mellékfoglalkozása. Messze vidékre eljárnak követ faragni; odahaza pedig sok szép sir- és épületekőveket készítenek.

Gazdaköre, ifjusági egylete van.

Határán sós víz forrást találunk, melyből a lakosok házi használatra minden héten kapnak.

— Mondd el!

A Nagy-Homoród völgyében legfelül fekszik **Homoródkeményfalva**. Lakosai földmiveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó unitárius emberek, kik sok juhot tenyésztene, főképpen pedig sok meszet égetnek, melylyel nagy vidéket bejárnak s jó pénzért elárusítják. Háziiparral nem igen foglalkoznak, legfennebb a szegényebb osztály seprűkészítéssel, a cigányok kosárkészítéssel gyarapítják jövedelmüket.

A község határában, *Hollókő* oldalában van egy barlang, melyhez sok monda fűződik. Háborus világban védelmi helyül szolgált. — Hegyeiben és határán só bőven van, sőt kevesebb mennyiségben aranyat is lehet találni, de bányászatra nem érdemes.

— Mondd el!

Alább találjuk **Abásfalvát**-t. Itt is sok juhot tartanak, nagymennyiségű meszet égetnek, ezeken kívül gazdasági eszközök készítésével is foglalkoznak. Ifjúsági olvasóegylete, gazdaköre szépen működik. — Lakóai józan életű, szorgalmas emberek.

A hagyományok szerint a homoródszentmártoni *abbás*-nak volt ottan birtoka s ma is a felette lévő oldalt »Abbáserdejé«-nek nevezik. Innen kapta a község is nevét.

— Mondd el!

(Összefoglalva, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

4. Nagy-Homoród völgye.

(Recsenyétől Homoródarócig.)

Figyeljete! Haladunk tovább a Nagy-Homoród völgyében! Rajzolunk!

Homoródszentmártonon alul **Recsenyéd** következik. — Kis község. — Alább jön **Homoródszentpál** a Nagy-Homoródnak itt kiszélesült völgyében. — Határán mindenütt nagy sótelep van, mely még a rómaiak idejében művelés alatt állott, sőt római fürdőtelep nyomaira is juthatnak. — A nemzeti fejedelmek is műveltették a sóbányákat, most azonban csak sós tavak jelzik helyöket. — A falu déli végénél feküdt a *Kornis* családnak kastélya, mely családból a székelységnek hasznára sok jeles férfi származott. — A kastély romjai most is láthatók.

De nemcsak a természet kincseiben gazdag Homoródszentpál, hanem egy nemzeti sirt is magában rejt, mely alatt sok nemes ifju porladoz, mert 1519-ben Zápolya János itt verte szét a fellázadt székelységet, itt hajtotta végre a vezetőkön rettenetes bosszuművét. Homoródszentpálon alul domboruló halmok alá vannak eltemetve a szerencsétlen véráldozatok. — Illő, hogy e helyet, az iskolás gyermekek hálás kegyelettel koszorúzzák meg minden évben, lelkesedést merítve a honszeretetéhez és ragaszkodásához.

A község lakószai unitárius, földmivesek. Jegyzői székhely, állami iskolával és postaügynökséggel, tej- és fogyasztási szövetkezettel.

— Mondd el!

Közelében találjuk **Homoródszentpéter**-t, melynek szintén unitárius lakószai földművelésből élnek. Gazdaköre élénken működik. Alább a Nagy-Homoród balpartján terül el **Városfalva**. Hitel-, fogyasztási- és állattenyésztő szövetkezete van. — A jobbparton alább **Homoródjánosfalvát** találjuk, unitárius földmives lakóival. A község határán van a *Köveshegy*, melynek oldalában régi, — még a rómaiak idejéből fennmaradt kőbánya van. Könnyen pattintható s szilárdsága mellett könnyen faragható finom, szemcsés homokkővel nagy kereskedést üznek, kapuszlópokat, sírköveket és lépcsőköveket faragván belőle; messze vidékre elhordják innen. A kőfaragás tehát elterjedt foglalkozása a lakósságnak.

Régi templomának közelében földalatti üregeket fedeztek fel, de azok rendeltetése — a *multra* nézve — ismeretlen. Most az alkalmasabbakat pincének használják fel. — Gazdakör, olvasókör, ifjúsági egyesületet találunk a községben, melyek a nép szellemi műveltségét szolgálják.

— Mondd el!

A Nagy-Homoród völgyének utolsó községe **Homoród-daróc**. Lakóai szászok, kik — mint a többi szász községek — mint a gazdálkodást folytatnak. Nagy község.

Régebben virágzó szász város volt, de idők folytán dúló harcok és dögvész annyira megtizedelték lakóseit, hogy faluvá degradálódott.

Ős régi temploma a román építészetnek szép műemléke, melyet 6 bástyás várkastély vesz körül, hol a lakósok szalonájukat gabonájukat tartják. A templomban két kézmarkulatu *pallos* van, mint régi ereklje.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

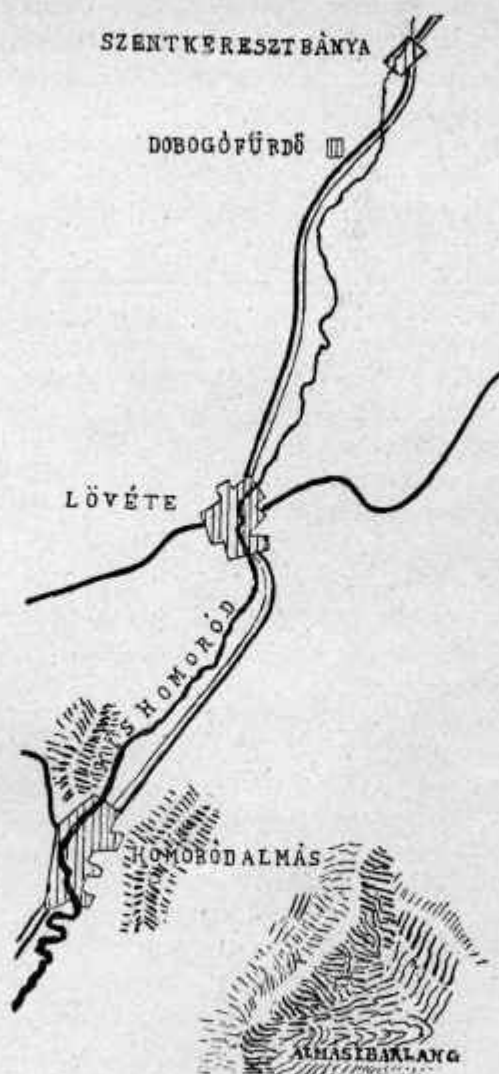
5. Kis-Homoród felső vidéke.

(Szentkeresztbányától Homoródmásig.)

Figyeljetez ide! Most elvezetlek benneteket egy olyan helyre, hol sok mindent láthatunk és tanulhatunk! Rajzolunk is!

Szentegyházaskfalutól délre a *Kis-Homoród* völgyében legfelül találjuk **Szentkeresztbányá**-t, mintegy 400 lakossal, mely nem község, hanem egy *bánya* helység. Már távairól feltűnik az *olvasztó kemence* csonka torony alakú épülete. Ebben olvaszák meg a *vasköveket*, mit másképp vasércnek neveznek. Itt *vasbánya* van. Mindenfelé a munkások siető tömegét látjuk, kiknek külön-külön munka jelöltetett ki. A föld belsejében a bányászok kalapácsütései ütnek zajt, szorgalmasan fejtve az összefüggő vasköveket, melyet apróra darabolva lefektetett sineken tologatható szekereken szállítanak a kemencéhez. Ebben nagyfoku meleget fejlesztenek ki s a beleöntött vaskövek a nagy hőségtől megolvadván, a kemence aljára ülepedik le oly formán, hogy a

kiolvadt vasrész legalul s a *salak* föléje helyezkedik el. Mikor megfelelő mennyiség összegyűlt, a kemence aljában lévő nyíláson

az izzó olvadékot kibocsátják, melynek salakja a földre, vasrésze pedig egy *vályuba* foly, hol megkeményedve a *nyersvasat* adja;

vagy pedig edényekben felfogják s az előre megkészített homokos anyag formákban beleöntik s különböző tárgyakat állítanak elő. Így öntik a fűtő kályháinkat is.

A kihűlt *vashasábokat* ismét olvasztó kemencébe teszik, hogy a még benne lévő salaktól jobban megtisztítsák s akkor hatalmas kalapácsok segítségével rudakba verik, mit *kovács vasnak* nevezünk, vagy óriási hengerek segítségével — mint a téstát — kinyújtják *lemezekké*.

A többször megolvasztott és megkalapácsolt vasból állítják elő az *acélvasat*. Ebből készítik a kaszákat, fejszéket s más eszközöket.

Szóval itt a vasöntés, lakatosság, kovácsmesterség lép előtérbe, mely szép jövedelmet nyújt a munkásnak. A vaskő bányában legnagyobb részben 2—300 lövétei munkás dolgozik, míg a készáru, vaskő, szénfuvarozást nagyobbára Szentegyházsfalu lakói végzik. Havónként a két község munkásai 6—8 ezer koronát kapnak a bányatelep tulajdonosától.

A szakmunkások között találunk *cípszer* eredetűeket is, de azért a legjobb magyaroknak tartják magukat s gyermekeik már tisztán csak magyarul beszélnek.

Általában becsületes, szorgalmas, tanulni vágyó nép; van *magán elemi iskolájuk* és *tanonciskolájuk*.

— Mondd el! —

Ha a szűk sziklabércek között nagy eséssel s festői zuhatagokba rohanó Kis-Homoródot követjük, csakhamar a **Dobogó-fürdő**-re érkezünk. Itt egy önerejéből fölemelkedő savanyu ásványviz forrás ömlik egy fürdő medencébe, mely többféle betegségben szenvedőknek nyújt hasznos fürdést. Alább a patak medrében sziklából fakad fel az ivásra alkalmas másik forrás, mely kellemes savanykás ízével kedveskedik. Körülötte a sziklák és fenyvesek gyönyörködtetik az embert.

E fürdőhelyet is nyáron át több vendég látogatja.

— Mondd el! —

Ezen alul a Homoród völgye inkább kezd kiszélesedni s veszíteni havasias jellegéből; útunk szántó földek, kaszálók mellett halad el, míg **Lövéte**-re érünk, mely magas, sűrűn egymás mellé és fölé épített házaival — távulról — szép tájat alkot. Kö-

zötte törtet át a Kis-Homoród, működésben tartván a melléje épített malmokat és *posztványolókat*.

A község lakossága a sovány földmivelés mellett — mint fennebb láttuk — bányászat, fuvarozás, fenyőfákkal szerzik meg kenyerüket. Vallásra nézve róm. katolikusok. Jegyzői székhely.

A faluderekán egy kiszökellő előfok van, mit „*Udvarhelynek*” hívnak. Itt állott — a hagyományok szerint — *Székelv Mózés* udvarháza.

— Mondd el! —

Lövétén alul a Kis-Homoród két hegy által összeszorított szűk völgyben rohan tovább. A baloldali kopár hegyet *Szármány*-nak, a jobboldalit *Várhegy*-nek nevezik. Ez utóbbin valamikor egy erős vár állott fenn, melyről azt tartja a néphit, hogy *Álmos* fejedelem építtette volt még a magyarok bejöttekor, sőt a közügyektől visszavonultan ezen kedvenc várában húzódott meg és itt is halt volna meg. A hegy aljában épült falut is a vezér emlékére *Álmosnak* nevezték el, s hogy a lakókkal többé a szomszédok ne csúfolódjanak, ők maguk *Álmásra* változtatták nevüket.

Most **Homoródalmás** a község neve. Ez népes nagy község. Lakosainak földmivelés és állattenyésztés a főfoglalkozása, de ezeken kívül mészégetésből, sajt, túrógyártásból szép jövedelmet vesznek be. Ifjusági egyesülete, olvasóköre, fogyasztási szövetkezete figyelemre méltó.

Nagykiterjedésű erdőségei bő faanyagot adnak.

A községtől délkeletre — mintegy három óra járásnyira — emelkedik fel nagy erdőségek közepette a *Mál* nevű csupasz, fehér mészkőből álló szikla, melynek belsejében találjuk az „*Álmási barlang*”-ot. Ez mintegy 800 méter hosszúságban elterülő szikla üreg, mely több, mint 15 szakaszból áll; ezek közül a »Templom«-nak elnevezett üreg *cseppkő* képződményeivel gyönyörű látványt nyújt. E barlangrészben »Erzsébet« királynénk emlékére, az »Udvarhelymegyei tanító-egylet« emléktáblát helyezett el. A barlangban rendkívül sok *denevér* lakik, melynek felgyűlemlett ürülete *guánó* egyoldalú trágyát szolgáltatja. A barlang bejárata előtt foly a *Vargyas pataka*, mely rengeteg kődarabok között csakhamar eltűnik. Általában e helyen felséges természeti szépségek gyönyörködtetik a kirándulót.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismétlés, térkép olvasás, rajzolás.)

6. Kis-Homoród völgye.

Figyeljetek! Folytassuk tovább útunkat a Kis-Homoród völgyében! Rajzolunk!

Homoródmáson alul a Kis-Homoród két partján terül el **Karácsonyfalva**, két dombon ülő templomával, melynek egyike unitárius, másika róm. kath. Földmivelő lakoi mészégetéssel is foglalkoznak, mások meg gazdasági eszközök készítésével, gyümölcsészettel, méhészkedéssel. Hitelszövetkezete, gazdaköre és nőegylete mintaszerűen vezetettek.

Az unitárius templom és külső iskola között kerítéssel elhatárolt hely küzelebből befásítatván, egy diszes emlék jelzi »Erzsébet« királyné áldott emlékét. Van országos vására is.

Közelében lévő sós forrását fürdésre is használják.

A község mellett emelkedik fel a *Mérke* nevű hegy, melynek tetején régebben kápolna állott.

A *Köveskút* hegyben — mely vizválasztó a két Homoród között — a *tej- és viaszopálnak* szép példányai találhatók.

A Hargitából lenyúló erdőrészekben ujabban gazdag és értékes *köszén-ereket* fedeztek fel; a *Dongó hegy* mélyedésében *kén- és szénsavas tó* van, melyet hűlés gyógyítására sikeresen használnak még a vidék lakosai is.

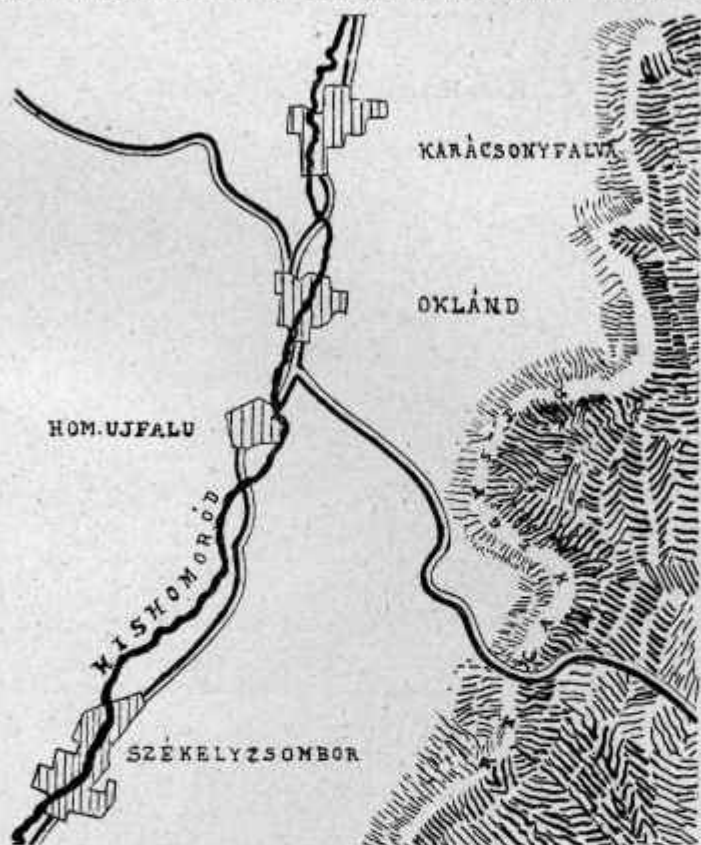
— Mondd el! —

Karácsonyfalvát elhagyva, csakhamar **Oklánd**-ra érkezünk, mely a Kis-Homoród völgyének központja. Főszolgabírói hivatal, járásbíróság, orvos, gyógyszerár, posta-, táviráda-, telefon hivatal, pénzügyörség, csendörség mutatja, hogy járási székhely. Lakosai földmívelésből élő emberek, kik mészégetéssel is foglalkoznak.

Oklándnak Homoródszentpál felé irányuló határ részében *Ilonakövi*-nél régen vasbányái voltak, de most nincs üzembe véve.

Ezen alul **Homoródujfalu**-ba érünk, mely a Kis-Homoród völgyében az utolsó székely község. Unitárius lakosai földmívelésből élnek.

Még alább találjuk **Székelyzsombor** nagyközséget. Magyar lakosai ág. ev. és róm. kath. vallásuak, néhány oláh a

gör. kel. vallást követi. Jó módu lakosai sok bivalat és kitűnő csikókat nevelnek.

A község értelmességére mutat: olvasóköre, gazdaköre, fogyasztási szövetkezete, zenetársulata és gyümölcsfatenyésztő egylete, melyek mind virágzó állapotban vannak.

A községtől nyugatra találunk egy régi várat, ebben tartják most a lakosok szalonnáikat.

— Mondd el! —

Oklándon alul az út két felé ágazik, az egyik a Homoród

völgyén halad, a másik meg délkeleti irányt véve, hova-tovább mind magasabbra emelkedik, míg több kanyarulatot téve egy rengeteg erdőségbe, hegy tetejére vezeti az utast: a **Rika erdő**-be. Ez a Hargitának egyik hosszan lenyúló hegyláncolata, melynek nyulványait nagy kiterjedésű bükkösök és tölgyesek borítják. A nép hitszerint Attilának *Réka* nevű felesége lakott itt, s onnan kapta volna nevét is. *Hegyes* nevű csúcsán régebben vár állott, melyhez több regét fűz a nép. Régebben rablók, zsi-ványok menhelyül szolgált, de most már teljes biztonságban utazhatni át a nagyerdőn.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

7. Erdővidéke.

(Vargyas és Kormos-langos völgye.)

Figyeljete! Most beutazzuk »Erdővidékét«, mit a nagy-kiterjedésű erdős hegységekről neveztek így!

A Rika hegységen átutazva a *Vargyas* vizének völgyébe jutunk. Ennek két partján terül el **Vargyas** székely nagy község, unitárius földmivelő lakóival. Itt van a régi *Daniel* családnak ősi birtoka. Szép, tekintélyes község több közintézményeivel.

A Rikáról vezető út egyik ágán **Felsőrákos**-ra érünk, mely szintén a Vargyas vizének völgyében található fel. Szorgalmas, munkás népe, jó módban van. Vallásra nézve unitáriusok. A község határán híres borvíz forrás van, mely fürdésre is igen alkalmas. A népviseletben most is sok eredetiséget tartottak meg.

— Mondd el! —

A Vargyas vizébe bele ömlik a *Kormoslangos* vize. Ennek völgyében több kis községet találunk. Legfelül fekszik **Erdőfüle**. Itt a lakosok sok bordát készítenek; református vallású földmives emberek.

A község közelében volt a *fülei vashámor*, hol nagymennyiségű vasat állítottak elő, most azonban nincs működésben.

A *Volál pataka* mellett — régebben — egy *Volál* nevű község volt, melyet a tatárok dultak fel s lakóinak egyrésze Fülébe

telepedett le. Füle felett egy hegyet *Kiálj*-nak hívnak azért, hogy egy ember — midőn Erdőfülén templomba harangoztak — kiállott egy hegyre s innen kiáltott be Volálba, hogy templomba jöjjenek.

A bánya telepen felül a völgy egészen összeszorul s nagy erdők s közte zúgó patakok havasi jelleget kölcsönöznek e vidéknek, holott néhány századdal itt is emberek laktak, dúskalászok ringottak, mert itt egy hatalmas *Dobó* nevű község terült el, mit a vadtatár nép szintén megsemmisített.

— Mondd el! —

Fülén alol fekszik **Bardoc**, vele majdnem szemben **Székelyszáldobos**.

Bardocon szintén bordakötéssel foglalkoznak a földmivelésen kívül; reform. vallásuak. Itt született *Benkő József* jeles történészünk.

Székelyszáldobos lakosai nagyobbára reformátusok, kevesen vannak gör. kel., kik a földmivelés mellett mézészéssel, talpfafaragással pótolják jövedelmüket; különben kitűnő búzát szoktak termesztetni. Ifjúsági egyesület, gazdakör, gabona-magtár áll a nép jóllét szolgálatára.

A falutól — mintegy — 1 klm. távolságban találjuk a *Bethlen fürdő*-t, melyet még Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ásatott volt. Borvíz forrása igen alkalmas a hüléses, reumás és csuzos betegek gyógyítására.

A község mellett *Vargyasköze* nevezetű rétes helyen szintén vastartalmu, kitűnő üdítő italul szolgáló oly hatalmas borvíz forrás van, hogy négy község lakosságát bőven eltudja látni. A község határának minden részében nagymennyiségű vasérc van, mely — vizsgálat után — Erdély egyik legvasdusabb érceinek találatott. A fülei vashámorhoz is nagyobbára innen szállították az olvasztó anyagot.

A községnek kisebb harangja az előbb említett és elpusztult *Volál* községből való.

— Mondd el! —

Alább találjuk **Olasztelek** kisközséget, melynek reform. lakosai földmivelésből, a gör. keletiek juhászatból élnek; a fafaragást is ügyesen végzik. Van gazdaköre, takarékpénztára, posta- és telefon hivatala.

A község határában ered a *Folyosópatak*; vizét a nép szembetegségek gyógyítására alkalmasnak tartja; üvegekben messze vidékre is elviszi a köznép; az erdei dülőben a *Fejmosókút* forrást régebben »szent forrásnak« tartották, melyről azt állították, hogy a főfájást gyógyítja meg. Közelében van a *Tortoma* nevű hegy, hol régi hűn temető volt; Thali Kálmán jeles történésznk azon korra emlékeztető fegyvereket, lovas- és lócsontvázat közös sírban talált is ásatás alkalmával.

Van két borvíz forrása, melyből a lakosság kellemes savanyu vizet nyer.

Még meg kell említenünk a Vargyas felső folyása völgyében, a homoródalmási határon lévő, *Tolvajos* pataknak a Vargyas vizébe ömlésénél feltalálható *Keruji fürdőt*. Szűk völgyben magas hegyektől körülrárolt kies völgyecske ez; mindenütt győ-

nyörű idomu sziklaszálak nyúlnak fel a fenyvesek zöldjéből; ezek legnagyobbíbbike a magas *Solyomkő*, mely közvetlen a fürdő felett, mint csudás sziklagula tornyosodik fel; tetején magas fenyvesek hajlonganak, megközelíthetetlen oldalában sivító *solymok* tanyáznak.

Kiváló gyógyhatású savanyuvíz forrása igen vasas, erős és izletes; nagy morajjal önti tiszta hullámaít szüntelen.

Nyáron át sok vérszegény beteg felkeresi e természet alkotta gyönyörű helyet, s meggyógyulva távozik innen.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás).

8. Baróth vize völgye.

Figyeljete! Rajzolunk!

A Kormoslangos vizével párhuzamosan foly egy más völgyben, a *Baróth vize*. Ennek völgyében legfelül, találjuk **Magyarhermány**-t. Ez a székelyföldnek egyik leggazdagabb községe. Lakosai szorgalmas földmivesek; mint kőfaragók, kádárok, cserepedénykészítők évenként több ezer koronát keresnek. Állattálmányuk nagy. A közbirtokosságnak sok erdeje, nagy tőkepénze van, úgy, hogy a lakosok összes terheit, pótdóit, földadóit ebből fedezik. Sőt az egyházi terheket is az egyház közpénztára fedezi. Gazdaköre, Emke dalosköre, fogyasztási szövetkezete van.

Közelében van a magas *Kakuk hegy*. Kitűnő borvíz forrása üdítő italt szolgáltat a lakosságnak.

Kőrös körül rengeteg erdők övezik a községet, melyek tömördek vagyont képviselnek. Most ujabban, határán, nagy kőszén telepet és kitűnő *mangán* telepet fedeztek fel, melyeket már megvett egy *cég*, s a keskeny vágányu vasút útja Ágostonfalvától Magyarhermányig már készülöben is van. A telep üzembe vétele ismét egy újabb áldása lesz a népnek. A Baróth vize bővében van a pisztrangoknak.

Magyarhermányhoz tartozik a **Bodvai** vashánya is, mely jelenleg ugyan nincs üzemben, de a régi telep templom még

meg van. Itt öntötte 1848-ban a vitéz székely, *Gábor Áron* a székely községek által ajándékozott harangokból pusztító ágyúit.

— Mondd el! —

Alább fekszik **Kisbacon**. Lakosai földmivelésből, barom- és juhtenyésztésből élnek. A fafaragás: gazdasági eszközök, szűszék készítés szintén egyik lényeges foglalkozása a községnek. Gazdag erdeiből nagymennyiségű fa jut eladásra is.

Fogyasztási szövetkezete, gazdaköre, népkönyvtára kifogástalanul működnek. Jegyzői székhely.

Határán több borvíz forrás van. Közelében emelkedik a *Leshegy*, honnan régebben lesték az ellenség közeledését, és *Isten kas*-nál egy mélységbe menekültek előlők.

Itt született *Benedek Elek*, hazánk egyik legjelesebb írója.

— Mondd el! —

A Baróth vizének végső faluja **Bibarcfalva**, mely szintén a természet által gazdag borvíz forrásokkal megáldott község.

Innen szállítják mindenfelé a *Baross* és *Borhegyi* savanyu vizet; a töltésnél, dugaszolásnál, szállításnál sokan nyernek foglalkozást jutnak jövedelemhez.

Földmivelő népe ezen kívül faipart is űz. Fogyasztási szövetkezetet, ifjusági egyesületet találunk itt.

A község mellett van, most a birtokosság tulajdonát képező »*Br Apor*«-féle bükkerdő, melyben jól kivehető *Tiburc* várának romjai. A rege szerint: Tiburnak volt egy fia Tiburc, és egy leánya Failla. A két gyermek kérte atyját, építene nekik külön lakást. Az apai szeretet engedve a kérésnek, a vár aljába építtetett nekik egy szép lakást s elnevezte »*Tiburcfaillá*«-nak. Ebből lett később a mai *Bibarcfalva*.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismételés, térképolvasás, rajzolás.)

9. Homoródi főszolgabírói járás.

Figyeljete!

Kénostól kezdve eltanult községek újból egy nagy csoportot képeznek, mit **homoródi főszolgabírói járásnak** nevezünk.

A főszolgabírói járásnak ki a feje? (Főszolgabíró.) — Hogy intézkedik a járásában? (Rendeleteit küldi a kör- és községi jegyzőknek, ezek a közs. bírónak, kik a nép között végrehajtják.) — A főszolgabírói hivatal kikből áll? (Megfelelő számú szolgabírákból, segéd és kezelő személyzetből; szakközegei: a járási orvos és járási állatorvos.)

A homoródi főszolgabírói járásnak székhelye: **Oklánd**. Itt láttuk a főszolgabírói hivatalt, járásbiróságot, orvost, gyógyszer-tárt, melyek minden járási székhelyen feltalálhatók. Ez egyébiránt egyszerű kisközség.

E járásban találunk 36 kisközséget, 6 nagyközséget, 11 körjegyzőt és 6 községi jegyzőt. — Lélekszáma 32 ezer.

A természet sok kincseivel áldotta meg a járás területét. — Földje mindenütt jól termi a gabonanemeket, gyümölcsöt; hegyeit mindenütt dús erdők borítják be, melyek nemcsak a nép szükségletét látják el, hanem a faiparnak bő anyagot juttatnak, s el-

adásra is jut belőlük. — Szénának bővében vannak, mi az állattenyésztést mozditja elő. Mindenfelé sok juhot tartanak, mely a népnek ruházatát és élelmének egy fontos részét szolgáltatja.

De leggazdagabb e vidék ásványokban és ásványos forrásokban. — A vasérc több helyen nagy mennyiségben található fel; csak Szentkeresztbányán bányásszák rendszeresen ugyan, de láttuk, hogy Erdőfűlén, Székelyszáldoboson, Oklándon, Bodvajon nagy mennyiségben fordul elő. — Gazdag só telep vonul el Hom.-szentpál vidékén, s több helyen kőszén telepeket fedeztek fel — mint Székeiymuzsnán, Magyarhermányon, sőt utóbbinál mangán telepre is akadtak. — Több hegy mészkőből áll, melyből nagy mennyiségű meszet égetnek a lakósok s drága pénzen elárúsítják.

Ásványos forrásnak bővében vannak. A vasas savanyu borvizeket számos község határán láttunk, mi a lakósságnak kellemes italul szolgál, de főképpen gyógyító hatásuknál fogva fürdésre váltak be alkalmasoknak s a forrás körül fürdőtelepek alakultak, melyeket — nyáron át — sok vendég keres fel. — E savanyu-vizek egyúttal kereskedelmi cikket is képeznek, üvegekbe dugaszolva messze vidékekre elszállítják a közelében lévő községek lakóinak fuvarosai.

Sósvíz forrást szintén több helyen találtunk, mi a föld alatti só jelenlétének csálhatatlan jele. — Házi használatra minden héten kapnak a lakók sósvizet, mely főképpen az állatállomány só-szükségletének kielégítésére nem kicsinylendő áldásként tekinthető.

A hol az Isteni gondviselés annyiféle jóságával megáldotta a földet, nem Isten elleni véték-e megvetni, ott hagyni azt a drága hazát, melyet — e nagy világon — sehol fel nem talál?!...

A járás székely lakóssága tehát földműveléssel, gyümölcs termesztéssel, állattenyésztéssel foglalkozik főképpen, de igen sokan találnak jövedelmező foglalkozást a bányában, borvízforrásoknál.

Jól jövedelmez a háziipar némely ága is: kőfaragás, faedény készítés, fafaragás, bordakészítés, mészégetés stb., melyeket a nép türes idejében végezhet s mégis szép mellékjövedelmet húz utánuk.

Vallásra nézve legtöbben vannak az unitáriusok, 11 ezeren, utána reformátusok, 10 ezeren, míg a róm. kath. alig 4 ezeren.

— Itt is szövetkezeteket s más közintézményeket sok helyen találunk.

A járás területén átfolyó vizek, mint: Nagy-Homoród, Kis-Homoród, Vargyas vize, Kormoslangos vize, Baróth vize mind a Hargita hegységből erednek; bővizű pisztrangos folyók.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismételés.)

A járás ismételése!

IV. Udvarhelyvármegye.

1. A vármegye fogalma, alakja, határai, hegyei, vizei.

FigyeljeteK ide! Foglaljuk össze mind, a mit ez évben eltanultunk! Jöjjetek ki a térképhez! — Hány főszolgabírói járásról tanultunk? (Háromról.) — Melyek azok? (Székelykeresztúri, Székelyudvarhelyi és Homoródi főszolgabírói járás.) — Kerekítsd ki rendre mind a hármat! — Sorold elő mindeniknek székhelyét! (Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Oklánd.) — A járásnak ki a feje? (A főszolgabíró.) — A járásokat mik alkotják? (A jegyzői körök és nagyközségek.) — A jegyzői körök mikből állanak? (Kisközségekből.) — FigyeljeteK! A székelykeresztúri, székelyudvarhelyi és homoródi járás együtt alkot egy **vármegyét**, a melyiket **Udvarhelyvármegyének** nevezünk. — Mit mondtam? — Mind! — Kerekítsd ki Udvarhelyvármegyét! — Te is! — Mi ennek a neve? — Székhelye: **Székelyudvarhely** város, mely a Nagy-Küküllőnek két partján terül el. Itt lakik a vármegyének a *feje*: a *főispán* és a vármegye *első tisztségviselője*: az *alispán*, valamint több más tisztségviselő is. — Melyik a vármegye székhelye? — Ki lakik itt? — Ki a vármegye feje? — Ki a vármegye első tisztségviselője?

Vizsgáljuk meg vármegyénk **alakját**! — Udvarhelyvármegyének az alakja egy szabálytalan négyszög, melynek északnyugati széle szélesebb, délkeleti széle keskenyebb.

Határai. E vármegye határos északon és északkeleten Csíkvármegyével, keleten és délkeleten Háromszékvármegyével,

délen *Nagyküküllővármegyével*, délnyugaton *Kisküküllővármegyével*, északnyugaton *Marostordavármegyével*. — Milyen az alakja vármegyénknek? — Mely szomszédos vármegyékkel határos?

Felülete. Az egész vármegye hegyes, s nyugat felé lépcsőzetesen leereszkedő terjedelmes fennföld, melyet a folyók és patakok mentén elhúzódnó szűk és mély völgyületek szakgatnak meg.

Hegyei. Leghatalmasabb hegysége a **Hargitahegység**, mely a vármegyének északkeleti határvonalán húzódik végig terjedelmes vízválasztókat bocsátván a vármegye belsejébe; szélén pedig több magas *hegycsúcsot* emelvén ég felé, melyek közül a legmagasabb a *Galusa tető* Szentegyházasfalu fölött. — A Hargitának egyik leghosszabb hegynyulványa a *Rikahegység*, mely vízválasztója a Kis-Homoród és Vargyas völgyének, s mely Erdővidékét teljesen elválasztja Homoród vidékétől. — Mint mellék-hegyláncolataiból emelkedik ki a *Rez hegység*, a Fehér-Nyikó és Nagy-Küküllő vízválasztója; a *Firtos hegység*, melynek Atyhán túl terjedő mellékága a *Siklódkő*-ben csúcsosodik ki; a Gagy és Kismód vize völgyének vízválasztó hegylánca egyik mellék ágával a *Lóchegygyel*, mely Nagysolymos felett emelkedik. — Általában a Hargitából négy nagy mellék hegylánc ágazik ki, mely a vármegyét négy jelentékeny vízgyűjtő területre: Fehér-Nyikó, Nagy-küküllő, Nagy- és Kis-Homoród vízgyűjtőre osztja fel.

Mielőtt a mellék hegyláncolatok a főhegyláncolatból kiindulnának, terjedelmes *fennsíkokat* alkotnak, melyek közül legjelentékenyebb a *Láz fennsík*, Szentegyházasfalutól egész Felsősófalva fölé terjedvén.

— Milyen a vármegye felülete? — Melyik a legnagyobb hegysége? — Minő mellék hegyláncolatai nyulnak be a vármegye belsejébe? — Hány vízválasztó mellék hegyláncolata van. — Melyik a legnagyobb fennsík?

Síkságai. Vármegyénkben jelentékenyebb síkságot nem találunk, leginkább a folyók, patakok völgyei tágulnak ki kisebb-nagyobb mértékben. — Legszélesebb a Nagy-Küküllővölgy, mely az *Agyagfalvi térséget* alkotja.

Folyói. A vármegye legnagyobb folyója a *Nagy-Küküllő*, ered a Hargita *Küküllőtömező* nevű részének délkeleti oldalából, s előbb délkeleti, majd déli és délnyugati irányt tartva kifoly a vár-

megyéből. — A vármegye közepén foly végig, jobbról magába veszi a *Fehér-Nyikó* és *Gagy vizét*, balról pedig a *Fenyédpatakát*. Másik nagyobb vize a *Kis-Küküllő*. Ez is a Küküllőtömezőből ered, de csak vármegyénk északnyugati részében foly, délnyugati irányban, majd felveszi a *Korond vizét* s északnyugati irányt véve eltávozik.

Kisebb folyók még a *Nagy- és Kishomoródvize*, előbbi az *Oláhkő*, utóbbi az *Ollárkő* hegy oldalából ered. — Erdővidéken foly a *Vargyasvize*, *Kormoslangosvize* és a *Baróthvize*; a vármegye nyugati szélén pedig a *Firtos* hegyből eredő *Küsmődvize*.

— Melyik a vármegye legnagyobb folyója? — Honnan ered? — Melyek a mellékfolyói jobbról, balról? — Melyik a másik nagyobb folyója? — Honnan ered? — Mely folyóvizek vannak még? — Mutassuk a folyóvizeket és mondjuk a neveiket mind! (Összefoglalás, ismétlés.)

2. A vármegye éghajlata, terményei, ásványai, ásványvizei, állatai.

Figyeljete! Minden a mi él, a *levegőből* veszi lélegzetét, e nélkül élet és tenyészet nincs, valamint minden utolsó leheletét a levegőbe adja ki — ha elhal. — Ennek a láthatatlan tömegnek különböző változása határozza meg az *időjárást*. A levegőnek az állapota hőmérsékétől, nyomásától, a benne lévő vízpárák mennyiségétől, mozgása fokától és irányától, felhő, eső, hó mennyiségétől függ.

A levegőnek különböző, de szabályos évi változása adja a helynek *éghajlatát*.

Ha már most Udvarhelyvármegye éghajlatát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy egy éven át négy *időszak* vagyis *évszak* áll elő: *tél, tavasz, nyár, ősz*. Mindenik évszaknak meg van a szabályos változása. A tél nem nagyon hideg, a nyár nem nagyon meleg. Az ilyen éghajlatot *mérsékeltnek* mondjuk. Van olyan hely is, hol nagyon sokáig folyton tél, nagy hideg van: *hideg éghaj-*

latnak, hol sokáig tartó nyár, meleg van: *forró éghajlatnak* mondjuk. — Udvarhelyvármegyének éghajlata tehát *mérsékelt*. Az évszakok között leghosszabb itt nálunk a tél, legrövidebb a tavasz, míg a nyár és ősz egyforma ideig tartanak.

Többszörre legszebb évszak az ősz, tartós enyhe levegőjével s száraz, verőfényes napjaival; míg a tavasz rideg és gyakran szeszélyesen változik; a nyár meleg, közbe-közbe esővel; a tél nem túlságosan hideg, de hosszan tart, s még májusban is gyakran van fagy, mi a tavasz kinyílását késlelteti s sokszor a kertek és mezők egész tenyészetét megrongálja. — Leghosszabb a tél a Hargita környékén és legrövidebb a Nagy-Küküllő alsó völgyében, míg az ősz megforditva.

Esőt rendszeren a nyugati és északnyugati szelek által hajtott felhők hoznak; a keleti szél pedig szárazságot okoz. Bár itt nálunk is minden évben nem egyforma az időjárás, kisebb-nagyobb eltérést mutat, azonban nagy szárazság, vagy hosszas esőzés ritkán sujtja a gazdákat. — Legtöbb eső és hó a hegyes, erdős vidékeken szokott esni. — Ritka esztendő, melyben a termények az egész vármegyében silányak lennének, kevés termést adnának, a gazda legtöbbször megkapja munkája jutalmát. — Leginkább a jég szokott egyes helyeken nagyobb kárt okozni.

— Mondd el!

A vidék éghajlatától függ annak terménye is. Udvarhely-megye általában elég termékenynek mondható, csupán a magasabb hegyvidékek köves, sovány talajai mutatnak gyengeséget. Az egész vármegyében termelik a *búzát*, *rozsot*, *kukoricát*; hegyvidékeken az *árpát*, *burgonyát*, *zabot*. Különösen a zab a hegyvidékeknek legjövedelmezőbb terménye. — Hüvelyes növényei közül a *paszuly*, *borsó* igen jól terem.

Konyhakerti növényeket: *káposzta*, *murok*, *petrezselyem*, *celer*, *retek*, *saláta*, *ugorka* stb. minden községben látunk termelni.

Fontos növények, — mint *kender*, sok helyen *len* — szintén megtalálható, melyeket a székely asszonyok maguk munkálják meg, szőnek vásznat belőle, s házi szükségletre felszabják, varrják.

Gyümölcsstermelése jelentékeny, sőt az utóbbi időben — e téren — feltűnő haladást tapasztalunk, a mennyiben mindenfelé nagy gonddal szaporítják és ültetik a gyümölcsfákat, melyek igen

szép jövedelmező forrásául szolgálnak a népnek. A gyümölcsfák közül láttunk: *alma-, körte-, szilva-, dió-, cseresznye-, meggyfákat.*

Vármegyénk a szőlőtermés határvonalába esvén, csupán a nyugati szögleten termelik; Székelykeresztúron és Alsóboldogfalván — e célból — hegyközséggé alakultak.

Kaszálóin és legelőin tápláló fű terem; az állattenyésztés fokozása céljából *mesterséges takarmányt* is állítanak elő: *lucernát, lóherét, búkkönyt, ballacint*; a *lóhere mag* termeléssel igen szép jövedelmet produkálnak.

Erdőben, a vármegye gazdagnak mondható. Alig van község, mely fában szűkölködne. — A fanemek majdnem minden fajtája előfordul: tölgy-, bükk-, fenyő-, gyertyán-, juhar-, eger-, hársfa stb.

— Mondd el!

Ásványai. Vármegyénk nem csak terményekben, hanem ásványokban is gazdag. — Sajnos, hogy megfelelően kiaknázva nincs. A föld belsejében rengeteg sórétteg vonul át Parajdtól egész Hom.-szentpálig; Parajdon az államkincstár bányássza is. — A Kis-Homoród és Vargyas, Kormoslangos, Baróth vize felső vidéke *vaskőben* bővelkedik. Szentkeresztbányán a vasöntés üzemben is van. — Több helyen fedeztek fel *kőszén* telepeket, de még bányászni nem kezdték, csupán Magyarhermányon van tervbe véve.

Mészköve bőven van; több községnek a mészégetés szép hasznót nyújt. Pár helyen *kőbánya* van melyből sir-, lépcső-, épületszöglet köveket faragnak.

De gazdagnak mondható *ásványvizekben* is. *Sós víz forrásokat* több községben találtunk, még többet *savanyúvíz* (borvíz) *forrásokat*, melyek ivásra és fürdésre alkalmasak, sőt több helyen kiváló gyógyhatással bírnak, s e miatt nyáron át sokan felkeresik. Ilyen gyógyhatású *fürdőink*: Korondi-, Homoródi-, Szejke-, Lobogó-, Dobogó-, Kerulyi-, Felsőrákosi-, Bibarcfalvi gyógy fürdők. Nagy kár, hogy még tömegesebben nem látogatják.

Boldognak mondható azon nép, kit az Isten ily sokféle áldásával áldott meg!

— Mondd el! —

Állatai. A vármegye felülete, égalji viszonyai, terményei szerint alakul állatvilága is. Teljesen földművelő vidék lévén, a gazdálkodásnál használható állatok mindenütt feltalálhatók. *Szarvas-*

marha állománya messzeföldön híres, miről meggyőződhetni az országos vásárok alkalmával, hová gyakran még idegen országokból is eljönnek. A *lótenyésztés* is újabb időben nagy haladást mutat.

Juhot mindenfelől sokat tenyésztenek; sajtját élelmiszernek, gyapját ruháznak használják fel. — *Sertés* szintén nagy mennyiségben fordult elő, mely a lakosságnak húst és zsírt szolgáltat.

Házi szárnyas állatai: tyúk, lúd, kacsa, pulyka sok látható.

Mezei és erdei vadak: nyúl, róka, farkas, vaddisznó; különböző madarak bőven vannak. A Hargitában őz, medve, hiúz is található.

Vizei halban bővelkednek; különösen a folyók forrásvidékeit *pisztrang* él sok; a Nagy-Küküllőben *harcsát* is fognak.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismétlés).

3. Lakosai.

Figyeljete! Udvarhelyvármegye lakosai — kevés kivétellel — *magyarok*, vagyis székelyek; kevesen vannak szászok (németek), még kevesebben románok; szétszórta találunk izraelitákat is, kik nagyobbára kereskedők, szatócsok, korcsmárosok.

A lakosság lélekszáma átlag: 111 ezer, kik közül székely 104 ezer, szász (német) 2 ezer, román 3 ezer, más nemzetiségű mintegy 1 ezer.

Vallásra nézve r. kath. 37 ezer, ref. 37 ezer, unitárius 26 ezer, más hitfelekezetű 11 ezer, kik békességben, egyetértésben élnek egymással. A róm. kath., reformátusok, unitáriusok önálló egyházközségeket alkotnak; a lutheránusok, gör. kath. szintén, míg a többiek szétszórta élén, egyházközséget nem szervezhettek,

Foglalkozása. A lakosság tulnyomó részének főfoglalkozása a *földművelés és állattenyésztés*, mely célra — mint a terményei leírásából láttuk — vármegyénk igen alkalmasnak bizonyult. Mint főbb mellék foglalkozást, a *faipart* kell megemlítenünk, melyhez a vármegye gazdag erdőségei bő anyagot szol-

gáltatnak. A fenyűfát deszkának, lécnek, zsindelynek, épületfáknak, komló- és szőlőkaróknak használják fel; a keménytákból szekrényeket és más gazdasági eszközöket készítenek; továbbá szűszék, szövőszék, kéregvéka, kupa, borító stb. készítésére is felhasználják.

A *házi iparnak* többféle ágát űzi a lakosság. A Kúsmőd vize vidékén a szalmakalapkötés divik; a Kormos völgyében bordát, gyékényt, kantárt (edények hordozására) állítanak elő stb.

Bányászat is sok embernek ad foglalkozást a parajdi só-, a szentkeresztbányai vas- és a homoródjánosfalvi kőbányában.

Az ásványos források egyrésze kereskedelmi cikket képezvén, ezeknek töltése, dugaszolása, tovább szállítása szintén jövedelmet nyújt a munkásnak.

Altalában véve elmondhatjuk, hogy *vármegyénkben minden ember megélhet, ha szeret és tud dolgozni.*

A *közgazdasági* élet fejlődésére, fellendülésére — örömmel tapasztaljuk — egymásra alakulnak meg a »Gazdakör«-ök, »Fogyasztási-, Hitel-, Tejszövetkezetek«, sőt pár helyen más üdvös szövetkezetet is láttunk.

A *népneveltség* előmozdítására szolgálnak az »Olvasókör«-ök, »Népkönyvtár«-ak, »Ifjusági egyesületek«, »Daloskörök« stb., melyeket szintén több helyen feltalálunk.

— Mondd el! —

Ipar, kereskedelem. Vármegyénk iparáról — sajnos — nagyon keveset beszélhetünk, mert az inkább két kis városunkban ütött csak tanyát. *Gyáriparunk*, egy pár helyen csupán a szesz előállítására szorítkozik. Székelykeresztúron láttunk *lengyárat* is. *Kézműipar* üzésére még inkább vállalkoznak, de ide is kevesen. Székely népünk még maig is idegenkedik az ipari pályától, legfennebb csak néhány megszorult szülő szánja rá gyermekét; akik odahaza megfelelő birtokot nem bírnak gyermekeiknek juttatni: tudományos pályára akarják szorítani, mely számításuk — sok esetben — balul üt ki, holott az ipari pályán jövőjüket biztosíthatnák, s hasznos polgáraivá nevelnék a hazának.

Ugyan azért nagyon helyesen cselekszik az a szülő, ki — megfelelő iskoláztatás után — gyermekét iparosnak nevelteti.

Ez a legszebb, legfüggetlenebb pálya, melyen a becsületes, munkás, szorgalmas ember legjobban boldogulhat.

Kereskedelme is még kezdetleges állapotban van. Szarvasmarha, gyümölcs, loheremag és fából van nagyobb kivitelünk, melyek mind igen jól jövedelmeznek gazdáinknak.

— Mondd el! —

Közlekedő útaink igen jók, ugyanhyira, hogy az *állami, törvényhatósági, járási, községi* útaink állandóan kavicsozva vannak s jó karban tartásáról, az *útmesterek* felügyelete alatt, gondoskodás történik.

Vasútunk a Nagy-Küküllő völgyén Székelyudvarhelyig halad csak, onnan visszatér; ez a »székely vonat«. Parajdig szintén vasút vezet, de ez már vármegyei községet — Parajdon kívül — nem érint. Szederjes, Erked, Kaca a *brassói fővasútvonalba* esnek bele.

Iskoláink is vannak. *Elemi* iskolát minden községben találunk; *polgári* iskolát Székelyudvarhelyen és Székelykeresztúron láttunk; *közép iskolák*, mint: róm. kath. gimnázium, reform. kollegium, áll. főreáliskola Székelyudvarhelyen vannak, Székelykeresztúron pedig unitárius gimnázium. *Szakiskola* egy van Székelyudvarhelyen; *Tanítóképző* intézet Székelykeresztúron.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismételés).

4. Vármegye közigazgatása.

Figyeljete! Te kinek vagy a fia? — Anyád is van? — Az apát és anyát közös néven *szülőknek* nevezzük. — Testvéreid vannak-e? — Tégedet és testvéreidet közös néven *gyermeknek* mondnak. — A szülők és gyermekek együtt egy *családot* képeznek. — A családban kik intézkednek, parancsolnak? — (A szülők.) — Ha valamiféle baj van elintézni való, vagy valami rendeletet akarnak végrehajtani, kit szólítanak erre fel, atyádat, vagy anyádat? — (Atyámat.) — Igen, mert *a családnak a feje az: atya*. — Ő gondoskodik az anya segítségével a család fenntartá-

sáról, jóllétéről stb. — A gyermekek tartoznak-e szülőknek valamivel? — (Engedelmességgel.) — *Minden gyermek tartozik szüleinek engedelmeskedni.*

Több család egy helyen letelepedik, házakat épít, akkor együtt egy helységet alapítanak, mit *községnek* nevezünk. Minden községnek úgy — mint a gyermeknek — nevet adnak, tehát minden községnek van *neve*.

A községet épen úgy tekinthetjük, mint egy nagyobb családot; annak is van feje: a *községi előljáróság*, kiket a családok fejei, az emberek választanak.

A kis *községi* előljáróság áll: *községi bíró*-ból, *másodbíró*-ból, két *esküdt*-ből, kik a község belső ügyeit intézik, a rendeleteket végrehajtják. *Az emberek a község előljáróságának engedelmeskedni tartoznak.*

A község előljáróságának kiegészítő része a *körjegyző* vagy *községi jegyző* ki — mint tanult ember — értelménél fogva az előljáróságot irányítsa, írásbeli munkákat végez s a felsőbb hatóságok rendeleteit az előljáróság útján végrehajtsa.

Nagyközség előljárósága ugyanezen személyekből áll, kiegészítve még két tanácsbelivel. A hol orvos van, az az előljáróságnak szintén tagja.

Több kis- és nagyközség együtt alkot egy *főszolgabírói járást*. Ennek a feje a *főszolgabíró*. Ő ügyel fel a járásához tartozó községekre, ő intézkedik járásának minden ügyeiben. Rendeleteit a kör- és községi jegyzőknek küldi, kik végrehajtják, vagy az előljárósággal végrehajtatják. *A községi előljáróság és kör- vagy községi jegyző a főszolgabíró rendeleteinek engedelmeskedni tartozik.*

Székelyudvarhelynek, mint *rendezett tanácsu város*-nak előljárósága számosabb tagból és több tanult tisztviselőből áll s *tanácsnak* nevezik. A tanács élén a *polgármester* áll; a tanács tagjai: tanácsnokok, rendőrkapitány, főjegyző, aljegyző, főügyész, úrvaszéki ülnökök, számvevő, pénztárnok, közgyám, orvos.

A polgármester egyenlő rangu a főszolgabíróval.

A járásokból alakul ki a *vármegye*. Ennek élén a *főispán* áll, mint a kormány képviselője. A vármegye első tisztviselője az *alispán*. Ő ügyel fel és intézkedik a járások mindennemű ügyé-

ben. Rendeleteit küldi a főszolgabíráknak (polgármesternek), azok a jegyzőknek s így tovább.

Az alispán rendeleteinek minden főszolgabíró (polgármester) engedelmeskedni tartozik.

A községi és vármegyei előjáróság nem egyedül, a maga fejére intézkedik, hanem mindkettőnél több emberből álló bizottságot, testületet választanak, kik összeülvén gyűléseket tartanak, határozatokat (szabályrendelet) hoznak s azokat az előjárókkal végrehajtatják. Ilyen testület a községekben a *községi képviselő-testület*, a vármegyében: a *törvényhatósági bizottság*. Ezek ellenőrzik a községi és megyei tisztviselőket is.

(Összefoglalás, ismétlés.)

A tanultak ismétlése.

V. Magyarország.

Ez a mi vármegyénk még sok vármegyével együtt alkot egy országot, mit *Magyarországnak* nevezünk. Ebben helyezkedett el a *magyar állam*, melynek minden ember — ki ott lakik — nemzet és vallás különbség nélkül egyenlő polgára. Ez a mi *hazánk*, s mi gyermekei vagyunk.

A magyar állam feje a **magyar király**, ki *minisztercél*vel kormányozza az országot, kinek legfőbb gondja, hogy e hon lakóit megelégedetté, boldoggá tegye. Ugyanazért felséges személye iránt mindenki *tisztelettel, hűséggel, hódolattal tartozik*.

Ezt a szép hazát őseink ezer événél több, drága vérrel szerezték meg és hagyták hátra nekünk; mi azért rendületlenül ragaszkodjunk ennek minden kis rögéhez, s — ha szükség — életünket is áldozzuk érte, mert így szól az ének:

»Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh! magyar!
Bölcsöd ez, s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.
A nagy világon — e kívül —
Nincsen számodra hely;
Áldjon, vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell!«

TARTALOM.

I. Lakóhely.

	Lap
1. Tájékozás a szabadban	5
2. Tájékozás a tanteremben és fali táblán	7
3. Tanterem lerajzolása	10
4. Az iskola udvara. Az iskola telek lerajzolása	13
5. Kirándulás a község közé	14
6. Siménfalva	18

II. A község határa.

1. Kirándulás a község határára	20
2. Kirándulás az erdőre	23
3. Kirándulás egy magaslatra	26
4. Térkép olvasás és rajzolás	29

III. Vármegye.

A) Székelykereszturi járás.

1. Siménfalva szomszédközségei. Jegyzői kör	31
2. Nyikó völgyi községek	33
3. Tordátfalva és Gagyvize vidéke	35
4. Küsmőd vize vidéke	38

5. Rugonfalva. Székelykeresztur	41
6. Nagyküküllő alsó völgyvidéke	44
7. A vármegye nyugati része	47
8. A vármegye nyugati szöglete	49
9. Nagyküküllő völgye	51
10. Székelykereszturi főszolgabírói járás	53

B) Székelyudvarhelyi járás.

1. Nagyküküllő völgye	55
2. Székelyudvarhely város	57
3. Nagyküküllő felső völgye	60
4. Két Homoród felső völgyvidéke	63
5. A Nagyküküllő és Fehérnyikó völgy köze	66
6. Nagyküküllő forrás vidéke	68
7. A Rez és Nagyküküllő közötti vidék	71
8. Fehérnyikó felső völgyvidéke	73
9. Sóvidéke	76
10. Székelyudvarhelyi főszolgabírói járás	80

C) Homoródi járás.

1. Nagyküküllő és Nagy-Homoród völgye közötti vidék	81
2. Délnyugati határ községek	84
3. Nagy-Homoród felső völgyvidéke	86
4. Nagy-Homoród völgye	88
5. Kis-Homoród felső vidéke	90
6. Kis-Homoród völgye	94
7. Erdővidéke	96
8. Baróth vize völgye	99
9. Homoródi főszolgabírói járás	101

IV. Udvarhelyvármegye.

	Lap
1. A vármegye fogalma, alakja, határai, hegyei, vizei . . .	104
2. A vármegye éghajlata, terményei, ásványai, ásványvizei, állatai	106
3. Lakóssai	109
4. Vármegye közigazgatása	111

V. Magyarország 114

Helységek betűsoros jegyzéke.

1. Székelykeresztúri járás.

	Lap		Lap
Alsóboldogfalva	44	Kisgalambfalva	51
Bencéd	34	Kismedesér	36
Betfalva	51	Kissolymos	47
Bordos	50	Kobátfalva	33
Bőződ	41	Kőrispatak	41
Bőződújfalva	41	Küsmőd	39
Csehétfalva	35	Magyarandrásfalva	36
Csekefalva	38	Magyarfelek	46
Csöb	50	Magyarhidegkút	49
Etéd	38	Magyarzsákod	49
Erked	46	Medesér	33
Énlaka	36	Nagygalambfalva	52
Fiatfalva	44	Nagysolymos	48
Firtosmartonos	36	Rava	51
Gagy	36	Rugonfalva	42
Kadács	31	Siklód	40
Kis- és Nagykede	32	Szederjes	46

	Lap		Lap
Szentábrahám	36	Székelyszentmihály	34
Székelyandrásfalva	49	Székelyszentmiklós	32
Székelyhidegkút	49	Székelyvécke	49
Székelykeresztur	42	Szolokma	40
Székelyszentdemeter	51	Tarcsafalva	35
Székelyszenterzsébet	49	Tordátfalva	35
Székelyszállás	50	Újszékely	46

48 /
2. Székelyudvarhelyi járás.

	Lap		Lap
Agyagfalva	55	Mátisfalva	56
Atyha	77	Nyikómalomfalva	74
Alsósófalva	77	Ócfalva	57
Árvátfalva	57	Oroszhegy	66
Béta	72	Patakfalva	57
Bogárfalva	74	Parajd	78
Bikafalva	57	Sükő	71
Bögöz	56	Szejké fürdő	66
Décsfalva	55	Szentegyházasszalu	64
Farkaslaka	74	Szentlélek	74
Farcád	72	Székelybetlenfalva	60
Fenyéd	60	Székelydobó	72
Felsőboldogfalva	57	Székelymagyarós	55
Felsősófalva	77	Székelyfancsal	66
Firtosvárnya	75	Székelyszentkirály	66
Hodgya	73	Székelyszenttamás	66
Homoródi fürdő	63	Székelyudvarhely	57
Kadicsfalva	60	Székelyvarság	69
Kápolnásfalu	64	Székelylengyelfalva	73
Kecsetkisfalud	74	Székelypálfalva	74
Korond	76	Tibód	66
Korondpálpatak	77	Ülke	66
Küküllőkeményfalva	61	Vágás	72
Lobogó fürdő	65	Zetelaka	62
Máréfalva	60		

48

3. Homoródi járás.

	Lap		Lap
Abásfalva	88	Karácsonfalva	94
Abránfalva	82	Kányád	83
Bardoc	97	Kisbacon	100
Bágy	83	Kénos	82
Bibarcfalva	100	Lókod	82
Bodvaj	99	Lövete	92
Dobogó fürdő	92	Magyarhermány	99
Erdőfüle	96	Miklósfalva	82
Ége	83	Oklánd	94
Felsőrákos	96	Olasztelek /	98
Gyepes	87	Petek	85
Homoródalmás	93	Recsenyéd	88
Homoródbene	85	Sándortelke	82
Homoróddaróc	90	Szentkeresztbánya	90
Homoródkeményfalva	87	Székelydátya	83
Homoródremete	86	Székelyderzs	84
Homoródszentlászló	82	Székelymuzsna	84
Homoródszentmárton	86	Székelyszáldobos	97
Homoródszentpál	88	Székelyzsombor	95
Homoródszentpéter	89	Telekfalva	82
Homoródjánosfalva	89	Városfalva	89
Homoródújfalú	94	Vargyas	96
Jásfalva	83		

48

742

2nd 100

10 lei

